

AZƏRBAYCAN DİLİ VƏ ƏDƏBİYYATI TƏDRİSİ

BAKI 2011

№ 3

M Ü N D Ə R İ C A T

SƏRƏNCAM

Mirzə İbrahimovun 100 illik yubileyinin keçirilməsi haqqında 2

XRONİKA

Təhsil Nazirliyində 3

ƏDƏBİYYATŞÜNASLIQ VƏ DİLÇİLİK

A.Paşayev – Nizami yaradıcılığı və Azərbaycan intibahı 6

ÜMUMTƏHSİL, ORTA İXTİSAS VƏ ALİ MƏKTƏBLƏR:

TƏDRİS METODİKASI, İŞ TƏCRÜBƏSİ

Ş.Mirzəyeva – Epik əsərlərin tədrisində yeni təlim texnologiyalarından istifadə 11

F.Həsənov – Azərbaycan dili dərslərində “müasir qiymətləndirmə” siyasəti 15

E.Maqsudov – Orta məktəbdə qrammatik inşalarla bağlı işin təşkili 18

A.Xəlilova – Dərsdə yeni təlim metodlarının seçilməsi və tətbiqi 23

V.Məmmədova – Şagirdlərin dərsdə fəallaşdırılması 28

H.Bəşirova – Qeyri-təyini ismi birləşmələrin tədrisi 34

R.Almazqızı – Yazıçı sənətkarlığı öyrədilərkən 37

T.Əliyeva – Orta məktəbdə sintaksisin tədrisi 40

H.Ramazanova – Fikrət Qocanın “Neyləsin” şeirinin tədrisi 44

T.Yusubova – “Kərpickəsən kişinin dastanı” dərslərində fəal təlim metodlarından istifadə 46

M.Hüseynova – Vurğunun öyrədilməsi üzrə iş 48

KLASSİKLƏR VƏ MAARİFÇİLİK İŞİ

R.Hüseynzadə - M.Ə.Sabirin pedaqoji görüşləri 51

MİRZƏ İBRAHİMOV – 100

N.Nəcəfov – Orta məktəbdə Mirzə İbrahimov yaradıcılığının tədrisi tarixindən 57

ƏNVƏR ABBASOV – 60

Təbrik edirik! 66

POLEMİKA

F.İsgəndərqızı – Köhnəlməyən sual və ya həmişə təzətər poeziya 67

TALELƏR, REALLIQLAR, MÜƏMMALAR

A.Fərzullayev – Xurşudbanu Natəvanın həyat yoldaşı Xasay xan Usmiyev kimdir? 70

MƏLUMAT

G.Xudiyeva, S.Yusifova – Azərbaycan dili və ədəbiyyat proqramları barədə 74

ƏDƏBİ MÜHİT

R.İmanoğlu – Qarabağ həsrəti 75

XƏBƏR – SERVİS

Ədəbi aləmdə 77

Xarici ölkələrdə 78

Yeni nəşrlər 79

Xəbərləri hazırladı *Lalə Əhmədova*.

MİRZƏ İBRAHİMOVUN 100 İLLİK YUBİLEYİNİN KEÇİRİLMƏSİ HAQQINDA

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI PREZİDENTİNİN SƏRƏNCAMI

2011-ci ilin oktyabr ayında Azərbaycanın xalq yazıçısı, dramaturq, ədəbiyyatşünas və publisist, Sosialist Əməyi Qəhrəmanı, SSRİ və Azərbaycan Respublikasının Dövlət mükafatları laureatı, akademik Mirzə Əjdər oğlu İbrahimovun 100 illiyi tamam olur. XX əsr ədəbiyyatımızın tanınmış simalarından biri kimi onun meydana gətirdiyi əsərlərdə dövrün və zamanın dolğun mənzərəsi yaradılmışdır.

Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 109-cu maddəsinin 32-ci bəndini rəhbər tutaraq, milli ədəbi-estetik fikrin inkişafı sahəsində təqdirəlayiq xidmətlər göstərmiş Mirzə İbrahimovun 100 illik yubileyinin keçirilməsini təmin etmək məqsədi ilə **qərara alıram**:

1. Azərbaycan Respublikasının Mədəniyyət və Turizm Nazirliyi Azərbaycan Yazıçılar Birliyinin təkliflərini nəzərə almaqla, Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası və Azərbaycan Respublikasının Təhsil Nazirliyi ilə birlikdə xalq yazıçısı Mirzə İbrahimovun 100 illik yubileyinə həsr olunmuş tədbirlər planını hazırlayıb həyata keçirsin.

2. Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabineti bu sərəncamdan irəli gələn məsələləri həll etsin.

İlham ƏLİYEV,
Azərbaycan Respublikasının Prezidenti.

Bakı şəhəri, 19 iyul 2011-ci il.

TƏHSİL NAZİRLİYİNDƏ

İyulun 8-də təhsil naziri Misir Mərdanov Avropa İttifaqının (Aİ) Avropa İqtisadi və Sosial Komitəsinin üzvü Marius Opranın rəhbərlik etdiyi nümayəndə heyəti ilə görüşüb. Görüşdə Avropa İttifaqının Avropa İqtisadi və Sosial Komitəsinin Daxili bazar, istehsal və istehlak bölməsinin rəhbəri Brayan Kassidi, Brüsseldə fəaliyyət göstərən Avropa Siyasəti Mərkəzinin müstəqil siyasi analitiki, "Aİ qonşuluğu forumu"nun əlaqələndiricisi Amanda Paul Akçakoça, cəmiyyətdə və sosial-iqtisadi inkişafda gənclər və qadınların rolu sahəsində Fondun tədqiqatçısı Felçiya Skoartsa iştirak ediblər. Nazir ölkəmizdə təhsil sahəsində aparılan islahatlar və əldə olunan nailiyyətlər, təhsilin inkişafı istiqamətində həyata keçirilən layihələr və qəbul edilən proqramlar haqqında qonaqlara geniş məlumat verib. Təhsil naziri təhsildə İKT-nin tətbiqi, müəllim hazırlığı və bu çərçivədə qeyri-hökumət təşkilatları ilə əməkdaşlıq, müəllimlərin işə qəbulu, təhsilin inkişafı istiqamətində Dünya Bankı ilə birgə bir sıra layihələrin həyata keçirilməsi və digər məsələlər üzrə görülən işlər haqqında danışıb. Görüşdə tərəflər Avropa İttifaqının ali təhsil müəssisələri arasında əməkdaşlıq çərçivəsində həyata keçirdiyi TEMPUS, Erasmus Mundus və s. proqramlarda Azərbaycanın daha fəal iştirakı, birgə elmi-tədqiqatların aparılması, texniki peşə təhsilinin inkişafı, Azərbaycanın ucqar kənd rayonlarındakı məktəblərin vəziyyəti və həmin məktəblərə müəllimlərin cəlb olunması məsələlərini müzakirə edib, qarşıda duran problemlərin həlli yolunda görülməli işlər barədə rəy və təkliflərini bildiriblər.

İyulun 12-də təhsil naziri Misir Mərdanov "British Council" təşkilatının regional direktoru Maykl Börd və bu qurumun Azərbaycan üzrə direktoru Pol Klementsonla görüşüb. Görüşdə "British Council"-in ölkəmizdə həyata keçirdiyi çoxsaylı uğurlu layihələrdən söz açan nazir bu layihələr çərçivəsində əldə olunmuş nəticələri xüsusi qeyd edib. Daha sonra Misir Mərdanov Təhsil Nazirliyi ilə "British Council" təşkilatı arasında yaradılmış əlaqələrin genişləndirilməsi istiqamətlərinə toxunub. Təhsil naziri Azərbaycanda təlim tam ingilis dilində və yaxud hər iki dildə aparılan məktəbin yaradılması, ölkəmizdə ingilis dilinin tədrisi vəziyyətinin monitorinqinin keçirilməsi, ümumtəhsil məktəbləri üçün ingilis dili dərslik və dərs vəsaitlərinin birgə hazırlanması təkliflərini irəli sürüb. Görüşdə Böyük Britaniya universitetləri ilə Azərbaycanın ali təhsil müəssisələri arasında əlaqələrin genişləndirilməsi, orta və peşə təhsili sahəsi üzrə əməkdaşlığın yaradılması, azərbaycanlı gənclərin Böyük Britaniya universitetlərində təhsili, məktəblərdə ingilis dilinin tədrisi, müəllim-tələbə mübadiləsinin təşkili və digər bu kimi məsələlər ətrafında fikir mübadiləsi aparılıb.

İyulun 14-də Təhsil Nazirliyində Azərbaycan Respublikasının təhsil naziri Misir Mərdanovun və təhsil işçilərindən ibarət nümayəndə heyətlərinin son vaxtlar bir sıra xarici ölkələrə etdikləri səfərlərin nəticələrinə həsr olunmuş yığıncaq keçirilib. Təhsil Nazirliyinin rəhbərliyi və şöbə müdirlərinin, birbaşa Təhsil Nazirliyinə təbə olan lisey və gimnaziyaların direktorlarının iştirak etdikləri yığıncaqda üç səfərlə bağlı təqdimatlar dinlənilib. Həmin gün Təhsil Nazirliyində Akkreditasiya Şurasının növbəti iclası da keçirilib. İclasda Elm və Təhsil Mərkəzi "Təfəkkür" Universiteti, Bakı Texniki Kolleci və Sumqayıt Musiqi Kollecinin akkreditasiyası məsələsi müzakirə olunub. Tədbirdə təhsil naziri Misir Mərdanov öncə ali və orta ixtisas təhsili müəssisələrinin akkreditasiyası istiqamətində aparılmış işlərdən söz açıb və bu işin təhsil sahəsinin daha da inkişafına xidmət göstərdiyini qeyd edib. Misir Mərdanov şuranın üzvlərinə öz tövsiyə və tapşırıqlarını da verib. Sonra iclas iştirakçıları Akkreditasiya Şurasının ötən iclasında Elm və Təhsil Mərkəzi "Təfəkkür" Universitetinə dair dinlənilmiş arayışa və həmin vaxtdan keçmiş dövr ərzində qüsurların aradan qaldırılması istiqamətində görülmüş işlərə əsasən, bu təhsil müəssisəsinin akkreditasiyadan keçirilməsi barədə qərar qəbul edib. Akkreditasiya Şurası Bakı Texniki Kollecinin akkreditasiyadan keçməsi barədə də müsbət qərar qəbul edib. Sumqayıt Musiqi Kolleci ilə bağlı isə vurğulanıb ki, kollecin maddi-texniki bazasında mövcud olan problemlər həll edildikdən sonra onun akkreditə olunması barədə konkret qərar qəbul etmək olar.

Avqustun 18-də Təhsil Nazirliyində "2007-2015-ci illərdə Azərbaycan gənclərinin xarici ölkələrdə təhsili üzrə Dövlət Proqramı" çərçivəsində dünyanın bir çox nüfuzlu ali təhsil müəssisələrinin bakalavr, magistr və doktorantura pillələrinə daxil olmuş tələbələrə görüş keçirilib.

Avqustun 22-də təhsil naziri Misir Mərdanov Avropa Gənclər Kartı Assosiasiyasının prezidenti Jarkko Lehikoyenenin rəhbərlik etdiyi nümayəndə heyəti ilə görüşüb. Təhsil naziri Avropa Gənclər Kartının Azərbaycanda da tətbiq olunmasını dəstəklədiyini, xüsusilə ali məktəb tələbələrinə qeyd olunan vahid formada kartların verilməsinə lazımı köməklik göstərməyə hazır olduğunu vurğulayıb. Misir Mərdanov avropa Gənclər Kartının tətbiqi üçün konkret addımlar atmaq məqsədilə Təhsil Nazirliyində görülməli işlərlə bağlı növbəti müzakirənin aparılmasının məqsədəuyğunluğunu qeyd edib. Azərbaycanın Avropa təhsil məkanına inteqrasiya olunduğunu diqqətə çatdıran nazir Avropa Şurası və Avropa Komissiyasının dəstəklədiyi bu prosesə qoşulmağın zəruriliyini bildirib. Daha sonra Avropa Gənclər Kartının Azərbaycan ali məktəblərində tətbiqi, bu istiqamətdə görülməli işlər barədə rəy və təkliflər nəzərə çatdırılıb.

4

Avqustun 24-də Təhsil Nazirliyində "2007-2015-ci illərdə Azərbaycan gənclərinin xarici ölkələrdə təhsili üzrə Dövlət Proqramı"na uyğun olaraq Türkiyə və Rusiyanın bir çox nüfuzlu ali təhsil müəssisələrinə daxil olan tələbələrə görüş keçirilib.

Sentyabrın 3-də Bakıdakı "Gülüstan" sarayında təhsil işçilərinin əhəmiyyətli respublika konfransı keçirildi. Baş nazirin müavini Elçin Əfəndiyevin, Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Administrasiyasının humanitar siyasət məsələləri şöbəsinin müdiri Fatma Abdullazadənin, Tələbə Qəbulu üzrə Dövlət Komissiyasının sədri Məleykə Abbaszadənin, Milli Məclis deputatlarının, müvafiq nazirliklərin nümayəndələrinin, ali, orta ixtisas, ümumi təhsil müəssisələrinin rəhbərlərinin, rayon, şəhər təhsil şöbə müdirlərinin, təhsil ictimaıyyətinin və beynəlxalq təşkilatların təmsilçilərinin iştirak etdikləri konfransı Azərbaycan Respublikasının təhsil naziri Misir Mərdanov açaraq təhsil işçilərinin bu əhəmiyyətli ümumrespublika tədbirində 600-dən çox iştirakçının olduğunu qeyd etdi. Nazir təhsilin infrastrukturunun yaranmasında və möhkəmlənməsində, maddi-texniki bazasının formalaşmasında, bütövlükdə milli təhsil sisteminin qurulmasında son illərdə çox əhəmiyyətli addımlar atıldığını diqqətə çatdırdı. Konfransda həmin addımlar, habelə təhsildə mövcud olan problemlər və onların həlli yolları barədə geniş söhbət getdi.

Sentyabrın 23-də təhsil naziri Misir Mərdanov Almaniyanın Vaynştefan-Trisdorf Təbiiq Elmlər Universitetinin professoru, "Kənd təsərrüfatı sahəsində ilkin peşə təhsilinin inkişafı layihəsi"nin Almaniya tərəfdən meneceri Herbert Strobelin rəhbərlik etdiyi nümayəndə heyəti ilə görüşüb. Həmin gün təhsil naziri ali təhsildə keyfiyyətin təminatı üzrə beynəlxalq ekspert Mariya Xose Limatr, Dünya Bankının nümayəndələri Saçiko Kataoka və Meskerem Mulatu ilə də görüşüb.

Sentyabrın 26-da təhsil naziri Misir Mərdanov İspaniya Krallığı Sahibkarlıq İnstitutunun (Instituto de Empresa) Biznes Məktəbinin maliyyə yardımı üzrə direktoru Coel MakKonnell, Avropa və MDB ölkələri üzrə əlaqələrin inkişafı departamentinin direktoru Lyudmila İşçenko ilə görüşüb.

Sentyabrın 29-da təhsil naziri Misir Mərdanov ABŞ-ın Corciya Dövlət Universitetinin prezidenti Mark Beker, universitetin Robinsan Biznes Kollecinin dekanı Fəvrik Hass, universitetin professoru, Keçid İqtisadiyyatında Biznesin İnkişafı Mərkəzinin direktoru Bijan Fəzlullahi ilə görüşüb.

29 sentyabr 2011-ci il.

5

NİZAMİ YARADICILIĞI VƏ AZƏRBAYCAN İNTİBAHI

Aydın PAŞAYEV,
Bakı Pedaqoji Kadrların İxtisasartırma və
Yenidən hazırlanma İnstitutunun dosenti,
filologiya elmləri üzrə fəlsəfə doktoru

Açar sözlər: Nizami Gəncəvi, Azərbaycan intibahı, elm, inkişaf, müasirlik.

Dahi Azərbaycan şairi Nizami Gəncəvi dünya ədəbiyyatı tarixində xüsusi mövqeyə malik söz ustasıdır. Onun yaradıcılığı ilə orta əsr Azərbaycan, Şərqi və dünya ədəbiyyatında yeni bir dövr başlanmışdır.

Hələ sağlığında əsərləri sürətlə dünyaya yayılan bu qüdrətli sənətkarın özü, həyatı, yaradıcılığı haqqında 800 ildən çoxdur ki, Azərbaycan, Şərqi, Qərbi və digər ölkələrin alimləri araşdırmalar aparırlar. Nizami dünyası elə bir sirli aləmdir ki, bundan sonra da alimlərin mövzu mənbəyi olacaqdır. Nizami haqqında yeni söz demək isə hər tədqiqatçıya nəsih olmur. Əmir Xosrov Dəhləvi (1253-1325) Nizami dühası qarşısında aciz qaldığını etiraf edir:

*Dirilik suyudur Nizami sözü,
Sözdə həyat tapdı Nizami özü...
Güldü gül-çiçəklər, basdı səksəkə,
Mümkünmü qarğa da kəkliklək səka?!*

Şair Nizami yaradıcılığını yüksək qiymətləndirərək yazır:

*Nizami hər sözü demiş birinci,
Qoymamış cilasız qalsın bir inci...*

Əsgər Sərkəroğlu «Azərbaycanın peyğəmbərləşən mütəfəkkir şairi» adlı əsərində Nizamini «peyğəmbərləşən şair» adlandırmışdır (3).

Dünya ədəbiyyatında böyük təlatümlər yaradan İlyas Yusif oğlu 1141-ci ildə zəngin tarixi keçmişə malik mədəni mərkəzlərdən olan Gəncə şəhərində anadan olmuşdur. Atası Yusif dövrünün iri torpaq sahibkarlarından biri imiş. Yusif həm də Gəncə mədrəsələrində müəllimlik etmişdir.

Nizamini anası Rəisə «qurd» totemi ilə məşhur olan türk tayfa başçılarından birinin qızı olmuşdur. Şair «Leyli və Məcnun» poemasında bu münasibətlə yazır:

*Qurd qızı anam da bizi tərək etdi,
Bir ana qəlbiylə dünyadan getdi...*

Ömrü boyu Gəncədən kənara çıxmayan şair mükəmməl təhsil almış, tarix, fəlsəfə, məntiq, poetika, astronomiya, həndəsə, coğrafiya, fiqh elmlərini dərinliklə mənimsəmişdir. Sənəti həkimlik olsa da, o,

memarlıq, musiqişünaslıq, rəssamlıq və s. kimi sahələrə yaxından bələd idi. Azərbaycan, fars, ərəb, pəhləvi dillərini mükəmməl bilmək ona bu dillərdə olan elmi və ədəbi mənbələrlə tanış olmaq imkanı verirdi.

Doğma xalqını, onun qəhrəmanlıq səhifələri ilə dolu olan tarixini, zəngin mədəniyyətini ürəkdən sevən vətənpərvər şair başqa xalqların da tarixinə, mədəniyyətinə hörmət bəsləmiş, qədim yunan şairlərinin, filosoflarının əsərlərini, ədəbi abidələrini sevə-sevə oxumuş, bütün bu mənbələrdən aldığı məlumatlarla öz ölməz əsərlərini bəzəyərək onları məzmun və ideyaca zənginləşdirmişdir.

Ensiklopedik biliyə malik olan Nizamini əsərlərini Azərbaycan renessansından təcrübə etmək olmaz. «Azərbaycan renessansı» dedikdə isə, ilk növbədə, XI-XII əsrlərin mədəni həyatı nəzərdə tutulur ki, onun da zirvəsində Nizami Gəncəvinin yaradıcılığı dayanır.

«Azərbaycan renessansı və Nizami Gəncəvi» əsəri bu sahəyə işıq salan qiymətli tədqiqatlardandır (2). Əsərdə Şərqi ölkələrində intibahın Qərbi ölkələrinə nisbətən daha tez baş verdiyi sübut edilir. Fransız şərqşünası Adam Metsin «Musulmanskiy renessans» adlı geniş həcmli kitabı (Moskva, 1960) deyilənlərə bir daha sübutdur.

Azərbaycan X-XII əsrlərdə özünün çiçəklənmə dövrünə qədəm qoydu. İri torpaq sahələri olan feodalların hesabına şəhərlər böyüyür, sənətkarlıq inkişaf edir, ixrac və idxal artırıldı. Böyük İpək yolu, Şimal və Cənub, Şərqi-Qərbi ölkələrini birləşdirən karvan yolları Azərbaycandan keçirdi. Bütün bunlar ölkənin ümumi iqtisadi və mədəni həyatının inkişafına müsbət təsir göstərirdi.

Bələ bir dövrdə Nizami Gəncəvi Azərbaycanın ən böyük mədəni və ticarət mərkəzi olan Gəncə şəhərində yaşayıb-yaradırdı. Doğma yurdunun siyasi, iqtisadi və mədəni həyatı isə fitri istedadla malik qüdrətli söz ustası Nizamini ehtizaza gətirməyə bilməzdi.

*«Qüvvət elmdədir, dünyada heç kəs
Heç kəsə üstünlük eyləyə bilməz»*

deyən şair dünya və təbiətin, ümumiyyətlə isə kainatın bütün sirlərini öyrənməyin vacibliyindən söz açır:

*Bircə gün baxaraq Günəşə, Aya,
Fələyin sirrini qoyaq ortaya.
... Ağla, idraka bir vəzifədir
Bilsin ki, dünyada ilk tərkib nədir...*

Şairin böyük müdrikliklə söylədiyi bu fikirlər heç vaxt öz aktuallığını itirməyəcəkdir:

*Əmr etdi, verildi belə bir fərman:
«Alimdir, gözümdə ən əziz insan!
Elmlə, hünərlə! – Başqa cür heç kəs
Heç kəsə üstünlük eyləyə bilməz!
Rütbələr içində seçilir biri-
Hamudan ucadır alimin yeri!..»*

Nizami ən məşhur xalqların tarixini, mədəniyyətini, bütün dini və dünyəvi elmləri dərindən bildiyi kimi, öz dövrünə qədər həm Şərqdə, həm də Qərbdə məşhur olan hökmdarların tarixini, alimləri və elmi nəzəriyyələri mənimsəmişdi. Odur ki, bütün dinlərin ən müsbət cəhətlərini öz əsərlərində bu və ya digər cəhətdən bədii formada, inandırıcı şəkildə əks etdirməyə nail olmuşdur. Elmi kəşflərin, əsərlərin bütün bəşəriyyətə eyni dərəcədə xidmət etdiyi kimi, Nizami yaradıcılığı da heç bir milli və dini çərçivəyə sığmadığı üçün indi də dünya xalqları tərəfindən sevilə-sevilib oxunur, hörmətlə xatırlanır.

Şairin əsərlərində baş verən hadisələrin coğrafiyası da rəngarəngdir: İran, Hindistan, Çin, Türküstan, Misir, Abxaziya, Makedoniya, Bolqarıstan, Azərbaycan, Afrika, Şimal ölkələri və s. Onun qəhrəmanları müxtəlif millətlərin nümayəndələridir. Bütün xalqlara xidmət etmək əzmi ilə yaşayıb-yaradan, heç bir milli, dini məhdudiyət cəhətlərini tanımayan şairin ideali humanizm və beynəlmiləçilik olmuşdur. Milli, dini təəssübkeşlikdən uzaq olan, bütün dinlərin ən müsbət cəhətlərini bədii şəkildə oxuculara çatdırmağa çalışan şair, eyni zamanda, o dinlərin ideoloqu, təbliğatçısı kimi çıxış edirdi:

*Nifaq olan yerdə fəlakət də var,
Səadət günəşi birlikdən doğar.*

Şairin bu məsləhətləri torpaqlarımızın 20 faizdən çoxunu itirdiyimiz və müharibə şəraitində yaşadığımız müasir həyatımızda daha çox aktualdır.

Nizami insanın insan üzərində hökmranlığını, hər cür zorakılığı inkar edən, şəxsiyyət azadlığını yüksək qiymətləndirən humanist sənətkardır. İnsan amilini həmişə ön plana çəkən şair kimi öz qəhrəmanlarının ağıl, səbir, iradə, bacarıq və qabiliyyətlərinə inanır:

*Poladdan dağ olsa, yenə də insan,
Onu parça-parça qoparar inan.*

Şairin qəhrəmanları mənəvi sərbəstliyə can atmaqla yanaşı, haqsızlığa, ictimai zülmə, zorakılığa qarşı çıxırlar. Onlar mənəvi keyfiyyətləri ilə rəqiblərinə səhvlərini, haqsızlıqlarını başa salmağa nail olurlar. Məsələn, «Sirlər xəzinəsi»ndə «Zalim padşahla zahidin dastanı» hekayəsində padşah – zahid, «Sultan Səncər və qarı hekayəsi»ndə Səncər – qarı, «Yeddi gözəl» poemasında Bəhram – Fitnə arasında baş verən hadisələr fikrimizə sübutdur.

*Haqsızlığın odunda bir qarı yandı oda,
Səncərin ətəyindən yapışdı bir gün o da...*

Nə Nizamiyə qədər, nə də Nizamidən sonra elə bir hökmdar olmamışdır ki, zülm görmüş qarı onun ətəyindən tutub ədalətsizliklərini üzünə desin. Əlbəttə, bu, Nizami təxəyyülünün, romantikasının məhsulü, həm də onun arzusudur. Şair hökmdarları məhz bu cür görmək istəyirdi.

İlk bədii əsərlərin qəhrəmanları məhz bu cür görmək istəyirdi. İlk bədii əsərlərin qəhrəmanları məhz bu cür görmək istəyirdi. İlk bədii əsərlərin qəhrəmanları məhz bu cür görmək istəyirdi. İlk bədii əsərlərin qəhrəmanları məhz bu cür görmək istəyirdi.

İlk bədii əsərlərin qəhrəmanları məhz bu cür görmək istəyirdi. İlk bədii əsərlərin qəhrəmanları məhz bu cür görmək istəyirdi.

asılızadələrdən heç də geri qalmırlar. Əməkçi insanların böyük məhəbbətlə tərənnüm olunması şairin onlara olan müsbət münasibətləri ilə əlaqədardır.

«Xosrov və Şirin» məhəbbət dastanıdır. Əsərdə qəhrəmanların məhəbbət macəralarının təsvirinə çox yer verilmişdir. Özü də bu məhəbbət dünyəviliyi, renessans səciyyəsi ilə seçilir. Məhəbbətin möhtəşəm abidəsini yaradan şair yazır:

*Eşqdır mehrabı uca göylərin,
Eşqsiz, ey dünya, nədir dəyərin?*

Şair eşqi aşıq-məşuq çərçivəsindən çıxarıb dünyanın cazibə qanunu ilə əlaqələndirir: Əgər daşda eşq olmasa, o gövhəri məşuqə kimi qucaqlamaz. Əgər maqnit aşıq olmasaydı, dəmiri şövq ilə özünə tərəf çəkməzdi. Göyə atılan daş torpağı sevdiyi üçün onun qoynuna qayıdır.

*Bu saysız-hesabsız maddələr yenə,
Bax, gör, meyl edirlər mərkəzlərinə...*

Dahi şair hər sirri açmağa səy göstərməyi. Yeri də, göyü də eyni dərəcədə öyrənməyi məsləhət görürdü. Nizami Yerin yuvarlaq olması və Günəş ətrafında fırlanması, Ayın Günəşdən nur alması, cazibə qüvvəsi və s. haqqında fikirlər yürüdüdü:

*Bu kürə şəklinə yalnız Yer deyil,
Hər xətt ki hərəkətlir, yuvarlaqdır, bil...
Kainatda hər şey cəzbə bağlıdır,
Filosoflar bunu eşq adlandırdı.
Ay hesab edilsə də fəlakətin yanan çırağı,
Lakin onun özü də günəşdən istəyir yağı.*

Bu elmi fikirlər ilk növbədə donmuş, daşa dönmüş ehkamlara qarşı çıxış idi. XVI əsrdə belə mühakimələr üçün Avropada Cordana Bruno diri-diri oda atılmışdı (2-50).

«Leyli və Məcnun» poemasında Məcnunun simasında sufi məhəbbət ön plana çəkilsə də, Bağdadlı Salamın öz sevgisinə bəslədiyi, Zeydin Zeynəblə qarşılıqlı məhəbbəti real təsvir olunmuşdur. Məcnundan fərqli olaraq Leylinin məhəbbəti daha realdır. Onun çəkdiyi iztirablar, toy gecəsi İbn Salama sille vurub otaqdan qovması canlı həyatı lövhələrdir. Nizami çox gözəl bildirdi ki, bəd adət və ənənələr cəmiyyətin inkişafında buxova çevrilmişdir.

Nizami ideal İskəndər obrazını yaratmaqla ondan öz mütərəqqi, bəşəri ideyalarının təsvir edilməsində vasitə kimi istifadə etmişdir. Lakin doğma torpağa, mənsub olduğu millətə bağlılığın nəticəsi idi ki, Nizami onu Azərbaycanın qadın hökmdarı qarşısında mənəvi cəhətdən alçaldır. Tarixçilərin məlumatına görə, İskəndər heç vaxt Azərbaycanda olmamışdır. Lakin şair İskəndərin şahlıq qururunu sındırmağı, mənəvi cəhətdən alçaltmağı məhz Nüşabəyə qismət etmişdir. Bu görüşdə isə İskəndərin əsl şəxsiyyəti Nüşabənin dili ilə üzə çıxır.

Kainatın sirlərinə müasirlərindən fərqli olaraq daha çox dərindən bələd olan, cəmiyyətin inkişaf qanunlarını başa düşən Nizami uzaqgörən

şair idi. Z.Quluzadənin yazdığı kimi: «Şərqdə Nizamiyə qədər utopiya nəzəriyyəsinin yüksək inkişafını da nəzərə almalıyıq. Məsələn, Fərabinin «Xeyirxah şəhəri» Şərqdə utopiya nəzəriyyəsinin səviyyəsini göstərir və Nizaminin utopik nəzəriyyəsinin ideya mənbələrindən sayılmalıdır.

«İskəndərnamə» əsərində təsvir olunur ki, İskəndər şimal səfəri zamanı çox abad bir şəhərə rast gəlir. Şəhərdəki dükənlər, anbarlar hər cür naz-nemətlə doludur. Qapısı açıq olan bu dükənlərdə satıcılar da yoxdur. İnsanlar dükənlərə sərbəst daxil olur, istədiyi ərzağı götürüb gedirlər. İskəndəri qonaq edən ağsaqqallar ona ömründə görmədiyi ləzzətli yeməklər verir və haqqında ətraflı məlumat çatdırırlar.

*Bizdə bərabərdir hamının varı,
Bərabər bölürük bütün malları.
Bizdə artıq deyil heç kəsdən heç kəs,
Bizdə ağlayana heç kimsə gülməz.*

Ölməz şairin ən yüksək həyat və yaradıcılıq ideali da məhz belə bir azad, xoşbəxt cəmiyyət olmuşdur. Bütün bunlar Nizami humanizminin, demokratiyasının, bərabərliyinin təntənəsidir. Bu, peyğəmbərləşən Nizaminin yaratdığı yeni – «İnsanlıq, qardaşlıq dini»nin qayəsidir. Nə vaxtsa şairin bu arzuları həyata keçəcəkdir.

Ən qədim dövrlərdən başlayaraq son illərə qədər oğlanlarına ancaq türk mən qızı alan, qızlarını da ancaq türk mən oğlanlarına ərə verən Türkmənstanda hal-hazırda qazın, elektrik enerjisinin, torpağın, suyun, çörəyin xalqa pulsuz verilməsi (çünki bunlar ümumxalq malı hesab edilir) peyğəmbərləşən Nizaminin arzularının həyata keçirilməsinin başlanğıcı kimi də qiymətləndirilə bilər. Biz əminik ki, dahi Nizaminin ideal cəmiyyət haqqındakı arzuları təbii sərəvətləri ilə dünyada şöhrətlənən şairin doğma vətəninə də həyata keçiriləcəkdir.

Ədəbiyyat

1. Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi. I c. Bakı, 1960.
2. Azərbaycan renessansı və Nizami Gəncəvi. «Elm». Bakı, 1984.
3. Əsgər Sarkarəbli. Azərbaycanın peyğəmbərləşən mütəfəkkir şairi. I c. «Elm». Bakı, 2004.
4. Nizami Gəncəvi. 1. "Sirlər xəzinəsi". Bakı, 1981; 2. "Xosrov və Şirin". Bakı, 1982; 3. "Leyli və Məcnun". Bakı, 1982; 4. "Yeddi gözəl". Bakı, 1983; 5. "İskəndərnamə". Bakı, 1982.
5. Paşayev Aydın. Nizami Gəncəvinin poetik adlar aləmi (poetik antroponimika). «Mütərətim». Bakı, 2010.

Резюме

Творчество Низами и азербайджанский ренессанс

В статье на основе реальных фактов исследуются прогрессивные особенности творчества Низами Гянджеви, даются общие сведения об Азербайджанской эпохе возрождения в контексте взаимодействия с европейским ренессансом.

Summary

Nizami Ganjavis creative activity and Azerbaijanian renaissance

The article deals with the progressive characteristics of Nizami Ganjavis creative activity and general information about Azerbaijan renaissance. The relation between Azerbaijanian and European renaissance is investigated on the real facts in the article.

Xülasə

Nizami yaradıcılığı və Azərbaycan intibahı

Məqalədə real faktlar əsasında Nizami Gəncəvi yaradıcılığının mütərəqqi xüsusiyyətlərinin tədqiq edilir, Azərbaycan intibah dövrünün dirçəlişi Avropa intibahı ilə bir kontekstdə nəzərdən keçirilir.

Ümumtəhsil, orta ixtisas, ali məktəblər: tədris metodikası, iş təcrübəsi

EPİK ƏSƏRLƏRİN TƏDRİSİNDƏ YENİ TƏLİM TEXNOLOGİYALARINDAN İSTİFADƏ

Şəhla MİRZƏYEVA,

Bakı şəhərindəki 30 nömrəli orta məktəbin müəllimi,
"Ən yaxşı müəllim" respublika müsabiqəsinin qalibi,
Prezident mükafatçısı

Şəhla Mirzəyeva jurnalımızın fəal müəlliflərindən biridir. Onun bu fəallığı peşəsinə vurğunluğundan, yaradıcı işə meyindən irəli gəlir. Məhz bu keyfiyyətləri Şəhla müəllimi 2010-2011-ci dərslərində keçirilən "Ən yaxşı müəllim" respublika müsabiqəsinə qatılmağa sövq etdi və bu, Prezident mükafatı alması ilə nəticələndi. Şəhla Mirzəyevanı belə bir qələbə münasibətilə təbrik edir, ona şərəfli işində yeni-yeni uğurlar arzulayırıq.

Epik əsərdə təhkiyə üsulu əsas olduğu üçün həyat hadisələrini müxtəlif şəkildə (konkret, yığcam; nisbətən geniş, çoxşaxəli) ifadə etməyə imkan yaranır. Bunlar epik növün ayrı-ayrı janrlarıdır: biri hekayə, biri povest, üçüncüsü isə romandır. Bu janrların hər biri özünəməxsus xüsusiyyətlərə malikdir, onu yaradan sənətkardan, təlim edən müəllimdən həmin onları ideya-estetik məzmunu ilə şagirdlərin anlaq səviyyəsinin, qavrama imkanlarının uyğun olması əsas şərtləndir. Bu prosesdə tədrislik gözlənilməlidir. Eyni zamanda, həmin növlərin hər birinin daxili müxtəlifliyi təlim vaxtı ona optimal yanaşma tələb edir. Yanaşma dedikdə, dərslərdə şagirdlərə təqdim olunan material konkret deyilsə, ədəbi-bədii mətni izah etmə, aydınlaşdırma- bir sözlə, öyrətmə metodu nəzərdə tutulur. Bu isə çoxsaylıdır. Əgər belə demək mümkündürsə, bir tərəfdən pedaqogikada-didaktikada sabitləşərək təlim metodu kimi hamı tərəfindən qəbul olunan və praktik işə tətbiq edilən metodlar, digər tərəfdən yeni həyatın tələbindən doğan, "yeni pedaqoji texnologiyalar" adı altında həyata vəsiqə alan yanaşmalar – metodlar, ədəbi-bədii mətnlərin məzmun müxtəlifliyi və təlim metodlarının zənginliyi şəraitində onlar arasında müvafiqlik yaratmaq nə qədər vacibdirsə, bir o qədər çətin və məsuliyyətlidir. Bu, müəllimdən böyük ustalıq, peşəkarlıq tələb edir.

Mərhum akademik M. Mehdiqadə təlim metodlarının dinamikada olduğu barədə yazır: "Təlim prosesinin mərkəzi komponentlərindən biri olmaqla təlim metodları müəllimlə şagirdlərin birgə fəaliyyətini sıx əlaqələndirir. Bu

əlaqənin yüksək pedaqoji dəyəri isə təlim metodlarının yeniləşməsindən, təkmilləşdirilməsindən və səmərəli tətbiqindən çox asılıdır".

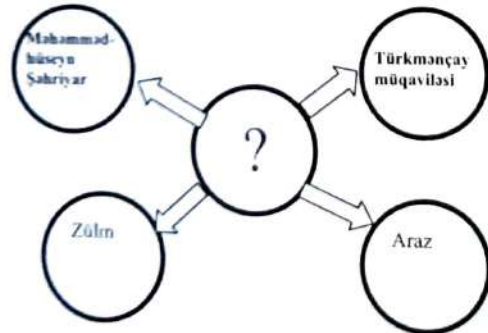
Təlim metodlarının çoxluğu əksər pedaqoqlar tərəfindən qeyd edilir. Hətta 2002-ci ildə "Pedaqogika, yeni kurs" adı ilə nəşr olunan kitabda (müəlliflər: Q. X. Paşayev, F. A. Rüstəmov) "Metod çoxöçlülü hadisə kimi" adlı xüsusi başlıq verilir və bir sıra metodlar haqqında söhbət açılır, onlar müxtəlif əlamətlərinə görə qruplaşdırılır. Həmin qruplar bunlardır:

1. Praktiki metodlar (çalışma, tədris istehsalat işi);
2. Öyrəni metodları (illüstrasiya-demonstrasiya, şagirdlərin müşahidəsi);
3. Söz metodları (nəql etmək, aydınlaşdırmaq, müsahibə, mühazirə, diskussiya, disput, təlimat vermək);
4. Kitablə iş metodları (oxu, öyrənmək, referat yazmaq, ötrə baxmaq, sitat götürmək, ifadə etmək, plan tərtib etmək, konspektləşdirmək);
5. Videometod (baxış, təlim, çalışma, "elektron müəllimin nəzarəti altında" nəzarət)

Son illərdə Azərbaycan təhsil sistemində interaktiv təlim metodları da çox aktualdır.

Mən də Cənubi Azərbaycan yazıçısı Səməd Behrənginin "Balaca Qara Balıq" əsərini tədris edərkən həm əsərin janrının xüsusiyyətlərini nəzərə alıram, həm də mövzunun daha yaxşı qavranması üçün əsərin janrı, məzmunu və şagirdlərin yaş xüsusiyyətləri baxımından uyğun bildiyim metodlardan maksimum şəkildə bəhrələnməyə çalışıram.

Dərsin motivasiya mərhələsində aşağıdakı elektron interaktiv məntiqi grafik sxemdən istifadə edirəm:

Bildiyiniz kimi, bioqrafik mətnlər, əsasən, yuxarı siniflərdə geniş şəkildə tədris olunur. Buna baxmayaraq, dərsin əvvəlində şagirdlərə dilimizin cənub ləhcəsində Səməd Behrəngi haqqında videofayl təqdim edirəm. Bu zaman şagirdlər həm dilimizin cənub ləhcəsini eşidirlər, həm də müəllifin keçdiyi həyat yolu ilə tanış olub özləri üçün müəyyən nəticələr çıxarırlar. Mənim fikrimcə, belə materiallar təlimin şəxsiyyətyönümlülüyü tələb olunduğu indiki dövrdə daha ciddi əhəmiyyət kəsb edir.

Sonra "Balaca Qara Balıq" əsərinin məzmunu ilə əlaqədar olaraq zoologiya və coğrafiya fənlərinə inteqrasiyadan istifadə edirəm. Bu məqsədlə Qara Balığın keçdiyi gölməçə, arx, çay, dəniz haqqında şagirdlərin hansı təsəvvürlərə malik olduqlarını yoxlayıram, əsərdəki su heyvanlarının şəkillərini nümayiş etdirir, onlar haqqında nə bildiklərini soruşuram. Həmin şəkillər bunlardır:

Sonra isə şagirdlərin məntiqi təfəkkürünü inkişaf etdirmək məqsədilə proqnozlaşdırma üsulundan istifadə olunur. Belə ki, uşaqlara əsərin müəyyən hissələri oxutdurulur. Daha sonra isə onlardan soruşulur ki, sizin fikrinizcə, hadisələrin sonrakı gedişi necə olacaq? Şagirdlərin cavabları dinlənir, ardınca isə əsərin növbəti hissəsi oxutdurulur. Onda uşaqlar təxminlərinin doğru çıxıb-çixmadığını bilmiş olurlar.

Dərsin gedişində video və audifayllardan da istifadə olunur ki, bu da həm şagirdlər tərəfindən maraqla qarşılanır, həm də dərsin səmərəliliyini artırır.

Dərsin tədqiqatın aparılması mərhələsində isə karusel üsulundan istifadə edildi. Bu vaxt şagirdlərə aşağıdakı iş vərəqləri təqdim olunur:

I qrupun iş vərəqi:

Balaca Qara Balığın heç kimin sözüünə məhəl qoymadan öz arzusunun arxası ilə getməsinə haqq qazandırırırsınız? Fikrinizi geniş ifadə etməyə çalışın.

II qrupun iş vərəqi:

Əsərə yaradıcı yanaşılıb, öz nəğilinizi danışın.

III qrupun iş vərəqi:

Sizin fikrinizcə, nə üçün müəllif bu əsərdə alleqoriyadan istifadə edib?

IV qrupun iş vərəqi:

Cənubi Azərbaycan ədəbiyyatı nümayəndələrindən daha kimləri tanıyırsınız?

Dərsin refleksiv mərhələsində şagirdlərə sualla miraclat edirəm
 "Yoldaşlarımızın fikirlərindəki hansı cəhətləri bəyəndiniz?"
 Cavablar bir-bir dinlənir və başqalarının yaxşı cəhətlərini görüb,
 qiymətləndirməyi bacardıqlarına görə qruplar alqışlanır.
 Dərsin qiymətləndirmə mərhələsində isə aşağıdakı cədvəldən istifadə
 olunur:

Meyarlar qrupları	Keçilən mövzu ilə əlaqədar fikirlərini təqdim etmək	Nəticə çıxarmaq	Həyatla əlaqələndirmə	Əməkdaşlıq	Vaxta qənaət etmək	Yekun
"Səməd Behrəngi"						
"Qara Balıq"						
"Qızıl Balıq"						
"Azadlıq"						

Sonda qeyd etmək istərdim ki, dərsin gedişində Səməd Behrənginin Cənubi Azərbaycan yazıçısı olması, dilimizin cənub ləhcəsi, dilimizin, vətənimizin, mənəvi birliyi, bölünməzliyi xüsusi vurğulanır. Bu məqsədlə şagirdlərə Cənubi Azərbaycanın İstiqlal marşı təqdim edilir, beyin həmləsi üsulundan istifadə olunaraq qruplara bu suallar verilir: "Türkmənçay müqaviləsi haqqında nə bilirsiniz?", "Zülm nədir?", "Azadlıq nədir?", "O ifadələrin mövzumuzla nə əlaqəsi var?". Ev tapşırığı zamanı da məhz bu xüsusiyyəti nəzərə almağı lazım bilirəm.

Ev tapşırığı: "Yaman günlər gəlib keçən, itəndir.
 Bir yaxşılıq muradına yetəndir.
 O tay, bu tay fərqi yoxdur, Vətəndir!" (M. Şəhriyar)
 mövzusunda esse yazmaq.

Diqqət! Diqqət!

Biz, Sizin - zəngin pedaqoji iş təcrübəsinə malik orta məktəb müəllimlərinə, elmi-metodik tədqiqatlarla məşğul olan alimlərə miraclat edirik. Azərbaycan dili və səhiyyəsinin tədrisi ilə bağlı iş təcrübələrinə, metodikaya dair yazılara ehtiyacımız var. Jurnalımızla yaxından əlaqə saxlayın və onu məqalələrimizlə təmin edin. Unutmayın ki, o, Sizin jurnalınızdır.

Redaksiya.

AZƏRBAYCAN DİLİ DƏRSLƏRİNDƏ "MÜASİR QIYMƏTLƏNDİRMƏ" SİYASƏTİ

Fərrux HƏSƏNOV,

AMI-nin dosenti, pedaqoji elmlər üzrə fəlsəfə doktoru, əməkdar müəllim

Açar sözlər: Azərbaycan dili, qiymətləndirmə siyasəti, diaqnostik, formativ, summativ

Ümumi təhsil sistemində yeni qiymətləndirmə mexanizmlərinin tətbiqi təhsilin keyfiyyətinin yüksəldilməsi və idarə edilməsi, Milli Kurikulum və fənn kurikulumlarında qiymətləndirmə məsələlərinə yeni baxış tələb etdiyindən, o (müasir qiymətləndirmə), ənənəvi qiymətləndirmədən köklü surətdə fərqlənir. Belə ki, əgər ənənəvi qiymətləndirmədə qiymətləndirmə şagirdə qiymət yazmaq kimi qəbul olunur, tədris prosesinin yalnız müəyyən bir hissəsində tətbiq edilir, müəllimin subyektiv rəyinə əsaslanır, şagird yalnız qiymət almaq xatirinə oxuyurdusa, müasir qiymətləndirmədə qiymətləndirmə təhsilin keyfiyyətinin yüksəldilməsinə yönəldilir, onu idarə edən vacib amil kimi meydana çıxır, məzmun standartlarının bütövlükdə mənimlənməsini və qiymətləndirmənin obyektivliyini təmin edir, tədris prosesinin bütün mərhələlərində tətbiq olunur, şagirdin nailiyyəti qiymətləndirilir və inkişafı sistemli şəkildə izlənilir. Müasir qiymətləndirmədə şagird nailiyyətlərinin qiymətləndirilməsi (monitorinq) diaqnostik (ilkən səviyyənin qiymətləndirilməsi), formativ (irəliləmə və geriləmələrin izlənilməsi) və summativ (yekun) qiymətləndirmə formalarında aparılır.

Diaqnostik qiymətləndirmə şagirdlərin bilik və bacarıqlarının ilkin səviyyəsini müəyyənləşdirmək, şərhiyə görə təlim məqsədləri və strategiyalarında dəyişikliklər aparmaq məqsədilə əsasən dərs ilinin, bəhs və bölmələrin əvvəlində onların (şagirdlərin) bilik və bacarıqları haqqında məlumat toplamaq üçün müəllim tərəfindən aparılır. Bu qiymətləndirmənin nəticələri jurnalda qeyd olunur. Hər bir şagirdin ümumi və dinamik inkişaf səviyyəsini izləmək üçün müəllimin ayırdığı xüsusi dəftərdə qeyd edilir. Diaqnostik qiymətləndirmədə müsahibə, söhbət, müşahidə, tapşırıqlar, valideynlərlə və digər fənn müəllimləri ilə əməkdaşlıq və s. kimi metod və vasitələrdən istifadə olunur.

Formativ qiymətləndirmə dərs ili ərzində təlim prosesinin hər hansı bir mərhələsi üçün müəyyən olunmuş nəticələr əsasında şagirdlərin bilik və bacarıqlarının formalaşma səviyyəsini qiymətləndirmək, qəbul edilmiş standartların reallaşmasına istiqamətlənən inkişafını (irəliləmələrini və geriləmələrini) müntəzəm olaraq izləmək, qarşıya çıxan problemlərin aradan qaldırılması yollarını müəyyənləşdirmək və düzgün istiqamətləndirmək məqsədilə müəllim tərəfindən aparılır. Müəllim bu qiymətləndirmə vasitəsilə şagirdlərin biliyini əzə çıxarır, ehtiyaclarını öyrənir və onlara lazımı kömək

göstərir. Formativ qiymətləndirmənin nəticələri jurnalda qeyd olunur. Onun nəticələri yalnız şagirdin məktəbli kitabçasında, müəllimin şəxsi qeydlərində öz əksini tapır və şagirdin portfoliosunda (qovluğunda) toplanır. Portfolio bir il ərzində məktəbdə saxlanılır və ilin sonunda şagirdə təhvil verilir. Formativ qiymətləndirmə sxem şəklinə holistik (sürətli qiymətləndirmə) və analitik (uzun müddət üçün müəyyən olunmuş qiymətləndirmə) olmaqla, iki formada icra edilir. Bu qiymətləndirmə sxemlərinin funksiyası şagirdlərdən tələb olunan bacarıqları və onların qiymətləndirilməsi mexanizmini təsvir edir, onların dinamik inkişafının (irəliləyişinin) qiymətləndirilməsi üçün məlumat bazası rolunu oynayır, təlim nailiyyətləri barədə şagirdlərə, valideynlərə və maraqlı tərəflərə məlumat verilməsi təmin olunur.

Holistik (latın mənşəli söz olub lügəvi mənası "ümumi", "bütöv", "tam" deməkdir) qiymətləndirmə təlim səviyyəsinin qısa müddətdə ümumi şəkildə dəyərləndirilməsi və məqsədə görə müəyyən olunmuş bacarıqların ayrı-ayrılıqda qiymətləndirilməsidir. Bu qiymətləndirilmə qısa müddət ərzində həyata keçirilirdiyi üçün "sürətli qiymətləndirmə" də adlanır.

Holistik qiymətləndirmədə qiymətlər **müşahidə**, **fikri dəqiq ifadə**, **mətnqurma**, **öyrənilən sözlərdən nitqə istifadə** və **əməkdaşlıqla bağlı "5"** ballı sistem üzrə bilik və bacarıqlara (meyarlara) görə verilir.

Analitik qiymətləndirmə daha çox sorğular və testlər əsasında aparılır, şagirdlərin ayrı – ayrı fəaliyyət sahələri üzrə qiymətlərini müəyyənləşdirir, qiymətləndirmədə 4 – 5 ballıq şkaladan (əla, yaxşı, orta, zəif) istifadə edilir, şagirdlərin fəaliyyəti və nailiyyəti haqqında daha ətraflı informasiya verilir, nəzərdə tutulan bacarıqların uzun müddət izlənilib qiymətləndirilməsini tələb edir. **Summativ qiymətləndirmə** təlim prosesində müəyyən mərhələlərə (bəhs və ya bölmənin, yarım il və ilin sonunda) yekun vurmaqla şagirdlərin əldə etdikləri nailiyyətlərin qiymətləndirilməsidir. Bu qiymətləndirmə məzmun standartlarının mənimsənilmə səviyyələrinə əsasən hazırlanmış vasitələrlə şagirdin əldə etdiyi, qazandığı nailiyyət səviyyəsini ölçmək məqsədilə aparılır. Əvvəlki qiymətləndirmələrdən (diaqnostik və formativ) fərqli olaraq summativ qiymətləndirmə təhsilin müəyyən mərhələsində şagirdlərin nailiyyət səviyyəsinə qoyulan dövlət tələbi olduğu üçün rəsmi xarakter daşıyır, keçirildiyi tarixlə jurnalda qeyd olunur.

Summativ qiymətləndirmə kiçik və böyük summativ qiymətləndirmə şəklinə aparılır. Kiçik summativ qiymətləndirmə altı həftədən gec olmayaraq (müəllim hər dərstdən sonra sorğu və 2 – 3 həftədən bir kiçik summativ də apara bilər) müəyyən bəhs və ya bölmənin sonunda müəllim tərəfindən, böyük summativ qiymətləndirmə isə I və II yarımillərin sonunda fənni tədris edən müəllim və məktəb rəhbərliyinin iştirakı ilə keçirilir. Kiçik summativ qiymətləndirmələrin keçirildiyi gün hər hansı səbəbdən dərstdə iştirak etməyən şagirdin sinif jurnalında adının qarşısındakı xana diaqonalla (drobla) 2 yerə ayrılır və onun surətində "q" (qəib) yazılır, məxrəci isə boş saxlanılır. Müəllim həmin şagird üçün yeni qiymətləndirmə vasitələri hazırlayır, növbəti 2 həftə ərzində summativ qiymətləndirmə aparır və onun nəticəsini həmin böş

yerdə (məxrəcə) qeyd edir. Kiçik summativlərin qiymətləndirilməsi müəllimlərin özündən test üsulu, müzakirə və sual-cavab yolu ilə aparıla bilər. Bir dərstdə müəllim bütün uşaqlara qiymət yazarkən qoyulan sualların 10% - ni bilənə 1; 20% - ni bilənə 2; 30 – 50 % - ni bilənə 3; 80% - ni bilənə 4; 100% - ni bilənə isə 5 qiyməti verir. Sonda müəllim neçə dəfə kiçik summativ aparıbsa, həmin summativləri toplayıb onların sayına bölür və böyük summativ çıxarır. Məsələn, deyək ki, müəllim I yarımillə 4 dəfə kiçik summativ keçirib. Bir şagirdin böyük summativ qiyməti aşağıdakı kimi çıxarılır:

$$1) 3; 2) 4; 3) 5; 4) 4; \frac{3+4+5+4}{4} = \frac{16}{4} = 4$$

$$\text{İllik qiymət isə bu cür müəyyən edilir: } I = \frac{Y_1 + Y_2}{2}$$

Burada \bar{I} – illik qiymət, $Y_1 + Y_2$ – yarımillik qiymətlərdir. Deyək ki, şagird I yarımillə "3", ikincidə isə "4" qiyməti alıbsa, onun illik qiyməti $\bar{I} = (3 + 4) : 2 = 3,5 = 4$ olur.

Böyük summativ qiymətləndirmənin nəticələrinə görə ən çoxu üç fəndən qeyri-kafi qiymət alan VIII və X sinif şagirdləri yay tədris tapşırıqları alır və fənnin sayından asılı olmayaraq onu yerinə yetirməyənlər təkrar sınıfdə saxlanılırlar. Müasir (yeni) qiymətləndirmənin ənənəvi qiymətləndirmə ilə müqayisəsi göstərir ki, cari qiymətləndirmədən fərqli olaraq yeni qiymətləndirmə mexanizmlərinin tətbiqi təhsilin keyfiyyətinin yüksəldilməsi, məzmun standartlarının bütövlükdə mənimsənilməsi və qiymətləndirmənin obyektivliyini təmin edir.

ƏDƏBİYYAT:

1. Azərbaycan Respublikasında ümumi təhsilin milli kurikulumu. Bakı, 2006.
2. Ağayev Ə. Təlim prosesi: ənənə və müasirlik. Bakı, 2006.
3. Əliyeva A. Azərbaycan dili dərslərində interaktiv təlim dərslərində interaktiv təlim metodlarından istifadənin xüsusiyyətləri. Metodik vəsait. Bakı, 2005.
4. Kərimova Y. Təlim metodları. Bakı, 2010.
5. Veysova Z. Fəal / interaktiv təlim. Bakı, 2007.
6. "Kurikulum jurnalı", № 2, Bakı, 2009.
7. Həsənlı Bilal. Ədəbiyyatın tədrisi metodikası. Bakı, 2011.

XÜLASƏ

Məqalədə Azərbaycan dili dərslərində şagird nailiyyətlərinin qiymətləndirilməsinin yeni mexanizmləri, onların növləri və mahiyyəti haqqında danışılır, ənənəvi qiymətləndirmə ilə müasir qiymətləndirmənin fərqi müqayisəli şəkildə təhlil olunur və onun (müasir qiymətləndirmənin) təlimin keyfiyyətinin yüksəldilməsinə təsiri göstərilir.

РЕЗИЮМЕ

В статье новая оценка достижений азербайджанского языка классы учеников механизмов, их типы и оценить сущность традиционного с современным анализ сравнительной оценки разницы (современная оценка) улучшить качество подготовки эффект бюджет отобразится.

SUMMARY

In the article a new evaluation of the achievements of the Azerbaijani language classes pupils mechanisms, their types and to assess the essence of the traditional with the modern analysis is a comparative assessment of the difference (modern estimate) improve the quality of the training effect will be displayed.

ORTA MƏKTƏBDƏ QRAMMATİK İNŞALARLA BAĞLI İŞİN TƏŞKİLİ

Elbəy MAQSUDOV,
pedaqoji elmlər doktoru

Ana dili təlimində şagirdlərin hərtərəfli biliklərə yiyələnmələri, onların cəmiyyətimiz üçün kamil vətəndaş kimi hazırlanmaları, dilinə, elinə, vətəninə sədaqətli və etibarlı böyüdülmələri üçün ardıcıl və müntəzəm iş aparılmalıdır. Bu işlərin əsas ağırlığı da Azərbaycan dili dərslərinin üzərinə düşür. Belə ki, şagirdlərin dillə bağlı elmi dünyagörüşlərinin formalaşdırılması, dilə mükəmməl yiyələnmələri, bir vətənpərvər kimi yurduna sədaqətli olmaları üçün qrammatik inşalardan istifadə mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Axı, qrammatik inşalar şagirdlərin müstəqilliyinin inkişaf etdirilməsi, onların fərdi xüsusiyyətlərinin aşkarlanması üçün geniş imkanlara malikdir.

Orta ümumtəhsil məktəblərində testin tətbiq olunduğu gündən inşa yazılara da sanki ögey münasibətlər göstərilməsi mərhələsi başladı. Vaxtı ilə orta məktəb məzununun əsas göstəricisi olan, onun qızıl medal alması üçün başlıca meyar hesab edilən inşa yazılar öyrənciləri savadlı, mükəmməl və gözəl yazı vərdişlərinə yiyələnməyə səfərbər edirdi. İnşa yazılar təkcə təfəkkürün bədii, elmi ifadə forması kimi yox, həm də yazılı nitq mədəniyyəti vərdişlərinin, redaktə etmək bacarıqlarının, fikrin yeni ifadələrlə əks olunması yollarının təkmilləşdirilməsinə xidmət edirdi.

Sərbəst və bədii əsərlər üzrə yazılan inşaları ədəbi əsərlər hesab etsək, qrammatik inşaları elmi və ədəbi əsərlərin hibridi, inteqrasiyası saymaq olar. Çünki elmi fikirlərin bədii şəkildə verilməsi, onun inşa formasına salınması özü də bir qabiliyyət və istedadın nümayişidir.

Qrammatik inşalar şagirdlərin elmi biliklərini, bədii təfəkkürlərini nümayiş etdirmək formasıdır. Öyrənilmiş hər hansı qrammatik kateqoriya, dil hadisəsi və ya mövzunun necə mənimsədiyini yoxlamaq və ya şagird yaddaşında onu möhkəmləndirmək üçün qrammatik inşalar əvəzsiz yoxlama və öyrətmə vasitəsidir. Onların şifahi və yazılı formasından həm öyrətmək, həm də yoxlamaq məqsədilə istifadə edilə bilər. Qrammatik inşalar mücərrəd və bədii inşalardan fərqli olaraq konkretlik, xeyli dil faktları, dəqiqlik və elmi şərh tələb edir. Belə inşa yazıları müəyyən dil bölmələrini və ya ümumi mövzuları yekunlaşdırarkən aparmaq daha faydalıdır.

Şagirdlərin elmi biliklərinin sistemləşdirilməsində belə yazı növləri xüsusi əhəmiyyətə malikdir. Bu gün orta məktəblərdə qrammatik inşalara az əhəmiyyət verildiyindən bu yazı forması şagirdlər üçün xeyli çətin görünür. Onlar bu inşa növünə çətinliklə alışsalar da sonra böyük maraq və həvəslə onu yazmağa səy göstərirlər. Çünki onlar əvvəlcədən bilirlər ki, keçirilən hər hansı bir dil materialı və ya faktı gələcəkdə yazacaqları qrammatik inşalar üçün gərəkli olacaqdır. Odur ki, şagirdlər daha maraqlı və yeni dil faktları

toplamağa səy göstərirlər. Müəllimin belə inşalara münasibəti əsas rol oynayır. Azərbaycan dili dərslərində yazılacaq qrammatik inşaya hazırlığın ilk mərhələsi ona seçiləcək adlardan başlayır. Şagirdlərin hamısının fəal iştirakı, lazım gələrsə müəllimin müdaxiləsi ilə bu adlar da dəqiq, gözəl, bədii və elmi şəkildə ifadə oluna bilər. Aşağı siniflərdən qrammatik inşalara adların verilməsi, onun planının tərtibi üçün şagirdlərdə lazımı vərdişlər aşılanmalıdır. Bu cür hazırlıq mərhələlərini keçmiş şagirdlər yuxarı siniflərdə təklif olunan mövzuda asanlıqla və böyük maraqla qrammatik inşalar yazırlar. Qrammatik inşaların rəngarəng, maraqlı, yaradıcı olması onun adının düzgün seçilməsindən çox asılıdır. Məsələn, "Fonetikadan nələri öyrəndim?", "Sait və samitlərin tərcümeyi-halı", "Orfoqrafiyanı nə üçün bilmək lazımdır?", "Orfoqrafiya və orfoepiya əkil qardaşlardır", "Sevimli nitq hissəsi-isim", "Frazologiya haqqında nələri bilirəm?", "Sifətin tanıdığım sifətləri", "Felin dastanı", "Zərflə sifətin müqayisəli təhlili", "Sevimli cümlə üzvlərindən biri haqqında", "Xəbərsiz olmasın bir cümləmiz də", "Zərflə zərflik eyniköklü olsa da...", "Ən çox sevdiyim qrammatik kateqoriya", "Mübtədə ilə xitabın dialoqu", "Dilimiz varlığımızdır", "Sintaktik təhlil necə aparılır?" və s.

Birinci yarımlin və ya ilin sonunda şagirdlərin Azərbaycan dili ilə bağlı qazandıqları bilikləri yoxlamaq və yekunlaşdırmaq üçün də qrammatik inşalardan istifadə olduqca faydalıdır. Belə inşalar ümumi mövzuları da əhatə edə bilər. Məsələn, "V sinifdə Azərbaycan dilindən nələri öyrəndim?", "VII sinifdə ana dilindən öyrəndiklərim", "Azərbaycan dili ilə bağlı daha nələri öyrənmək istəyirdim", "İstifadə etdiyim ana dili dərslərinin müəllifinə nələri demək istərdim" və s.

Gəlin açıq etiraf edək ki, bəzən müəllimlər özlərinə "əziyyət verməmək", vaxt itirməmək üçün inşa yazılara, eləcə də qrammatik inşalara bir o qədər də əhəmiyyət vermirlər. Halbuki, ixtisasını yaxşı bilən, təcrübəli, fədakar müəllimlər inşa yazıların şagird dünyagörüşünün formalaşdırılmasındakı, nitqin, təfəkkürün inkişaf etdirilməsindəki rolunu dərk edərək belə çətinliklərə qatlaşmağa üstünlük verirlər. Qrammatik inşalara hazırlıq məqsədilə şagirdlərlə müxtəlif formalarda iş aparılmalıdır. Aparılan diskusiya və söhbətlər, dillə bağlı viktorinalar və gecələrin keçirilməsi, dilçi alimlərlə, dərslük müəllifləri ilə görüşlər, dilə aid qrammatik mövzuda yazılmış şeirlərin oxusu, Azərbaycan dili ilə bağlı jurnal, nəzəri və metodik ədəbiyyatla tanışlıq və s. qrammatik inşalara ən yaxşı hazırlıq mərhələsidir. Məsələn, mən hamımızın sevimli nitq hissəsi olan "İsim" haqqında qrammatik inşa yazacağımızı əvvəlcədən şagirdlərə xatırladıram, bu nitq hissəsi haqqında ibtidai siniflərdə, orta məktəbdə, dərsləklərdən və dərs vəsaitlərindən öyrəndiklərini ümumləşdirməyi, faktlar toplamağı tapşırıram. Bəzən dərsdə, yaxud isim mövzusunun yekunlaşdırılması zamanı onlara isimlə bağlı qrammatik şeirlər oxuyuram. Şagirdlər qrammatikanın bədiiliklə inteqrasiyasının canlı şahidi olur, şeirdə isimlə bağlı qrammatik əlamətlərin harada, hansı misrada necə verildiyini müşahidə edir, bu qrammatik xüsusiyyətlərin gizlədilmiş, eləcə də bədiiləşdirilmiş əlamətləri haqqında söz deməyə, fikir söyləməyə alışırlar. Şagirdi elə bir vəziyyətə gətirmək lazımdır

ki, öz fikirlərini həm bədii, həm də elmi şəkildə ifadə edə bilsin. Yaddan çıxarmaq olmaz ki, praktik işlər nəzəri bilikləri hər hansı əməli işlərə tətbiq etmək metodudur. Qrammatik inşalar da qazanılmış biliklərin tətbiqi formasıdır. İsmi təkrarlanmasında və ya qazanılmış biliklərin möhkəmləndirilməsində başlıca məqsəd, ideya müəyyənləşdirildikdən sonra şagirdlərin dediklərinə əsaslanmaqla inşa üçün tədqiqat sualları və ya plan hazırlamaq olar. Konkret bir nümunəyə diqqət yetirək: İbtidai, eləcə də V sinifdə isim haqqında öyrənilmiş nəzəri biliklər və qazanılmış praktik vərdişlərin yekunlaşdırılması "İsmi monoloqu" şeirinin oxunuşu ilə sona çatdırılır. Şeir oxunarkən şagirdlərə diqqətli olmaq tapşırılır ki, orada ismi əlamətlərini özləri müşahidə edə bilsinlər (şeyri elektron lövhə vasitəsilə, yaxud yazılı şəkildə ayrı-ayrı qruplara təqdim etmək olar).

İSMİN MONOLOQU

Düşünən, düşünməyən,
Görünən, görünməyən
"Kim"lər düşürsə yada,
"Nə"lər varsa dünyada,
"Hara" olursa olsun,
Yer də, su da, səma da,
Kainat tamam cisim.
Hər şey isimdir, isim.
Hərdən "canlanaraq"
coşub-daşıram,
hərdən "əşyalaşib"
mən daşıyıram.
"Ümumi" dolananda
Heç nədən seçilmirəm,
"Xüsusi" olan anda
"insan" nədir bilmirəm.
Həyatda "sadə" olmaq
Borcumdur, adətimdir.
Vətəndaş ol, vətəndaş ol.
Füzulilər, Nizamilər,
Koroğlular, Əcamilər,
Nəsimilər, Üzeyirlər,
Sabirlərin mən "cəm"iyəm.
"Bir"dən "birlik" düzəldirəm.
Türkümitək yaraqlanıb
"hücum", "yürüş" düzəldirəm.
"Mənsubluğum" bilinməsə,
"Hal"dan hala düşərəm,
Nizamsız sıralanmış
mübtədə, xəbər kimi
yerimi dəyişərəm.

"Mürəkkəb" olmaq da ki,
qorxuludur, çətindir.
Ey arxıca hərflərib
öz xeyrini güdünlər,
Yamaq olub "kök"ümə,
Sözəndən söz düzəldənlər,
Heç kimə deməyin şəhər,
İşlər mürəkkəbləşər.
"Dənizçi" ol, "kömürçü" ol,
"sənətiçi" ol, ya "nəçi" ol,
Zahmətinlə əli qabar "əkinçi" ol.
Yad qayaya təmənnalı qardaş olma,
Öz komanın bucağında,
tüstülənən ocağında
qaral, daş ol,
Öz daşınla sən həmdaş ol,
Öz elinlə sən eldaş ol,
Soykökünə bağlı olan
Məkansız xitab olub
hər yərə şürişərəm.
Konkret "əm", "müərrəd"əm, "toplu"yam,
Arzum var ki, bu elləri toplayam.
İstəmirəm Şimal olam,
Cənub olam,
Ürayimin parçasından-
Təbrizimdən, Qarabağdan
ayrı olam.
İstəyirəm "qoşun" olam, "ordu" olam.
Qədim Oğuz ellərinin
bütövləşən, mətinləşən
Turan adlı bir əbədi yurdu olam.

"İsmi monoloqu" şagirdlərə oxunduqdan sonra müəllim sinifə suallarla müəyyənləşdirir: 1. Poetik monoloqda ismi hansı qrammatik əlamətləri verilmişdir? 2. Mətdə isimlə bağlı başa düşmədiyiniz hansı ifadə və fikirlərlə qarşılaşdınız? 3. İsmi qrammatik əlamətlərindən hansıların bədiişəkiləndirildiyini müşahidə etdiniz?

Yaxşı olar ki, isimlə bağlı qrammatik şeir oxunmamışdan əvvəl sinifdəki şagirdlər qruplara bölünə və hər qrupa aşağıdakı tapşırıqlardan biri verilsin:

I qrup: Mətni dinləyərkən xüsusi isimləri seçib yazın.

II qrup: Mətdə ismi hansı qrammatik əlamətlərinin adı çəkilir və ya ona işarə edilir?

III qrup: Şeirdəki düzəltmə isimləri müəyyənləşdirib yazın.

Sinifdəki şagirdlərin sayına uyğun olaraq qrupları və sualları artırmaq mümkündür. Çalışmaq lazımdır ki, sualların çətinlik dərəcəsinə görə bölüşdürülsün. Şagirdlər mətni şifahi dinləməklə, elektron lövhədə onu oxumaqla və ya onlara yazılı şəkildə verilmiş variantlardan istifadə etməklə sualları cavablandırmağa bilərlər. Uşaqları fəallaşdırmaq və görüləcək işi hazırlamaq üçün yuxarıda göstərilən hər üç variantdan istifadə etmək olar.

Bütün bu işlər qrammatik inşa yazmaq üçün hazırlıq xarakteri daşımaqla bərabər həm də şagirdlərin isim haqqında öyrəndiklərini ümumləşdirir, sistemləşdirə bəcarəti yaradır.

Mətn üzərində aparılan işlərdən sonra şagirdlərə "İsmi haqqında nələri bilirəm?" mövzusunda qrammatik inşa hazırlamağı tapşırımaq olar. Qazanılmış biliklərin müzakirəsi, mübadiləsi və sistemləşdirilməsindən sonra müəyyənləşdirilmə aparılır, inşa yazıya hazırlıq yekunlaşdırılır, şagirdlərin fəallıq dərəcəsi, cavabları nəzərə alınmaqla qiymətləndirilir.

Qrammatik inşa hazırlıq məqsədilə şagirdlərin isim haqqında daha nələri bildiklərini, bu nitq hissəsini necə mənimsədiklərini yoxlamaq üçün aşağıdakı poetik nümunələrdən də istifadə edilə bilər. Niyə məhz poetik nümunələrdən? Çünki şagirdlər il boyu eynitipli və ya formaca çox yaxın olan çalışmalardan müntəzəm istifadə edirlər. Lakin poetik tipli çalışmalardan çox az-az istifadə edildiyini, uşaqlar üçün belə çalışmaları maraqlı olduğunu nəzərə alıb ona üstünlük verilməsi daha məqsədəuyğundur. Bu işin davamı kimi şagirdləri dinləməyə və dinlədiklərini şərh etməyə hazırlamaq, müdrik şəxsiyyətlərin nitq, dil və söz haqqındakı fikirlərini də onlara xatırlatmaq faydalı olar.

Tapşırıq 1

Dinlə, arif ol,
Hansı isimdir
Sinonimi "yol"?
Adi buyruqla,
Birca quyruqla
"Qışqır" fəlinin
Anlamdaşdır.
Bu tapmacaya
Cavab tapmayan
Doğma elinə,
Ana dilinə
Vallah naşiddir.

Tapşırıq 2

Hər kəsdən ismə aid
Nələri soruşsan bilər.
Hansıdır ismə aid
Qrammatik şəkildə?

Tapşırıq 3

Ey vətən övladları,
Gözəl tanıyırsınız
Doğmaları, yadları.
Fikirləşirəm hərdən
Necə ayırırsınız
Mürəkkəb isimlərdən
Siz mürəkkəb adları?

Tapşırıq 4

Sınaq üçün, uşağın
Birca sual bəsidir.
"Səpin", "əkin" və "sağın"
Hansı nitq hissəsidir?

Tapşırıq 5

Nənəm dedi, babam yozdu,
Hər kəlməsin bir cür çözdü.
Sən də görək "qulun", "qurşaq"
Quruluşca necə sözdür?

Şagirdlərin isim haqqındakı biliklərini yoxlamaq və onları qrammatik inşa hazırlamaq üçün bu tipli poetik tapşırıqlar da olduqca əhəmiyyətli və uğurludur. Onlar belə poetik tapşırıqlarla nəzəri və elmi biliklərin bədii

formaları ilə tanış olurlar. Verilmiş tapşırıqların cümlük dərsdəndəki rolunu da bir-birindən fərqləndirirlər. Lakin birinci tapşırıqda şagirdlər "yol" sözünün sinonimini tapdılar, daha sonra müəyyənləşdirirlər ki, *çığır* sözündəki *e* samitinə bir "quyruq", işarə artırmaqla *qışqır* fehinin anlamdaşı olan *çığır* sözü düzülür. Doğrudan da, belə nəticəyə gəlirlər ki, bu sualın cavabını tapmayamı ana dilimizə, onun qayda-qanunlarına nəşi adlandırmaq olar.

Qrammatik inşaların yazılmasında mövzu ilə bağlı plan tərtibindən də çox şey asılıdır. Çünki planın düzgün, ardıcıl tərtibi inşanın necə yazılmasına, tam əhatə olunmasına təsir göstərən əsas amillərdəndir. Məsələn, cümlənin quruluşuna görə növləri haqqında yazılan inşanın planı müxtəlif formalarda hazırlana bilər. Bu mövzunun geniş və ya yığcam planı əsasında yazdırılması mümkündür. Lakin qrammatik inşalar yalnız yoxlama üçün deyil, həm də öyrətmək, axtarıclığa sövq etmək məqsədilə aparılmalıdır. Qrammatik inşalara hazırlıq və onun aparılmasında əsas məqsəd şagirdlərdə bərgə işləmək bacarıqlarını aşılamaq, onlarda qazanılmış qrammatik bilikləri yazıda əks etdirmək qabiliyyətini formalaşdırmaq, məntiqi və yaradıcı təfəkkürlərini inkişaf etdirmək olmalıdır. Belə ki, şagirdləri tədris olunan mövzuları daha ətraflı öyrənməyə sövq etməyə çalışdıran qrammatik inşalara üstünlük verilməlidir. Məsələn, "Cümlənin quruluşca növləri" mövzusu ilə bağlı yazılacaq inşalar şagirdlərin bilik səviyyələrinə görə müxtəlif variantlarda ayrı-ayrı planlarla təklif oluna bilər. Yaxud şagirdlərin özlərinin gücü çata bildiyi səviyyədə tərtib etdikləri planlar müəllim tərəfindən nəzərdən keçirilir, onların bilik səviyyəsi və bacarığına görə uyğunlaşdırılır.

Yazılmış inşalarda səhvlər üzərində işin düzgün təşkili də müəllimdən çox diqqətli və məsuliyyətli olmağı tələb edir. İnşa yazılardakı orfoqrafik, dürgü işarələri, qrammatik, məna, kompazisiya və nitq səhvləri üzərində aparılan işlər şagirdləri növbəti inşalar üçün hazırlayır, onları yol verdikləri səhvləri təkrar etməməyə yönəldir. Şagirdin elmi-bədii əsəri olan qrammatik inşalar diqqətlə yoxlanılmalı, səhvlər müxtəlif işarələrlə qeyd olunmalı, həmin işarələr şagirdlərə tanıtılmalıdır. Lazım gələrsə müəllimin müxtəlif qeydləri də inşada öz əksini tapmalı, onların düzgün istiqamətləndirilməsinə kömək etməlidir. Məsələn, *ismin bütün qrammatik əlamətlərini əks etdirməmişən, mövzu ilə bağlı faktlar azdır. Bu nitq hissəsini daha yaxşı öyrənmə bilərdin, dərsləklərlə yanaşı digər mənbələrə də istinad etsə idin, daha yaxşı ola bilərdi və s.*

Qrammatik inşalar yalnız öyrənilən mövzunu deyil, fonetik, leksik, morfoloji, sintaktik, orfoqrafik qaydaların necə mənimsənildiyini də nümayiş etdirən əvəzsiz bir iş növüdür. Belə inşalarda ən çox diqqət yetiriləsi və şagirdlərin düzgün istiqamətləndirilməsinə kömək edə biləcək aşağıdakı məsələlər üzərində dayanmaq daha əhəmiyyətlidir: a) mövzuya uyğun olan səciyyəvi fakt və məflumların seçilməsi; b) dərsləkdən əlavə digər mənbə və ədəbiyyatdan istifadə olunması; c) fikrin aydın, dəqiq və düzgün ifadəsi; d) müəyyən sistem və ardıcılığın gözlənilməsi; e) elmi biliklə bədiliyin üstünlüyünün inteqrasiyası; f) elmi fikirlərə şagirdin münasibəti və s.

Qrammatik inşalar da iki qiymətlə qiymətləndirilməlidir. Birinci qiymət şagirdin qrammatika ilə bağlı biliklərinə, mövzunun elmi biliklərinə, sistemli olmasına, faktların dəqiqliyinə, yazıdakı fərdi mühakimələrə, ikinci qiymət isə onun bədiliyinə, ideyalara, məzmun gözəlliyinə və dolğunluğuna verilməlidir.

DƏRSDƏ YENİ TƏLİM METODLARININ SEÇİLMƏSİ VƏ TƏTBİQİ

Aytəkin XƏLİLƏVA,

Bakı şəhərindəki 20 nömrəli məktəb-liseyin müəllimi

Ölkəmizdə uğurla həyata keçirilən təhsil islahatı təlimin məzmununda və metodlarında ciddi dəyişikliyin aparılmasını mühüm vəzifə kimi qarşıya qoymuşdur. Elə bunun nəticəsidir ki, indi yeni təlim texnologiyalarının tətbiqinə önəm verilir, bu istiqamətdə araşdırmalar aparılır. Az müddətdə xeyli iş görülsə də, etiraf edilməlidir ki, eksperimental əsaslanan tədqiqatlara böyük ehtiyac duyulur. Müxtəlif fənlərdən dərs deyən müəllimlərə hərtərəfli metodik kömək yalnız belə tədqiqatların nəticəsində mümkündür.

Yeni texnologiyaların, xüsusən, fəal/interaktiv təlimin, şübhəsiz, qüsurları da var. Məhz bunların aşkara çıxarılması, aradan qaldırılması yollarının müəyyənləşdirilməsi orta məktəb müəlliminə öz işini səmərəli qurmaqda kömək edə bilər.

Unudulmamalıdır ki, fənlərin kurikulum əsasında tətbiqinə də çox az qalıb. Kurikulumun tətbiqi fəal/interaktiv metodlardan istifadəni zəruri edir.

Fəal/interaktiv təlimə məxsus metodların tətbiqi ilə əlaqədə bu gün müəyyən təcrübənin qazanılması isə uğur kimi qiymətləndirilməlidir. Lakin təkrar da olsa, qeyd edirik ki, bu yeni yanaşmanın mahiyyəti və tətbiqi yolları barədə əhatəli araşdırmanın aparılması vacibdir.

Bu gün biz-ümumtəhsil məktəblərində çalışan müəllimlər məhdud həcmdə olan ədəbiyyatdan mənimsədiklərimizlə kifayətlənməli oluruq. Dərsdə, təlim prosesində bəzən elə suallar meydana çıxır ki, onlara mövcud ədəbiyyatda cavab tapmaq mümkün deyil. Elə buna görə də, təcrübə mübadiləsinə ehtiyac yaranır. Bu, həm də faydalı olan iş təcrübəsinin yayılmasına və öyrənilməsinə səbəb olar. Bu mövqedən çıxış edərək yazımda məqsədim iş təcrübəmdən önəmli saydıqlarımı həmkarlarıma diqqətinə çatdırmaq, onların münasibətini öyrənməkdir.

Müşahidələrim və şəxsi təcrübəm əsasında belə nəticəyə gəlmişəm ki, təlim materialının səmərəli öyrənilməsi metod, priyom və vasitələrin uğurla seçilməsindən çox asılıdır. Bu isə asan deyil və müəllimdən ciddi hazırlıq, böyük zəhmət tələb edir.

Tədris etdiyim fənlər – Azərbaycan dili və ədəbiyyat təlim materiallarının rəngarəngliyi ilə seçilir. Deməli, onların tədrisində tətbiq edilən təlim metodları da rəngarəng olmalı, mövzuya müvafiq seçilməlidir. Məsələnin başqa tərəfi də var; dərsdə (hər hansı mövzunun öyrənilməsində) bir metodla kifayətlənmək qeyri-mümkündür. Hər dərsdə bir deyil, bir neçə təlim metodu qarşılıqlı əlaqədə tətbiq olunur. Bu da məlumdur ki, metodların seçilməsi təkcə təlim materialının xarakterindən asılı deyildir, dərsin qarşısında qoyulmuş məqsəd, sinfin səviyyəsi və s. həmin prosesdə əhəmiyyətli rol oynayır.

Bunu da etiraf etmək lazımdır ki, fəal/interaktiv təlimə məxsus metodların ayrı-ayrı fənlərin təbiətinə uyğun tətbiqi yollarına aydınlığın gətirilməməsi müəllimlərin işini xeyli çətinləşdirir. Elə buna görə də, məsələn, ədəbiyyat müəllimi tərcümeyi-hal materiallarının tədrisində, bədii əsərlərin öyrədilməsində, icmal materiallarının mənimsədilməsində və s. hansı metodların tətbiqinin daha səmərəli olması üzərində xeyli düşünməli olur. Deyilənlərdən aydın olur ki, eyni bir mövzunun (məsələn, ədəbiyyatdan tərcümeyi-hal materiallarının) müxtəlif siniflərdə tədrisi prosesində fərqli metodların tətbiqi məqsədəuyğundur.

Bir nümunəyə nəzər salaq. V sinifdə S.Ə. Şirvaninin "Qaz və durna" təmsili tədris edilir. Təmsilin oxunuşundan əvvəl şairin həyat və yaradıcılığı barədə yığcam məlumatların mənimsədilməsi nəzərdə tutulmuşdur. Bununla əlaqədar dərslərdə verilmiş məlumatla kifayətlənmirəm. Şairin həyat və yaradıcılığı barədə müxtəlif mənbələrdən topladığım materialı V sinif şagirdlərinin səviyyəsinə uyğunlaşdırıb yığcam mətn hazırlayıram. Sinfə ilk sualım belə olur:

Şair haqqında hansı məlumatlar sizi maraqlandırır?

Bu suala verilən cavablar tədqiqat sualının müəyyənləşdirilməsində əhəmiyyətli rol oynayır. Şagirdlərin fəal iştirakı ilə tədqiqat sualını formalaşdırıram: Seyid Əzim Şirvaninin həyat və yaradıcılığı barədə nələri bilmək vacibdir?

Bir-birini təkrar etməyən cavabları lövhədə qeyd edirəm. Sonra tədqiqatın aparılması mərhələsi başlanır. Şagirdlər dərslərdə S.Ə. Şirvaninin həyat və yaradıcılığı barədə verilmiş məlumatı və onlara payladığım mətni oxuyur, iş vərəqlərində əks olunmuş cədvəli doldururlar. Beş sütundan ibarət olan cədvəldə aşağıdakı tapşırıqlar yazılmışdır:

Anadan olduğu yer	Təhsili	Çalışdığı peşələr	Uşaqlar üçün yazdığı əsərlərdə əks olunmuş məsələlər	Kimi və nəyi təhqir etmişdir?

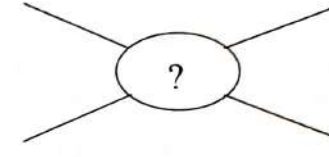
Cavablar məzmununa görə fərqli olur. Bunu dərslərin sonrakı mərhələsində – məlumat mübadiləsi, məlumatın müzakirəsi və təşkilində müşahidə edirəm.

Doğrudur, cavablar məzmununa və səviyyəsinə görə fərqlənsə də, hər birində müstəqil fikir, ümumiləşdirmə aydınca hiss olunur. Müzakirədə şagirdlər xüsusi fəallıq göstərirlər, elə buna görə də həmin mərhələdə diskussiyaya geniş meydan verirəm.

S.Ə.Şirvaninin həyat və yaradıcılığı barədəki məlumatın VIII sinifdə öyrədilməsində isə fərqli metodlardan istifadə edirəm. Mövzunu elan etmir, motivasiya yaratmaq məqsədilə aşağıdakıları yazı taxtasında əks etdirirəm:

Uşaqlar üçün öyüd-nəsihət məzmunlu əsərlər yazmışdır

Mükəmməl dini təhsil almışdır

Əsərlərində elmə, maarifə çağırış, zamanəsindəki nöqsanların tənqidi mühüm yer tutur

Uzun illər müəllim işləmişdir

Şagirdlərin əksəriyyəti S.Ə. Şirvaninin nəzərdə tutulduğunu qeyd edir. Məhz bundan sonra sinfə müraciət edirəm: S.Ə. Şirvaninin həyatı, yaradıcılığı ilə aşağı siniflərdən tanışsınız. Bu barədə bildiklərinizi yazın.

Artıq BİBÖ cədvəli barədə məlumatları olan şagirdlər bildiklərini birinci sütunda qeyd edirlər. Şagirdlərin iştirakı ilə tədqiqat sualını müəyyənləşdirirəm: S.Ə. Şirvaninin həyatı və yaradıcılığı barədə nələri öyrənmək vacibdir?

Şagirdlərin dedikləri fikirlərə əsasən tədqiqatın hansı istiqamətdə aparılmasının lazım olduğu müəyyənləşdirilir. Şagirdlərə iş vərəqləri paylayıram. İş vərəqindəki cədvəlin hər sütununda ayrıca tələb qoyulmuşdur. Onlar aşağıdakılardır:

- 1) anadan olduğu yer və mühiti;
- 2) təhsili; çalışdığı peşə;
- 3) bədii əsərlərində əksini tapmış əsas məsələlər.

Şagirdlər onlara təqdim etdiyim mənbələrlə tanış olur, eləcə də dərslərdəki yığcam mətni oxuyurlar. Fərdi qaydada aparılan araşdırmadan sonra cədvəli doldururlar. Şagirdlər bütün bu işləri fərdi qaydada icra edirlər.

Sonra şagirdlərə cümlük şəkildə fikir mübadiləsi aparmaları üçün vaxt verirəm. Bu, müəyyən düzəlişlərin, dəqiqləşdirmələrin aparılması baxımından faydalıdır. Yalnız bundan sonra dərslərin yeni mərhələsinə keçirəm. Şagirdlərin icra etdikləri tapşırıqların tələbləri lövhədə qeyd olunur. İki şagirdə hazırladıqları cavabdan istifadə etməklə lövhədəki dörd sütunu (hər şagird iki sütunda qeydlər aparmaqla) doldurmağı təklif edirəm. Dərslərin bu mərhələsi mübahisəli keçir. Sınıfdəki şagirdlərin, demək olar, hər biri cədvəldə daha əhəmiyyətli əlavə etmək arzusunda olduğunu bildirir. Əlavələrə münasibət bildirilməsini tələb edirəm.

Dərslərin növbəti mərhələsində (nəticənin çıxarılması, ümumiləşdirmənin aparılması) şagirdlərin müstəqil nəticə çıxarmalarına çalışır, bunun üçün əvvəlcədən hazırladığım istiqamətləndirici suallardan istifadə edirəm.

Yuxarı siniflərdə tərcümeyi-hal materiallarının tədrisində daha çox problemin həlli metodundan istifadə edirəm. Bu, şagirdlərdən xüsusi fəallıq, müstəqillik və təşəbbüskarlıq tələb edir.

Bədii əsərlərin öyrədilməsində də fərqli metodlardan istifadə edirəm. Həmin prosesdə ədəbi növ və janra məxsus xüsusiyyətləri diqqət mərkəzində saxlayıram. Seçdiyim metodların onların təbiətinə uyğun olmasına çalışıram. Məsələn, heca vəznli şeirlərin tədrisində ikihissəli gündəlik metodunun tətbiqi. Səmərali nəticə əldə etməyimə səbəb olur. Bir nümunəyə nəzər salaq: V sinifdə tədris olunan "Ceyran" qoşması ilə əlaqədar proqramda belə bir tələb irəli sürülmüşdür: "Əsərdə vətənimizin nadir təbiətinə qayğının zəruriliyi ideyası. Ceyran Muğan gözəlliyinin rəmzi kimi".

Müşahidələr göstərir ki, məktəb təcrübəsində daha çox ceyranın gözəlliyi, şairin təbiətə vurğunluğu ön plana çəkilir. Təbiətin nadir incisinin ceyranın taleyi ilə bağlı şeirdə ifadə olunmuş şair nigarançılığı bir çox hallarda diqqətdən kənar qalır. Şeirnin məzmununun öyrənilməsinə həsr olunmuş birinci dərəcə məsələnin bu cəhətinə də diqqət yetirilməsinə nail oluram.

Dərsin motivasiya, problemin qoyuluşu mərhələsində mövzunu elan etməzdən əvvəl "Ceyran" qoşmasının M.Sadıqovanın ifasında lent yazısını səsləndirirəm.

Üçüncü bəndin ifası başa çatdıqda səsləndirməni dayandırıb sinifə suallar verirəm: Dinlədiyiniz şeirin adını bilirsinizmi? Şeirnin müəllifi kimdir? Dinlədiyiniz parça xoşunuza gəldimi? Nə üçün?

Maraqlıdır ki, sinifdə şeirin adını və müəllifinin kim olduğunu doğru deyən şagird az olmur.

Sinifə yeni sual verirəm: Sizcə, xalq şairi S. Vurğunun bu mövzuda şeir yazmasına səbəb nədir?

Bu, tədqiqat sualı kimi nəzərdə tutulmuşdur və şagirdlər bir-birindən fərqli cavablar – fərziyyələr söyləyirlər. Onları təkrara yol vermədən lövhədə qeyd edirəm.

Şagirdlərə izah edirəm ki, sualın doğru cavabını tapmaq üçün müstəqil araşdırma aparmalıdırlar. Onlar mənim təklifimlə dərsləklərini açır və "Ceyran" qoşması ilə tanış olurlar. Oxu fərdi qaydada, səsiz mütaliə şəklində həyata keçirilir. Oxuya ayrılan vaxt başa çatdıqdan sonra şagirdlərə cümlük şəklində fikir mübadiləsi aparmağı təklif edirəm. Sonra şagirdlər özləri üçün aydın olmayan "mərcan", "təkə", "oylaq", "meyil" sözlərinin mənalarını aydınlaşdırmağı xahiş edirlər.

Daha sonra şagirdlərə əvvəlcədən hazırladıqları ağ vərəqi şaquli xətlə iki yerə ayırmağı, sol tərəfin başlanğıcında "əsərdə diqqəti daha çox cəlb edənlər", sağ tərəfdə isə "bunun səbəbi" sözlərini yazmağı təklif edirəm. Şagirdlərə izah edirəm ki, şeirin onlarda yaratdığı ən güclü təəssüratı sol sütunda, bu qeydi apardıqlarının səbəbini isə onun qarşısında – sağ sütunda yazsınlar.

Tapşırığın üzərində çalışan şagirdlər mətnə yenidən, həm də daha diqqətlə müraciət etməyə məcbur olurlar. Bu isə əsərin məzmununun əhatəli qavranılmasına səbəb olur.

	Əsərdə diqqətimi daha çox cəlb edənlər	Bunun səbəbi
1	Yerdən ayağını quş kimi üzüb, Yay kimi dartınıb, ox kimi süzüb	1. Ceyranın iti qaçışı necə də gözəl verilib!
2	Əzəldən meylini salıb çöllərə, Bəxtini tapşırırdın bizim ellərə, O qara gözlərin düşdü dillərə, Dişlərin oxşayır mərcana, ceyran!	2. Ceyranın zərifliyi, gözəlliyi bu misralarda çox yaxşı ifadə olunub.
3	Bir mən deyiləm ki, hüsnünə heyran, Şöhrətin yayılıb hər yana, ceyran!	3. Ceyranın gözəlliyinin dillərə düşməsinə şair çox gözəl çatdırıb.
4	Sükuta qarq olmuş ürəyimlə mən, Keçirəm yenə də Muğan çölündən, Yanında balası, yağış gölündən Əyilib su içir bir ana ceyran...	4. Bu misralar gözümüzün önündə yaddan çıxmaz, təsirli mənzərə canlandırır.

Nəsr əsərlərinin tədrisində istifadə etdiyim metodlar da fərqli olur. Belə əsərlərin məzmununun öyrənilməsinə həsr olunmuş dərslərdə fasilələrlə oxu, proqnozlaşdırılmış oxu, ziqzaq metodlarına daha çox müraciət edirəm. Bu metodlardan birinin-fasilələrlə oxunun tətbiq edildiyi dərstdən fraqmentlərə nəzər salaq. VI sinif şagirdləri Ə. Məmmədخانlının "Qızıl qonçələr" hekayəsinə böyük maraq göstərirlər. Bunun başlıca səbəbi süjetin yığcam və maraqlı olması, qəhrəmanların faciəli talelərinin təsirli təsviridir. Motivasiya yaratmaq məqsədilə şagirdlərə əməklə bağlı atalar sözlərini xatırlatmağı təklif edirəm. Şagirdlər "Əmək insanı ucaldır", "İş insanın cəvharidir", "Halal zəhmət baş ucaldır" kimi atalar sözlərini yada salırlar. Tədqiqat sualını ("Əmək insanı hansı şəraitdə ucaldır?") lövhəyə yazıb şagirdlərdən fikirlərini bildirməyi xahiş edirəm. Fərqli fərziyyələr eşidilir. Şagirdlərə çatdırıram ki, həqiqi cavabı aşkara çıxarmaq üçün Ə.Məmmədخانlının "qızıl qonçələr" hekayəsinə diqqətlə oxumalı, üzərində düşünməli və araşdırma aparmalıdırlar.

Fasilələrlə oxunu necə həyata keçirəcəkləri barədə şagirdləri təlimatlandırırıram. Onlara izah edirəm ki, hekayənin sinifdə oxusu üçün nəzərdə tutulmuş hissəsi parçalara bölünmüşdür. Hər parçanın oxusuna müəyyən vaxt ayrılacaqdır. Hər parçanın oxusundan sonra məzmunu ilə bağlı müsahibə aparılacaqdır. Bu metodun üstünlüyü də məhz bundadır, yəni oxunmuş parçalar üzrə müşahidənin aparılması şagirdləri daha diqqətli olmağa təhrik edir.

Deyilənlərdən bir daha aydın olur ki, fəal/interaktiv təlimə məxsus metodların seçilməsi və tətbiqi müəllimdən həm elmi-metodik hazırlıq, həm də praktik bacarıq tələb edir.

ŞAĞIRDLƏRİN DƏRSDƏ FƏALLAŞDIRILMASI

Validə MƏMMƏDOVA,
Abşeron rayonundakı Hökməli qəsəbə
orta məktəbinin müəllimi

Təlimin nəticəsinin səmərəsi bir sıra amillərdən asılıdır. Bu amillər içərisində şagird fəallığı xüsusi yer tutur. Artıq elmi şəkildə sübut olunmuşdur ki, təlim prosesində şagird fəallığı ilə müəllim fəallığı arasında sıx əlaqə vardır; şagirdlərin daha fəal olduqları təlim prosesində, təlimin müxtəlif təşkili formalarında mənimsəmə daha yüksək olur, ayrı-ayrı fənlərdən, o cümlədən Azərbaycan dilindən qazanılan biliklər uzun müddət yadda qalır, bu biliklərdən müxtəlif situasiyalarda istifadə, tətbiq asanlaşır. Şagird təkcə təhsilləndiricilik baxımından deyil, tərbiyəvi nöqteyi-nəzərdən də böyük əhəmiyyətə malikdir. Fəallığa alışmış şagird müstəqil həyata qədəm qoyanda rastlaşdığı çətinliklərdən çıxış yolu tapmağı, variantlar içərisindən əlverişlisini seçməyi bacarır.

Bunları nəzərə alaraq jurnalımızın səhifələrində Azərbaycan dili və ədəbiyyat dərslərində şagirdləri fəallaşdırmağın müxtəlif cəhətləri ilə bağlı həm nəzəri materiallar, həm də müəllim təcrübəsi veririk. Təqdim olunan aşağıdakı yazı da altıncı sinifdə konkret bir dərstdə – “İsmi yiyəlik halı” mövzusunun öyrədilməsində şagird fəallığının necə təmin edilməsinə həsr olunub.

Keçmiş mövzu “İsmi adlıq halı”, yeni mövzu isə “İsmi yiyəlik halı”dır.

Sinifdəki iyirmi şagirdi dörd qrupa bölürəm. Hər qrupda həm yaxşı, həm də zəif oxuyan şagirdlər var. Hər qrupun bir lideri olur. Qruplara ad verirəm:

1. “Ümid” qrupu; 2. “Şəfəq” qrupu; 3. “Səmə” qrupu; 4. “Qığılıcı” qrupu.

Hər qrupun stolunun üstündə böyük və fərqli hərflərlə və rənglərlə yazılmış vərəqlər qoyulur. Sinfin təşkili zamanı hər qrupun özünəməxsus liderləri məlumat verərkən lövhədə bir qiymət cədvəli çəkirəm. Ev tapşırıqlarını yoxladıqdan sonra keçmiş mövzu ilə bağlı hər bir qrup üçün hazırladığım sualları paylayıram. Suallar aşağıdakı kimidir:

“Ümid” qrupu üçün:

1. Adlıq hal hansı suallara cavab verir?
2. Adlıq hal hansı şəkilçilərlə düzəlir?
3. Adlıq halda olan isimlər cümlənin hansı üzvləri olurlar?
4. Adlıq halda olan isimlər sifətləşdikdə cümlənin hansı üzvü olurlar?
5. Qrammatik şəkilçilər adlıq hala təsir edə bilirmi?

“Şəfəq” qrupu üçün:

1. Adlıq halda olan isim nə vaxt xəbər ola bilər?
2. “**Kitabım evdədir**” cümləsində adlıq halda olan isim cümlənin hansı üzvüdür?
3. “**Kəndimiz çox mənzərəlidir**” – cümləsində kəndimiz ismin hansı şəkilçini qəbul etmişdir və söz ismin hansı halındadır?
4. “**Gələn uşaqlardır**” cümləsində adlıq halda olan isim hansıdır?
5. Adlıq halda olan ismin sifətləşməsinə aid iki cümlə yaz.

“Səmə” qrupu üçün:

1. Adlıq hal nədir və nə adlanır?
2. İsmi hallanması nədir?
3. İsmi necə halı var və hansılardır?
4. Adlıq halın şəkilçiləri hansıdır?
5. Adlıq halın sualları hansılardır?

“Qığılıcı” qrupu üçün:

1. Adlıq halda olan isimlər ismə xas olan hansı qrammatik şəkilçilərlə işlənir?
2. Adlıq halda olan isimlər xəbərlik şəkilçiləri qəbul etdikdə cümlənin hansı üzvləri olur?
3. “**Bu məhəldə daş binalar çoxdur**” cümləsində adlıq halda olan isimlər hansılardır və onlar cümlənin hansı üzvləridir?
4. Kitabım, evlər, qələmdir, kəndimiz – sözləri ismi hansı halındadır?
5. Verilmiş şeir parçasındakı adlıq halda olan sözü tapın və hansı mövqedə işlədiyini deyin:

*Sülhə gəlin, ey insanlar,
Yoxsa, dünya məhv olar.*

Keçmiş mövzu ilə bağlı verilmiş bu sualların tərtibatı adlıq hala aid qazandıqları bilikləri həm möhkəmləndirir, həm də yeni mövzuya keçid yaradır. Nəzərdə tutulmuş vaxt ərzində şagirdlərdən suallara verdikləri cavablar soruşulur. Əgər qruplar arasında suallara düzgün cavab verilməsə, digər qrupların onlara sual vermələri üçün şərait yaradırəm. Bu, şagirdləri fəallaşdırır, onları fikri axtarışa sövq edir. “Əqli hücum” adlanan bu metod həm də şagirdlərin yorğunluğunun qarşısını alır. Keçmiş tədris materialının tam mənimsənilməsinə arxayın olduqdan sonra yeni mövzunun izahına başlayıram.

Yeni dərslərin izahı:

Yeni dərslə lövhədə yazılmış bu cümlələr əsasında izah edirəm:

1. Qarabağ Azərbaycanın ayrılmaz bir parçasıdır.
2. Dövlətimizin müstəqilliyi əbədidir.
3. El gücü, sel gücü.
4. Şəhidlər Xiyabanı and yerimizdir.

Sinə belə bir sualla müraciət edirəm: Uşaqlar, bu cümlələrdə hansı sözlər sahiblik, yiyəlik məzmunu ifadə edir?

Kömək məqsədi ilə belə bir sual da verirəm:

1. Qarabağ haraya məxsusdur, kimindir? 2. Müstəqillik nəyindir? 3. Güc sözləri nəyə aiddir? 4. Xiyaban kimə aiddir?

Bu cümlələrdəki sözlərin köməyi ilə şagirdlərin fəallığını təmin edərək onları başa salıram ki, ismi yiyəlik halı sahiblik mənasını, müəyyən cismin, əşyanın kimə, nəyə, haraya məxsus olduğunu bildirir və kimin? nəyin? haranın? suallarından birinə cavab olur. Çalışırıram ki, ismi yiyəlik halında işlənən isimlərin –in⁴ (-nın⁴) şəkilçilərini qəbul etdiyini şagirdlərin özlərindən alım edir. Sonra yiyəlik halın müəyyənlik və qeyri-müəyyənlik bildirən iki növü olduğunu başa salıram. Deyirəm ki, müəyyənlik bildirən yiyəlik hal

kimin? Nəyin? haranın? Suallarına cavab olur. Sahiblik, yiyəlik məzmununu konkret şəkildə ifadə edir.

Yiyəlik halın növlərini məktəbin həyatı, ağacın budağı, anamın laylası və məktəb həyatı, ağac budağı, ana laylası misalları əsasında izah edərək hər iki halın suallarını tapmağı uşaqlara həvalə edirəm. Sınıfta canlanma yaranır. Şagirdlərin fəallığını müəyyən yiyəlik halın qeyri-müəyyən yiyəlik halda işlədilməsini mümkün olduğunu göstərən nümunələr əsasında daha da artırırım (məktəb həyatı, ağac budağı, ana laylası).

Şagirdlər görürlər ki, isimlərin çoxunu müəyyənlik bildirən yiyəlik hala çevirmək mümkündür. Lakin bu halda olan bəzi sözləri müəyyən yiyəlik hala çevirmək mümkün olmur. Məsələn: müstəqillik günü, istirahət günü, şəhidlər xiyabanı, xalqlar dostluğu, qələbə günü və s. Yəni belə birləşmələrə müəyyənlik bildirən yiyəlik hal şəkilçisi artırmaq mümkün deyil.

Yiyəlik halda olan isimlərin başqa bir xüsusiyyəti də ondan ibarətdir ki, onlar bir qayda olaraq ayrılıqda işləyə bilmirlər. Belə isimlər özündən sonra gələn başqa bir isimlə III şəxsin təkində olan mənsubiyyət şəkilçili isimlə mənə və qrammatik cəhətdən bağlı olur. Bu iki isim birləşmə əmələ gətirir və birlikdə cümlənin bir üzvi olur: "Məktəb illəri ömrün ən gözəl anlarıdır. Qonşunun qızı universitetə qəbul olub. Doğma torpağın ətri qədər gözəl bir rayihə yoxdur".

Müəyyənlik bildirən yiyəlik hal bəzən ayrılıqda işləyə bilər və bu zaman cümlənin xəbəri olur. Məsələn: Kitab Ayselindir.

Qeyri – müəyyənlik bildirən yiyəlik hal isə ayrılıqda işləyə bilmir.

Bütün bu deyilənlərdən sonra şagirdlərə başa salıram ki, sonu samitlə bitən isimlər yiyəlik halda $-in^4$ şəkilçilərini qəbul edir. II şəxsin mənsubiyyət şəkilçisi də $-in^4$ şəkilçiləridir. Yəni bu şəkilçilər omonim şəkilçilərdir. Məsələn: otağın açarı, sənin otağın, qələmin ucu, sənin qələmin və s. bunları bir-birindən necə fərqləndirmək olar?

1. Yiyəlik hal şəkilçisi qəbul etmiş isim özündən sonra mütləq ikinci bir isim qəbul edir, eləcə də mənsubiyyət şəkilçili ismin əvvəlində yiyəlik hal şəkilçisi qəbul etmiş sənin əvəzliyini işlətmək olar. Kitab-ın cildi, sənin kitabın.

2. Mənsubiyyət şəkilçisi qəbul etmiş ismi hallandırmaq olur: sənin kitabın, kitabına, kitabını. Yiyəlik hal şəkilçisi qəbul etmiş ismi isə hallandırmaq olmur. Bir ismi iki hal şəkilçisi qəbul edə bilməz.

İsmin adlıq halı ilə qeyri-müəyyən yiyəlik halı şəkilçisiz işlədiyinə və nə? sualına cavab verdiklərinə görə eynilik təşkil edirlər. Bəs bunları bir-birindən fərqləndirmək üçün nələri bilmək lazımdır?

1. Bunları fərqləndirmək üçün yiyəlik hal şəkilçisini (müəyyənlik bildirən) yerinə qoymaq lazımdır. Əgər şəkilçi mənaya xəbər gətirmirsə və nəyin? sualına cavab verirsə, deməli isim adlıq halda yox, yiyəlik haldadır. Məsələn: Kitab bilik mənbəyidir – cümləsində bilik nə? sualına cavab olur. Amma bu söz, yəni bilik sözü nəyin? sualına da cavab olur. Kitab nəyin mənbəyidir?

Deməli, "nə" sualına cavab verən söz nəyin? sualına da cavab verirsə, qeyri-müəyyən yiyəlik halda hesab edilməlidir, adlıq halda yox.

Yeni dərsin mənimləməsinə aid hazırladığım sualları qrup liderlərinə paylayıram.

"Ümid" qrupu üçün:

1. Yiyəlik hal hansı mənanı bildirir? 2. Yiyəlik halın neçə növü var?
3. Qeyri-müəyyənlik bildirən yiyəlik halın hansı xüsusiyyətləri var?
4. Qonşumuzun qızının imtahanı məktəb binasında – cümləsində qeyri-müəyyənlik bildirən isim hansıdır? 5. Kənd məktəbi bayramsayağı bəzədilmişdi. Kənd bayramsayağı bəzədilmişdi – cümlələrində kənd sözünün hansı cümlədə adlıq halda, hansı cümlədə qeyri-müəyyən yiyəlik halda olduğunu göstərin.

"Şəfəq" qrupu üçün:

1. Yiyəlik halda işləyən isimlər cümlənin hansı üzvü olur? 2. Yiyəlik halın hansı növü ayrılıqda işləyir və cümlənin xəbəri olur? Məsələn: Qələm Anarındır. 3. Müəyyənlik bildirən yiyəlik hal şəkilçisi hansı şəkilçi ilə omonimdir? 4. Müstəqillik günü, istirahət günü, şəhidlər xiyabanı, xalqlar dostluğu birləşmələrindəki qeyri-müəyyənlik bildirən ismi müəyyənlik bildirən yiyəlik hala çevirin. 5. Dağ yolları mənzərəli olur. Dağ öz şalalələri ilə daha gözəl olur – cümlələrində adlıq və yiyəlik halda olan dağ sözlərini fərqləndirin.

"Səma" qrupu üçün:

1. Müəyyənlik bildirən yiyəlik hal nəyə deyilir? 2. Müəyyənlik bildirən yiyəlik hal hansı suallara cavab olur? 3. Məktəbin həyatında cərgə ilə güllər əkilmişdi – cümləsində müəyyənlik bildirən isim hansıdır? 4. Yiyəlik halda olan isim ayrılıqda işləyə bilərmi? 5. Bulağın suyu – bulaq suyu; xanın sarayı – xan sarayı, dağın havası – dağ havası birləşmələrinin mənasını izah edin.

"Qığılcım" qrupu üçün:

1. Sənin həyatın – həyatın qiyməti, sənin arzuların – arzuların hüdudsuzluğu, sənin stolun – stolun rəngi birləşmələrindəki şəkilçiləri fərqləndirin. 2. Orada qışın kəskin soyuqları hamını bərabər üşüdəcək, Günəşin altın telləri hamını bərabər isidəcəkdir – cümləsində yiyəlik halda olan isimləri göstərin və formasını deyin. 3. Bu sözlər Türk dünyasının böyük dövlət xadimi və sərkərdəsi Atatürküdür – cümləsində yiyəlik halda olan ismi tap və cümlənin hansı üzvü olduğunu göstər. 4. Təbiətin ən böyük möcüzəsi insandır. Təbiət bir ahəngdir, ritmlə döyünən həssas bir ürəkdir – cümlələrində təbiət sözlərini fərqləndirin. 5. Bir neçə cümlədə yiyəlik halında olan isimləri xəbər kimi işlədin.

Cavabları dinlədikdən sonra qrupların biliyini qiymətləndirir və qiymət cədvəlinə yazıram. Qiymətləndirmə zamanı şagirdlərin fəallığını nəzərə alıram. Bu da növbəti dərsdə onları daha fəal olmağa həvəsləndirir.

Bundan sonra əvvəlcədən qrupların sayı qədər hazırladığım krossvordları şagirdlərə verirəm.

"Ümid" qrupu:

Xanaları soldan sağa elə doldurun ki, 1-ci xanada "İsim" adı alınсын.

1. Yay aylarından biri – iyun
2. İlk dəfə xalq şairi adı almış şair – Səməd
3. Rəbətəli yazı növü – inşa
4. Azərbaycan dövlət pulunun adı – manat.

1				
2				
3				
4				

“Şəfəq” qrupu:

Xanaları soldan sağa elə doldurun ki, 1-ci xanada “Yiyəlik” sözü alınsın.

1. Dərman bitkisi – yarpız
2. Şah Xətayinin adı – İsmayıl
3. Doğru sözünün antonimi – yalan
4. Ş.İ.Xətayinin anadan olduğu şəhər – Ərdəbil
5. Ermənilərin işğal etdiyi rayonlardan biri – Laçın
6. Nitq hissəsi – isim
7. Düşmən tapdağında olan rayonumuzdan biri – Kəlbəcər

“Səma” qrupu:

Xanaları soldan sağa elə doldurun ki, cümlə üzvlərindən birinin adı alınsın.

1. İkinci dərəcəli üzv – tamamlıq
2. Unu kəpəkdən ayıran alət – ələk
3. Tez sözünün sinonimi – yeyin
4. Zəhərli heyvan – ilan
5. Vətəni Göyçay olan meyvə - nar

“Qığılıcı” qrupu:

Xanaları soldan sağa elə doldurun ki, 1-ci xanada “cümlə” sözü yaransın.

1. 1899-cu ildə Bakının Xızı kəndində anadan olmuş yazıçı – Cəfər (Cabbarlı)
2. Hamarlayıcı məişət əşyası – ütü
3. Şəxs əvəzliyi – mən
4. Çörək növü – lavaş
5. İnsanı ucaldan – əmək

Qruplar arasında canlanma yaranır, krossvordların icra vəziyyətini yoxlayıb qiymətləndirirəm. Bundan sonra hər qrupa “Test” tapşırıqları verirəm.

“Ümid” qrupu:

1. Hansı cərgədəki isimlər düzəltmədir?
 - A) Yanaq, damaq, çıraq. B) Yamaq, otaq, bayraq. C) Sancaq, daraq, yamaq. D) Dolaq, balaq, qıraq. E) Bulaq, ocaq, oraq.
2. $-li^4$, $-gil$, $-daş$ şəkilçiləri hansı mənə bildirən isimlər əmələ gətirir?
 - A) Cansız əşya bildirən. B) Yer bildirən. C) Mücərrəd mənə bildirən. D) İnsan anlayışı bildirən. E) Kiçiltmə və əzizləmə mənəsi bildirən.
3. İsmi mənsubiyyət şəkilçiləri nəyi bildirir?
 - A) İsmi ümumi və ya xüsusi olmasını. B) Sahiblik, yiyəlik məzmunu. C) Əşyanın kimə və nəyə aid olduğunu. D) Əşyanın müəyyənlik bildirməsini. E) Əşyanın qeyri-müəyyənlik bildirməsini.

4. İsimlər hansı halda başqa bir sözlə əlaqəyə girərək cümlənin bir üzvü olur?

- A) Adlıq halda. B) Təsirlik halda. C) Adlıq və təsirlik. D) Yiyəlik halda. E) Yiyəlik və təsirlik halda.

“Şəfəq” qrupu:

1. Hansı cərgədəki şəkilçilərin hamısı fellərdən isim düzəldir?
 - A) $-Ca^2$, $-cıq^4$, $-ti^4$. B) $-Laq^2$, $-ma^2$, $-dar$. C) $-Ar^2$, $-qı^4$, $-daş$. D) $-li^4$, $-inti^4$, $-liq^4$. E) $-ış^4$, $-ma^2$, $-ti^4$.
2. Mürəkkəb isimlər olmayan sıranı göstər.
 - A) Qızılgül, suiti, qazayağı. B) Qaraquş, istiot, aşızən. C) Həsənzadə, kitabxana, Türkmənistan. D) Aygün, Ağabəy, Xoşqədəm. E) Narşərab, Ağdaş, dəva-dərman.
3. İsmi mənsubiyyət şəkilçiləri nəyi bildirir?
 - A) İsmi ümumi və xüsusi olmasını. B) Sahiblik, yiyəlik məzmununu. C) Əşyanın kimə və nəyə aid olduğunu. D) Əşyanın müəyyənlik bildirməsini. E) Əşyanın müəyyənlik və qeyri-müəyyənlik bildirməsini.
4. İsimlər hansı halda başqa bir sözlə əlaqəyə girərək cümlənin bir üzvü olur?
 - A) Adlıq. B) Yiyəlik. C) Yönlük. D) Təsirlik və yerlik. E) Çıxışlıq.

“Səma” qrupu:

1. İsmi neçə halı var?
 - A) İki. B) Dörd. C) Altı. D) Beş. E) Üç.
2. “Qardaşım qızı bağçaya gedir” – cümləsində yiyəlik halda olan söz cümlənin hansı üzvüdür?
 - A) Tamamlıq. B) Xəbər. C) Təyin. D) Mübtəda. E) Zərflik.
3. “Hüquqşünas” isminin təhlilindəki səhvi göstərin:
 - A) Ümumi isimdir. B) İnsan anlayışı bildirir. C) Mürəkkəb isimdir. D) Təkdir, konkretidir. E) Adlıq haldadır.
4. Ev, yaxşılıq, sevgi, arzu, balıq, adam sözlərindən hansılar mücərrəd mənalıdır?

“Qığılıcı” qrupu:

1. “Kitabxana” isminin təhlilindəki səhvi göstərin.
 - A) Təkdir, konkretidir. B) Düzəltmə isimdir. C) Adlıq haldadır. D) Mürəkkəb isimdir. E) Cansız əşya anlayışı bildirir.
 2. Otaq, fikir, arzu, qələm, kitab, düşüncə, yağış, xəyal, ağac sözlərindən neçəsi mücərrəddir?
 - A) Dörd. B) Altı. C) Üç. D) Bir. E) Səkkiz.
 3. İsmə aid olan xüsusiyyətlərdən hansı səhvdir?
 - A) Əşyanın adını bildirir. B) Mənsubiyyətə görə dəyişir. C) Hallanır. D) Dərəcələrə malik olur. E) Cəmlənir.
 4. Dağ havası təmiz olur – cümləsində dağ havası cümlənin hansı üzvüdür?
 - A) Xəbər. B) Tamamlıq. C) Təyin. D) Mübtəda. E) Zərflik.
- Testlərin icrasını yoxlayıb qiymətləndirirəm. Hər tapşırığa aid qiymətləri ümumləşdirib elan edirəm.

QEYRİ-TƏYİNİ İSMİ BİRLƏŞMƏLƏRİN TƏDRİSİ

Həcər BƏŞİROVA,
Bakı şəhərindəki 164 nömrəli orta məktəbin müəllimi

İnteraktiv təlim metodlarından istifadə Azərbaycan dili və ədəbiyyat müəllimlərinin qarşısında mühüm problemlər qoyur. İnteraktiv təlimdən istifadə edən, yəni dərslərini yeni metodlarla keçmək istəyən müəllim ilk növbədə öz üzərində çox işləməlidir.

Mən də bu tələbi ciddi nəzərə almağa çalışıram. Nəticədə dərslər uğurlu alınır. Məsələn, VIII sinifdə "Qeyri- təyini ismi birləşmələr" mövzunu yeni təlim metodlarına uyğun şəkildə tədris etməyə çalışmışam. Bunun üçün dərslər belə bir icmalını tuturam: şagirdlər qeyri- təyini ismi birləşmələr, onların nitqə əhəmiyyəti, işlənmə dairəsi haqqında məlumat alır, cütlərdə və ya qruplarda çalışırlar. Onlara nitqə söz birləşmələrindən geniş istifadə etmək tövsiyə edilir. Birləşmələrin təqdimatı rollu oyunlar və krossvord şəklində həyata keçirilir.

Məqsəd: Azərbaycan dilində işlənən ismi birləşmələrin növləri, ən çox işlənən ismi birləşmələr, nisbətən az işlənən ismi birləşmələr haqqında məlumatları mənimsətmək, şagirdlərin sərbəstliyini, fikir azadlığında inkişaf etdirmək, onlarda məntiqi təfəkkürü inkişaf etdirmək, yaradıcılığını stimullaşdırmaq, əməkdaşlığı, tolerantlığı inkişaf etdirmək, qiymətləndirmə bacarığını formalaşdırmaqdır.

Tədqiqatın sualı: Təyini və qeyri- təyini birləşmələr hansı xüsusiyyətlərinə görə bir- birindən fərqlənir? Onlardan düzgün və uyğun formada necə istifadə etmək olar?

Problemin açılması: Artıq siz yuxarı sinif şagirdlərisiniz. Ailənizdə, qohumlarınızda, məktəb və digər ictimai yerlərdə insanlarla ünsiyyətə ehtiyac duyursunuz. Bəzən nitqinizi düzgün qura bilmədiyinizdən, söz ehtiyatının azlığından çıxılmaz vəziyyətə düşür və ya intellekt səviyyəsi aşağı olan bir gənc kimi görünürsünüz. Odur ki, nitqinizdə söz birləşmələrinin – təyini və qeyri- təyini birləşmələrin əhəmiyyətini dərk etməli və onun təliminə xüsusi əhəmiyyət verməyiniz lazımdır.

Şagirdlərin fəallıq səviyyəsi: Şagirdlər tapşırıqlar alandan sonra işi vəzifələri ilə işləyəcək. Fəallıqlar qrup şəklində həyata keçiriləcək.

İntegrasiya üzrə strategiya: Dram: Şagirdlər rollu oyunlar quracaqlar
Rəsm: Şagirdlər verilən rəsmlər üzrə çalışaraq dialoqlar quracaqlar.

Metod və fəallıqlar

Metodlar	Fəallıqlar
Əqlə hücum	Şagirdlərin zehni fəallığı təşkil edilir. Onlar ismi birləşmələrlə bağlı bildiklərini sadalayırlar. Bu da ismi birləşmələr haqqında ümumi təsəvvürün formalaşmasına şərait yaradır.
Rollu oyunlar	Şagirdlər verilmiş rəsm üzrə səhnəcik hazırlayırlar, həmin səhnəciklərdə qeyri- təyini birləşmələrdən istifadə edirlər.
Problemin həlli	Şagirdlər şəkildə verilən stüasiyadan və insanların cəmiyyətdəki mövqeyindən çıxış edərək düzgün birləşmələr seçməlidirlər.
Kooperativ təlim	Şagirdlər qruplarla birgə fəaliyyətə cəlb edirlər. Qrup üzvlərinin bilik və bacarığını nəzərə alaraq vəzifə bölgüsü aparılır, qarşıya qoyulmuş problemi uğurla həyata keçirməyə çalışırlar.

Dərsin təşkili üzrə strategiya: Sınıf təşkil edildikdən sonra " Əqlə hücum" metodu ilə tədris ediləcək mövzu gündəmə gətirilir. Mövzu ilə bağlı şagirdlərin malik olduqları bütün informasiyalar sərbəst edilir. Daha sonra 4 qrup yaradılır. Həmin qruplar bir- biri ilə debat qururlar. Debatda daha çox fərqlənən qrup yüksək qiymətləndirilir. Sonra hər qrupa mövzu ilə bağlı şəkil verilir. Şəkillərlə bağlı fikirlərdə aşağıdakı birləşmələr öz əksini tapmalıdır: təbiət mənzərəsi, Azərbaycanın şəhərlərindən biri, qədim abidələr, gözəlliklər diyarı. Stüasiyadan çıxış edərək düzgün birləşmələr seçmək, dialoq qurmaq, dialoqlar qurarkən cümlənin tərkibində söz birləşmələrini işlətmək tapşırılır. Bu tapşırığı yerinə yetirmək üçün qruplara 5 dəqiqə vaxt verilir.

Təqdimat: Şagirdlər dialoqlar qurmaqla və ya səhnəciklər göstərməklə təqdimatları həyata keçirirlər. Dərsi yekunlaşdırmaq və yeni dərsə keçid məqsədilə aşağıdakı cümlələr tabloda yazılır:

1. Böyüklərə hörmət kiçiklərin borcudur. (Dosta sadəliqət, şəxsiyyəti parətsiz, sənə münasibət)
2. Gördülər ki, peyğəmbər əlində məktub gəlir. (Köksündə fərah, dodağında gülüs, bəzində papaq)
3. Dağlardan ucadı venimlər bağın. (Qızıldan qiymətli, həyatdan rəzi, çiçəkdən zərifi)
4. Tapadın- dənizə səhənlənmiş əsgər soruşdu. (otaqlardan içti, səhərdən axsama, başdan rəngə)
5. Durna gövli bulaqlar qurumuş, yeri boş qalmışdı. (düşüncəsi aydın, gösələri mənalı, sarğın telli)

Bu birləşmələr indiye qədər keçdiyimiz birləşmələrdən fərqlənir, bunlara qeyri- təyini ismi birləşmələr deyilir. Bu birləşmələr nitqdə o qədər də fəal deyil.

Dərsi yekunlaşdırmaq məqsədilə hər qrupa krossvord, klaster, HİBÖ, Venn diaqramı verilir. Hansı qrupun daha fəal olduğu diqqət mərkəzinə gətirilir.

Şagirdlər həm qrup şəklində, həm də fərdi şəkildə fəallıq göstərməyə çalışırlar. Bu da müəllimin diqqətindən yayınmamalıdır.

Qiymətləndirmə: Dərsin sonunda şagirdlərlə fərdi şəkildə rəy sorğusu keçirilir. Şagirdlər aşağıdakı sualları yazılı surətdə cavablandırırlar:

Fənn _____

Dərsin mövzusu _____

Dərsin tarixi _____

Dərsin qiyməti: _____

	Pts.	Yaxşı.	Çox yaxşı.	Əla.
1. Bu dərsdə öyrəndiyim 3 əsas məsələ				
2. Hansı məsələni heç başa düşmədim?				
3. Hansı məsələ haqqında daha çox məlumat almaq istərdim?				

YAZIÇI SƏNƏTKARLIĞI ÖYRƏDİLƏRKƏN...

Reydən ALMAZQIZI,
filologiya elmləri üzrə fəlsəfə doktoru

Böyük satirik sənətkarımız Sabir istər müasirlərinə, istərsə də özündən sonra yazıb-yaradıcılara güclü təsir etmişdir. Bu, çoxcəhətli, çoxşaxətli təsirdir. Sabirin portret sənətkarlığından bəhrələnən çox olsa da, bu sahənin araşdırılması yetərincə deyil. Elə bunun nəticəsidir ki, orta məktəbin ədəbiyyat dərslərinə məsələyə çox nadir hallarda münasibət bədirilir. Müəllimlərin ehtiyacını nəzərə alaraq A. Səhhatin yaradıcılığı sahəsində diqqəti problemin ən mühüm məqamlarına yönəltmək istəyirəm. Sabirin dostu və müasiri olan Abbas Səhhat özündən əvvəlki sənətkarlardan fərqli olaraq, kütləvi satirik lövhələr yaratmağa daha çox meyil göstərmişdir.

Şair satirik lövhələrindən birində "millət üçün ağlayan göz kor olar" atalar deyimini əldə rəhbər tutan qeyrətəz soydaşlarımızın portretini ümumi fonda canlandırmışdır. Belələrinin psixologiyasına görə, "türk adı"ni daşımaq "qövmiyyət" və "milliyyət"i yaşatmaq böyük qəbahətdir. Millət, məslək, əqidə bərədə düşünməyi ağıllarına belə gətirməyən kütləvi portret sahibləri "ana dili gərəkdir" deyənlərin ağızından vurub susdurur, öz düşmənlərini mövqelərini açıqdan – açıqca bildirməkdən çəkinmirlər.

*İki gözüm, millət üçün zəhmət çəkib çalışma,
Yanıb millət oduna parvənə tək alışma.*

A. Səhhatin ümumi fonda ayanlaşdırılan qeyrətəz antipodları M. S. Ordubadinin heysiyyətsiz, məsləksiz "İranlı parlamənçi dadaşlar" ını xatırladır. Çünki hər iki satirik portret ustasının hədəf kimi götərdiyü işfə obyektlərinin daxili-mənəvi təbiətləri arasında bənzərlik müşahidə olunur. Xarakterlərindəki uyğun cəhətlər – xalq taleyinə ögey, soyuq münasibət, həyatda məsləksiz və əqidəsiz ömür sürmək kimi məziyyətlər ayrı-ayrı kütləvi satirik portretlərdə ayanlaşdırılan tənqid hədəflərini bir-birinə yaxınlaşdırır.

Bəzən kütləvi təsvirlərində fərdi cizgilərdən naxışlar salan sənətkar gülüş obyektlərinin hər birini özünəməxsus, sətiiyyəvi portret xüsusiyyətləri ilə göstərir. Yəni eyni tənqid müstəvisi üzərində yerləşdirəyi, bir portret tablosunda sıra ilə cərgəyə düzdüyü tipləri müxtəlif qiyaftələrdə təqdim edir. Maraqlıdır ki, A. Səhhat tənqid hədəflərini daxili – mənəvi təbiət, xarakter, düşüncə tərz, psixoloji-analitik tərakkür forması, sosial-ictimai məişət baxımından da fərqləndirir. Bununla yanaşı, rəngarəngliyə can atan şair müxtəlif nəslin nümayəndələrini, ayrı – ayrı zümərə və təbəqənin tiplərini eyni tənqid müstəvisi üzərində yerləşdirməyi ustalıqla bacarır. Bununla da digər sənətkarlardan fərqlənir.

Şairin kütləvi satirik portretlərindən birinin ilkin, başlanğıc təqdimatı belədir. Satirik təsvirin sonrakı mərhələlərində yeni-yeni tiplərin fərdi cizgiləri ustahqla cızılır:

*Ay həci, ay məşhədi, ay kəbləyi,
Ay əmi, ay molla, ay bəy, ay dayı,
Qəhvəni çək, tiryəki at, iç çavı,
Yax hənəni, ver ürəgi saqqala,
Gət həməni, yat, yuxuda, qal dala.*

Kütləvi satirik portretin sxemləri elə qurulmuşdur ki, burada ifşa obyektleri kimi götürülmüş hədəflərin hamısı az və ya çox dərəcədə fəaliyyətdə, hərəkətdədir. Dinamizmi, intensiv dəyişkənlik bütün təsvir boyu ardıcılıqla davam etdirilir.

Cəmiyyətdə tutduqları sosial mövqe və malik olduqları ictimai mənşə baxımından tamam fərqli – fərqli pillələrdə dayanan müxtəlif peşə, sənət sahibləri eyni tənqid müstəvisi üzərində çox məharətlə yerləşdirilmişdir. Kütləvi portretləşdirmədə canlandırılan tiplər- harınlanmış varlılar, nadanlar, maarif düşmənləri, xalqa xeyri dəyməyən oxumuşlar, qaçaq-quldurlar tamam başqa-başqa psixologiya ilə dünyagörüşə, həyatı baxışlara sahib olsalar da, hamısı xəstə təfəkkür tərzii ilə düşünürlər.

Kütləvi satirik portretin ilkin iştirakçıları olan harınlanmış varlılar belə bir fikirdədir ki, gözünü qəflət pərdəsi örtmüş “qara” kütləni, avam camaatı aldatmaq heç də çətin deyildir. Onlara görə, “qara” kütləni, avam camaatı mövhumat xəstəliyinə yoluxdurmaq onları daha uzun müddətə kölə vəziyyətində saxlamaq mümkündür.

Satirik portretin başqa qrup iştirakçıları olan nadanlar real həyata belə bir yanlış baxışla nəzər salırlar ki, bir qəzavü-qədər kimi alınlarına yazılmış acı tale qismətinə, zülm və zorakılığa qarşı etiraz səsinə ucaltmaq yersiz və mənasızdır.

Kütləvi portretləşdirmənin digər iştirakçıları – maarif düşmənləri belə bir düşüncə ilə yaşayırlar ki, savadlanmaq, təhsil qazanmaq “qara” kütləni yolundan azdırı bilər.

Satirik təsvirin digər ifşa obyektleri – xalqa xeyri dəyməyən oxumuşların psixologiyasına görə, soykökünə bağlılıq, milli adət ənənələri qoruyub saxlamaq tərəqqiyə, inkişafa mane olan keyfiyyət, gerilik əlamətidir. Məhz bu cür mənfi yönümlü düşüncə tərzinə malik olduqlarına görə ki, savadlanıb “ziyalan” dıqdan sonra xalqa dönük çıxan oxumuşlar öz həyat təzlərini “avropasayağı” qurmağa çalışırlar.

Kütləvi portretləşdirmədəki axırıncı tənqid hədəfləri olan qaçaq - quldurların həyata baxışları belədir ki, hər şeyi zor gücünə, qol qüvvəsinə yoluna qoymaq daha asan və sərfəlidir.

A. Səhhətin satirik portret yaradıcılığı yalnız kütləvi təsvirlərlə məhdudlaşmır. Sənətkar portretçi kəskin satirik boyalar, sərt ştrixlər əsasında hazırladığı fərdi lövhələr ilə də gülüş obyektlərinin mənəvi qüsurları və naqisliklərini, batini xəstəliklərini, xarakterlərindəki nöqsanları çox məharətlə

*Mollaya daim başını bağla, yat,
İşlə gətir, ver boğazın yağla, yat,
İnciyə canın dur, ayıl, ağla, yat,
Qam tozunu özgəsi zira yumaz,
Ay yazıq, ay biçərə, ay anlamaz.*

“Anlamaz” adlandırılan subyekti avamlar, nadanlar mühiti yetirib ərsəyə çatdırmışdır. Bu mühitin zərərli ab - havasını udmaqla yaşayan qorxaq təbiətli, cəsarətsiz tip hər işdə hədsiz dərəcədə səbir və itaət göstərir. Haqqı tapdalayıb mənlili çeynənsə də, təhqir edilib alçaldılsa da, mənəvi təzyiqlərə, fiziki – cismani əzab və əziyyətlərə məruz qalsa da azacıq cəsarət göstərər, özünü müdafiə belə etmir. Satirik portreti canlandırılan digər tipin – lovğa, təkəbbürlü, özündən razı “cənab”ın isə mənəvi təbiətinə qorxaqlıq, cəsarətsizlik kimi keyfiyyətlər tamamilə yaddır “Anlamaz” adlandırılan subyektivdən fərqli olaraq, “cənab” tipin fikir, düşüncə anlamında səbir və itaət anlayışlarına əsla yer yoxdur.

Lovğa, təkəbbürlü, özündən razı “cənab” başqalarının haqqını tapdalayıb mənliliklərinə toxunmaqdan, onları təhqir edib alçaltmaqdan mənəvi təzyiq və fiziki – cismani işgəncələrə məruz qoymaqdan xüsusi zövq alır. Çünki o, “anlamaz” adlandırılan subyekti kimi avam və nadan deyildir. Bu tip avam – nadanlar cəmiyyətinin deyil, fırıldaqçılar və hiyləbazlar mühitinin böyüdüb ərsəyə çatdırdığı kələkbaz “cənab”larından biridir.

A. Səhhət satirik portret yaradıcılığında yığcam, lakonik təsvirlərə o qədər geniş yer ayırmasa da, lakin cəmi bir – iki səciyyəvi cizgi və ştrixlə gülüş obyektlərinin batini xəstəliklərini, mənəvi təbiətlərini çox düzgün xarakterizə edir. Şairin cəmi iki misralıq satirik lövhəsi tənqidə məruz qalan tip üçün səciyyəvi elə portret komponentləri əsasında yaradılmışdır ki, onun iç dünyasını asanlıqla qavramaq olur:

Şaqqıldadır damağımı Mənşikov,

Turşu yemiş kimi ağız sulanır.

Bu, hürriyyət, azadlıq adı altında Balkan ölkələrində dəhşətli müharibə aparan Mənşikovun yalnız bir anını göstərən son dərəcə müxtəsər portret lövhəsidir. Tipin portreti elə rəsm olunmuşdur ki, satirik təsvirdəki elementlər onun mənəvi dünyasını, xarakter vəziyyətini aydınlaşdırı bilər. Müharibə zamanı Mənşikovun müharibə vaxtı tökülən nahaq qanlardan, verilən saysız – hesabsız qurbanlardan damağ şaqqıldatması onun yırtıcı təbiətə malik olduğuna, qan içən və əzazilliyinə işarə edir. Ağızının sulanması detali isə onun hədsiz dərəcədə sevindiğini, xüsusi ləzzət duyduğunu “dad”a, “iştah”a gəldiyini bildirir.

Beləliklə, satirik şair lakonik portretləşdirmənin sxemlərini elə cizgilər əsasında hazırlamışdır ki, həqiqətən də, onlar tipin mənfi yönümlü xarakter xüsusiyyətlərini düzgün səciyyələndirə bilər.

ORTA MƏKTƏBDƏ SİNTAKSİSİN TƏDRİSİ

Taliyə ƏLİYEVƏ,
ATU-nun müəllimi

Açar sözlər: Azərbaycan dili. Sintaktik əlaqələr. Müəllim. Tabeli mürəkkəb cümlə. Budaq cümlə. Sintaksis. Ümumi şəxsi cümlə. Tabelilik əlaqələri. Tabesizlik əlaqələri.

Bu məqalədə biz ümumtəhsil orta məktəblərində sintaksisin tədrisi zamanı qarşıya çıxan bəzi çətinliklərdən və onların aradan qaldırılmasından danışacağıq.

Son dövrün ali məktəblərə qəbul imtahanlarının test tapşırıqlarına nəzər saldıqda görünür ki, şagirdlər heç də sintaksisi tam qavraya bilmirlər. Tədqiqatlar göstərir ki, şagirdlər sintaktik əlaqələri qavramaqda çətinlik çəkirlər. Müəllim sintaktik əlaqələri tədris edərkən ilk növbədə izah etməlidir ki, sintaktik əlaqələr tabeli və tabesiz olmaqla iki qrupa bölünür. Tabesizlik əlaqələri, bir qayda olaraq, tabesiz mürəkkəb cümlələrdə özünü göstərir. Tabelilik əlaqələrinin isə əhatə dairəsi genişdir. Onlar həm söz birləşmələrinin tərəfləri arasında, həm cümlə üzvləri arasında, həm də mürəkkəb cümlələrin baş və budaq cümlələri arasında mövcud olur.

Müəllim bundan sonra tabelilik əlaqələrinin üç növü olduğunu qeyd edərək bu növləri şagirdlərə izah etməlidir. O, bildirməlidir ki, uzlaşma əlaqəsi şəxsə və kəmiyyətə görə olur və özünü daha çox mübtədə ilə xəbər arasında göstərir. Məsələn, "Tahir səhər tezdən çantasını yığıb məktəbə getdi" cümləsində uzlaşma əlaqəsi mübtədə və xəbər arasındadır ("Tahir getdi"). Mübtədə III şəxsin təkindədir. Buna görə xəbər də III şəxsin təkindədir.

Müəllim xüsusilə qeyd etməlidir ki, bir sıra hallarda cümlədə uzlaşma əlaqəsi pozulur. Məsələn, "Axşama yaxın buludlar göyün üzünü tutdu". Burada mübtədə cəmdə olduğu halda xəbər təkdədir ("Buludlar tutdu").

Müəllim bu pozulmanın səbəbini izah edərkən bildirməlidir ki, mübtədə cansız əşya olarsa, bu əlaqə pozulur. Mübtədə III şəxsin cəmində olarsa, mübtədə ilə xəbər arasında uzlaşma əlaqəsi pozula bilər. Məsələn: "Onlar gəldilər". "Onlar gəldi". Bunların hər ikisi qrammatik cəhətdən doğrudur.

Müəllim yanaşma əlaqəsini izah edərkən şagirdlərə xatırlatmalıdır ki, bu əlaqənin heç bir qrammatik forması yoxdur. Burada sözlər mənə və qrammatik cəhətdən bir-birinə yanaşır. Yəni biz istənilən iki sözü yanaşı qoyaraq onların arasında yanaşma əlaqəsi axtara bilmərik. Yanaşma əlaqəsinin mövcudluğu üçün mütləq həm mənə, həm də qrammatika

vacibdir. Yanaşma əlaqəsi ən çox birinci növ təyini söz birləşməsinin tərəfləri arasında mövcud olur.

Orta məktəblərdə daha çətin qavranan idarə əlaqəsidir. Müəllim bu əlaqəni izah edərkən qeyd etməlidir ki, burada asılı tərəf əsas tərəfi ismin müəyyən halında işlənməyə vadar edir. Bu əlaqə həm ikinci və üçüncü növ təyini söz birləşmələrinin arasında, həm təyini söz birləşmələrinə daxil olmayan ismi birləşmələrin tərəfləri arasında, həm də feli birləşmələrin tərəfləri arasında mövcud olur.

Müəllim sintaktik əlaqələri izah edərkən əyani vəsait kimi sxemlərə üstünlük verməlidir. Son dövrlərdə psixoloqların və pedoloqların apardıqları tədqiqatlar onu göstərir ki, şagirdlərin əksəriyyətində görmə yaddaşı eşitmə yaddaşından daha güclüdür. Bunu nəzərə alaraq, müəllim sözlər arasındakı tabelilik əlaqələrini sxemlər vasitəsilə təqdim etməlidir. Bu zaman şagird həm müəllimin ağzından eşidir, həm də lövhədə əyani şəkildə görür. Bu, hər hansı bir məsələni daha yaxşı qavramağa kömək edir.

Fedaruk dil tədrisində əyaniliyin mühüm rol oynadığını qeyd edərək yazır: «Müəllim dil dərslərində bir an belə lövhədən kənarlaşmamalıdır. İzah etdiyi qrammatik materialı mütləq praktik şəkildə nümunələr vasitəsilə anlatmağa çalışmalıdır. Bu, dil dərslərini daha maraqlı və canlı edir. Şagird bu dərslərdən çox şey əldə edir». (A.A.Федарук. Как можно изучать язык? "Советский школьник"; Москва, 1961, № 4. səh.146).

Sintaksisin tədrisində şagirdlərin ən çətin qavradıqları məsələlərdən biri də tabeli mürəkkəb cümlədir. Şagirdlər tabeli mürəkkəb cümlənin budaq cümlələrə görə növünü müəyyənləşdirməkdə çətinlik çəkirlər. Buna görə də müəllim tabeli mürəkkəb cümlə bəhsini izah etməyə başlarkən şagirdlərə onu xatırlatmalıdır ki, tabesiz mürəkkəb cümlə ya intonasiya ya da tabesizlik bağlayıcıları ilə yaranır. Tabeli mürəkkəb cümlələrin baş və budaq cümlələrini tabelilik bağlayıcıları bir-birinə bağlayır. Tabeli mürəkkəb cümlənin budaq cümlələrə görə növünü müəyyənləşdirmək üçün həmin cümlələrdəki qəlib sözlərə xüsusi fikir vermək lazımdır. Məsələn: Dediym odur ki, əvvəllər biz birqat işləyirdiksə, indi beş qat, həm də on qat işləməliyik". (I.Hüseynov.) "Mənim arzum budur ki, Murad orta məktəbi qurtarıb həkim olsun, kəndimizə qayıtsın, bizə tibbi xidmət göstərsin". (Əfqan.)

Gətirdiyimiz bu nümunələrdəki tabeli mürəkkəb cümlələr xəbər budaq cümləli tabeli mürəkkəb cümlələrdir.

Müəllim izah etməlidir ki, təyin budaq cümləli tabeli mürəkkəb cümlə ilə tərzi-hərəkət budaq cümləli tabeli mürəkkəb cümlələri qarışdırmaq olmaz. Onların hər ikisində "elə", "belə" sözləri qəlib kimi iştirak etsə də təyin budaq cümləli tabeli mürəkkəb cümlədə hərəkət əşyaya, tərzi-hərəkət budaq cümləli tabeli mürəkkəb cümlədə isə əlamət felə aid olur.

"Elə gözəl var bunların içində
Ələ düşməz hərgiz çinümaçında". (M.P.Vaqif).

“Sədr elə danışdı ki, sanki bu kənddə ondan şəxsiyyətli, ondan bacarıqlı ikinci bir adam yoxdur”. (İ.Hüseynov).
Gətirdiyimiz nümunələrin birincisi təyin budaq cümləli tabeli mürəkkəb cümlə, ikincisi isə tərz-i-hərəkət budaq cümləli tabeli mürəkkəb cümlədir.

Müəllim tabeli mürəkkəb cümlənin növlərini şagirdlərə izah edərkən qeyd etməlidir ki, qəlib sözlər yer budaq cümləli tabeli mürəkkəb cümlədə, kəmiyyət budaq cümləli tabeli mürəkkəb cümlədə, zaman budaq cümləli tabeli mürəkkəb cümlədə və şərt budaq cümləli tabeli mürəkkəb cümlədə də mövcuddur. Məsələn:

“ O gün ki, fəslə yaz olur
Gecə gündüz taraz olur”. (A.Səhhət.)

Nə qədər kim fələyin sabiti-səyyarəsi var,
Ol qədər sinəmdə qəmzən oxunun yarəsi var. (M.Ş.Vəzəh.)

“Harada ki, insan yaşayır orada əmin-amanlıq, zəhmət, firavanlıq həmişə olub və olacaqdır”. (İ.Əfəndiyev.)
“Əgər atan şəhərə gəlsə, başa sal səni həkimə göstərsin”. (İ.Əfəndiyev.)

Uzunmüddətli tədqiqatlar göstərir ki, sintaksisin tədrisində yalnız tabeli mürəkkəb cümlələr çətinlik törətmir. Sadə cümlənin tədrisində də bir sıra çətinliklər mövcuddur. Əsasən, bu çətinliklər sadə cümlənin növlərinin tədrisi zamanı özünü göstərir. Şagirdlər şəxsi cümlə ilə ümumi şəxsi cümləni fərqləndirməkdə çətinlik çəkirlər. Burada onu da qeyd etmək yerinə düşər ki, ümumtəhsil orta məktəbləri üçün tərtib olunan dil dərslərində praktik tapşırıqların azlığı bu çətinliyi daha da artırır. Tərtib olunan dərslərdən başqa sintaksisin tədrisinə dair metodik vəsaitlər, tövsiyələr də azdır.

Müəllim sadə cümlənin növlərini tədris edərkən izah etməlidir ki, ümumi şəxsi cümlələr şəxsi cümlələrdən konkret şəxsin olmaması ilə fərqlənir. Başqa sözlə desək, ümumi şəxsi cümlələrdə əsas göstəricisi olsa da, burada konkret şəxsdən söhbət gedə bilməz.

Yaxşı olar ki, müəllim bu bəhsi tədris etməzdən əvvəl bizim aşağıda göstərəcəyimiz qaydada bədii əsərlərdən nümunələr gətirsin. Bu, tədris zamanı ayaniliyi təmin edə bilər. Bu zaman şagird şəxsi cümlə ilə ümumi şəxsi cümləni asanlıqla fərqləndirər. Nümunələr belə seçilməlidir:

“Deyirlər şirindir busənin dadı,
O da kor bəxtimə qismət olmadı”. (S.Vurğun).

“Bala, canın sağ olsun, burada ağillanmadın, inşaallah səni orada ağillandırarlar”. (İ.Əfəndiyev.)

Gətirdiyimiz bu nümunələrin hamısı ümumi şəxsi cümlələrdir.

Müəllim onu da qeyd etməlidir ki, bəzən cümlədə açıq-aşkar II şəxsin təkinin göstəricisi olduğu halda, yenə də həmin cümlə ümumişəxsi cümlədir. Məsələn:

“Bir də görürsən ki, açılan solur
Düşünən bir beyin bir torpaq olur”. (S.Vurğun).

“Hara baxırsan yam-yaşıl çəmən görürsən, gül-gülü çağırır, bülbül bülbülü”. (İ.Əfəndiyev.)

Sintaksisin tədrisində qarşıya çıxan çətinliklərin hamısını bir məqalədə izah etmək mümkün deyil. Bizim fikrimizcə, dərslilər tərtib olunarkən, qabaqcıl müəllimlərin potensialından geniş istifadə edilməlidir. Bu zaman dərslilərin səviyyəsi də, keyfiyyəti də artar, tədrisdə qarşıya çıxan çətinliklər qismən azalar.

ƏDƏBİYYAT

1. Q.Kazimov. *Müasir Azərbaycan dili (sintaksis)*, Bakı, 2005.
2. Ə. Abdullayev və başqaları. *Müasir Azərbaycan dili (sintaksis)*, Bakı, 2005.
3. M.Həsənov. *Sintaksisin tədrisində qarşıya çıxan çətinliklər*. Bakı, 1990.
4. H.Bahiyev. *Azərbaycan dilinin tədrisi metodikası*. Bakı, 2007.

XÜLASƏ

Bu məqalədə sintaksisin tədrisində qarşıya çıxan çətinliklərdən və onların həlli yollarından söhbət gedir. Tabeli və tabelsiz mürəkkəb cümlələrin, sintaktik əlqələrin, budaq cümlələrin tədrisi zamanı yaranan çətinliklər izah olunur, həmçinin məktəb müəllimlərinə sintaksisin tədrisi ilə bağlı bəzi tövsiyələr verilir.

РЕЗЮМЕ

В этой статье речь идет о трудностях возникших во время обучения синтаксиса и о методах их решений. Объясняются трудности возникшие во время обучения сложносочиненных и сложноподчиненных предложений, синтаксических связей, придаточных предложений, а также даются некоторые рекомендации школьным преподавателям в связи с преподаванием синтаксиса.

SUMMARY

In this article the conversation goes about the difficulties in the teaching of syntactics and the ways of their solution. Subordinate and subject to complex sentences, syntactics relations, subordinate sentences are explained by the difficulties encountered during training. Also, school teachers are advised the teaching of syntactics.

FİKRƏT QOCANIN "NEYLƏSİN" ŞEİRİNİN TƏDRİSİ

Həcər RAMAZANOVA,
Bakı şəhərindəki 186 nömrəli orta məktəbin müəllimi

"Neyləsin" şeiri VI sinifdə tədris olunur. Məqsəd şagirdlərdə vətəndaşlıq hissi tərbiyə etməkdir.

Dərsin tipi: Biliklərin ümumiləşdirilməsi və sistemləşdirilməsi.

Üsul: Beyin həmləsi, qruplarla iş, esse (düşüncələrini yazılı şəkildə ifadə etmək), test.

Təchizat: Dərslik, xəritə, işğal altındakı ərazilərin adlarının qeyd olunduğu sxem, bayraq, iş vərəqləri, "Tarixdə türk soyqırımları" DVD video ensiklopediya.

Tərbiyəvi iş:

- 1) Şagirdlərdə bir-birinə hörmət hissi aşılmaq.
- 2) Danışanın sözünü kəsməyin qəbahət olduğunu bilmək hissi formalaşdırmaq.
- 3) Xeyirin Şər üzərində qələbəsinə inamın labüdlüyü.

Fənlərarası əlaqə:

Azərbaycan tarixi, Azərbaycan dili, coğrafiya, rəsm, musiqi.

Dərsin gedişi

Giriş sözü:

Azərbaycan Respublikası Dövlət Himninin ifa edilməsi.

Lövhyə mövzunun adını yazaraq şagirdlərə belə bir sualla müraciət edirəm: Fikrət Qoca kimdir? "Neyləsin" şeirində nədən söz açılır? Şagirdlər şairin həyat və yaradıcılığına əsaslanaraq cavab verirlər. Bildirirlər ki, "Neyləsin?" şeirində Fikrət Qoca xalqımızın ağır faciəsindən – Qarabağımızın düşmən əlinə keçməsindən söz açır.

Şeir bir neçə şagirddən əzbər soruşulur.

Problem: Erməni təcavüzkarları tərəfindən işğal olunmuş torpaqlar hansılardır? Şagirdlərdən onların adlarını ardıcıl olaraq söyləməyi və Azərbaycan Respublikasının xəritəsində göstərməyi tələb edirəm.

Qruplarla iş:

Şagirdlərə belə bir sualla müraciət edilir: "Təkbaşına şər qüvvələr üzərində qələbə çalmaqları?"

Şagirdlərə istiqamət verilir ki, fikirlərini əsaslandırarkən atalar sözlərindən istifadə etsinlər. Onlar öz fikirlərini irihəcmli kağız üzərində qeyd edirlər. Vaxt bitdikdən sonra qrupdan seçilmiş bir nümayəndə qrupun rəyini təqdim edir.

I qrup: "Tək əldən səs çıxmaz". Şər qüvvələrə qarşı mübarizədə eyni fikirli insanlar birləşməli, bu problemi birlikdə həll etməlidirlər.

II qrup: "El gücü, sel gücüdür". Şər qüvvələr dedikdə, biz düşmənləri nəzərdə tuturuq. Tarixdən bilirik ki, xalq öz azadlığı uğrunda mübarizəyə birlikdə qalxıb.

III qrup: "El bir olsa, dağ oynadar yerindən". Döyüşlərdə ordunu, qoşunu öz arxasınca aparan sərkərdə əsas rol oynasa da, qələbə xalqın qələbəsi hesab olunur.

IV qrup: "Güc birlikdədir". Yalnız öz içimizdə birləşərək, heç kimə, heç bir quruma arxayın olmayaraq, düşmən üzərində qələbə çalarlıq. Buna bizim maddi və mənəvi gücümüz çatır.

Deyilənlər ümumiləşdirilir, şeir təhlil edilir.

Qruplara suallar qoyulmuş vərəqlər paylanılır.

İş vərəqi №-1: Əsərdə düşmən işğalına məruz qalmış Qarabağ haqqında hansı fikirlər söylənilir?

İş vərəqi №-2: Şair öz vətəninə qaçqına çevrilmiş insanların ağır vəziyyətini necə təsvir edir?

İş vərəqi №-3: Şeirin hansı misralarında vətənimizə düşmən hücumunun ağır nəticələri təsvir edilib?

İş vərəqi №-4: "Tüstüsüz qalmış bacalar" dedikdə şair nəyi nəzərdə tutur?

Ümumi suallar

1. "Qarabağ" sözü quruluşca necə sözdür?
2. Bu əsəri vətənin işğal olunmuş torpaqlarını azad etməyə çağırış adlandırmaq olarmı? Nə üçün?
3. Şeirdə şairin əsas niyyəti nədən ibarətdir?
4. ATƏT-in Minsk qrupunun həmsədrləri hansı ölkələrdəndir? Onların işini qənaətbəxş hesab etmək olarmı?
5. Torpaqlarımızı işğaldan azad etmək üçün nə etməliyik?

Cavablar ümumiləşdirilir, bəzi əlavələr edilir, test yazılır.

Ədəbiyyat nəzəriyyəsi: Şeirin vəznı, qafiyə quruluşu, misradaxili bölgüsü və bədii ifadəsi haqqında məlumat verilir.

Qiymətləndirmə.

Sinifdənxaric oxu üçün: Fikrət Qocanın "Şuşa" şeirini oxumaq.

Ev tapşırığı: "Qarabağ düşmən tapdağında qalmayacaq" mövzusunda inşa yazmaq. "Qarabağın təbiətini necə təsəvvür edirəm" mövzusunda rəsm çəkmək.

"KƏRPIKƏSƏN KİŞİNİN DASTANI" DƏRSİNDƏ FƏAL TƏLİM METODLARINDAN İSTİFADƏ

Tarəna YUSUBOVA,
Bakı şəhərindəki 190 nömrəli orta məktəbin müəllimi,
filologiya elmləri üzrə fəlsəfə doktoru

Ədəbiyyat dərslərində yeni təlim texnologiyasından istifadənin əhəmiyyətini danılmamışdır. Bu təlim müasir şagirdi yüksək intellektual səviyyəli şəxsiyyət kimi yetişdirir. Buna görə də mən öz dərslərimdə fəal/interaktiv təlim metodlarına geniş yer verirəm. V sinifdə tədris etdiyim "Nizami Gəncəvinin "Kərpikəsən kişinin dastanı" mövzusunda dərslərimdə fragmentləri oxucuların diqqətinə çatdırıram.

Mövzu: N Gəncəvi "Kərpikəsən kişinin dastanı" əsərinin məzmunu və təhlili.

Məqsəd: Şagirdlərdə əməyə, zəhmətə məhəbbətin aşılınması, lovgalıq kimi mənfi xüsusiyyətin pislənməsi.

İş forması: Bütün siniflə iş, qruplarla iş. Beyin həmləsi, klaster, müzakirə, səhnələşdirmə.

Təchizat: V sinif üçün dərslik, elektron vəsait.

DƏRSİN GEDİŞİ

Şagirdlər üç qrup şəklində ayrılır. Şifahi xalq ədəbiyyatının gözəl incisi olan nağıllardakı 40-cı otaq və oradakı sehri nemətlərin əldə olunmasında əməyin, zəhmətin böyük rol oynadığından danışır, bu zəhmət nəticəsində qəhrəmanın qazandığı xoşbəxtlikdən söz açır. Şagirdlərdən **əmək, zəhmət və xoşbəxtlik** sözlərinin leksik mənalərini soruşuram.

I qrupun şagirdləri:
- Əmək insanın bəxşən tacıdır.
- Əmək həlal çörəkdir.
- Əmək rahat kuyandır.

II qrupun şagirdləri:
- Zəhmət şirin əziyyətdir.
- Zəhmət yaxşı oxumaqdır.

III qrupun şagirdləri:
- Xoşbəxtlik vətənimdə şərabla ölməkdir.
- Xoşbəxtlik torpaqlarımızın qaytarılmasıdır.
- Xoşbəxtlik sağlam həyatdır.
- Xoşbəxtlik sevdiyin sənətə pıyılanmaktır.
- Xoşbəxtlik vətəne layiqli övlad olmaqdır.

Sonra lövhədə "əmək+zəhmət=xoşbəxtlik" sözlərini yazaraq ümumiləşdirmə aparıram. Bölünən qrupları "Əmək", "Zəhmət", "Xoşbəxtlik" adlandırırım. Əmək, zəhmət haqqında lövhədə yazılmış aforizmləri şagirdlərə oxutdurub təhlil edirəm.

1. Bütün işlər nəticəsi ilə qiymətlidir. (Hz.Məhəmməd). 2. Zəhmət olmayan yerdə həyat da yoxdur. (A.Balşə). 3. Əməksiz sən həyat ola bilməz. (A.Çexov). 4. İnsan işləmək qədər heç nə xoşbəxt edə bilməz. (A.Dürer). 5. Zəhmət hər şeyə qalib gəlir. (Homər). 6. Zəhmətlə açarsan bağlı tilsimi, Aydın xəzinə çıxar, Aydın gün kimi. (N.Gəncəvi)

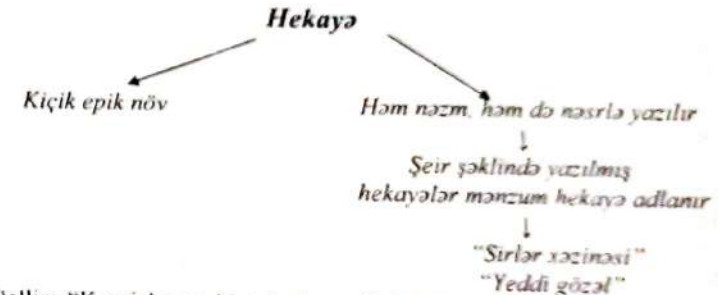
Sonuncu aforizm üzərində daha diqqətlə dayanaraq şagirdlərə onun müəllifi haqqında suallar verirəm. Dahi Nizaminin doğulub yaşadığı Gəncə şəhəri, ailəsi, müəllimi, "Xəmsə"si haqqında məlumat verir, lövhədə əmək

haqqında dediyi: "Hacırsən, hamının yükünü sən çək, insana ən böyük şərəfdir əmək." aforizmini yazıb və təhlil edirəm. Əsərlərinə çəkilmiş miniatürlərlə şagirdləri tanış edərkən rəssam Mikayıl Abdullayev haqqında da yığcam məlumat verirəm. Şagirdlər "XƏMSƏ" sözü yazılmış krassvord U.Hacıbəyovun N.Gəncəvinin sözlərinə bəstələdiyi "Sənsiz" romansının sədaları altında işləyirlər.

X
Ə
. . . . M . . .
. . . . S . . .
. . . . Ə

1. Payız fəslində qurumuş yarpaqlar. 2. İnsanı ucaldır. 3. Vətən uğrunda canını qurban verən insan. 4. Riyaziyyatçı alim. 5. Zamanın kiçik vahidi.

Mənzum hekayə şəklində yazılmış əsərlərin adlarını çəkir. nəzəriyyə haqqında işlənmiş sxemi təhlil edirəm. "Sirlər xəzinəsi" və "Yeddi gözəl" poemalarındakı hekayələrin adlarını çəkərkən onlar haqqında qısa məlumat verirəm.

Müəllim "Kərpikəsən kişinin dastanı" hekayəsindən bir parçanı ifadəli oxutdururam. Əsərin ideyası, obrazları haqqında müsahibə apararaq şagirdlərin ifasında hekayəni səhnələşdirirəm. Bu zaman zəhmətkeş qoca və lovgə cavan obrazları klaster üsulu ilə təhlil edilir.

Qoca
Zəhmətkeş.
Heç kəsə əyilməyən.
Halallığı sevmən.
Sənət sahibi.

Cavan
Lovgə.
Zəhməti sevmir.
Özə hesabına yaşayan.
Heç bir sənət sahibi olmayan.

BİBƏ üsulundan istifadə edib şagirdlərin bildiklərini, bilmək istədiklərini və dərslərdə öyrəndiklərini əyanlaşdırıram. Bir neçə şagirdin biliyini qiymətləndirdikdən sonra ev tapşırığı olaraq "Əmək insanı ucaldır" mövzusunda inşa yazmağı tapşırıram.

VURĞUNUN ÖYRƏDİLMƏSİ ÜZRƏ İŞ

Mahirə HÜSEYNOVA,
Bakı şəhərindəki 43 nömrəli bağca-məktəb liseyinin müəllimi

Vurğu Azərbaycan dili təlimində ən çətin və mürəkkəb mövzulardan biridir. Aydın Paşayev "Azərbaycan dili dərslərində ümumi və xüsusi sözlərin müqayisəli tədrisi məsələləri" kitabında haqlı olaraq yazır ki, nəinki bir çox şagirdlər bu mövzunu çətin mənimsəyir, hətta bəzi müəllimlər də vurğu haqqında aydın və geniş təsəvvürə malik deyillər.

V sinfin hazırda tətbiq olunan Azərbaycan dili dərslərində vurğu haqqında belə bir məlumat verilir: "Sözün hecalardan birinin o birinə (və ya o birilərə) nisbətən qüvvətli tələffüzünə vurğu deyilir. Üzərinə vurğu düşən heca vurğulu heca adlanır..."

Bizim dilimizdə vurğu çox zaman sözün axırını hecasının üzərinə düşür. Lakin əvvəlinci hecalarında vurğusu olan sözlər də az deyil; məsələn, traktor, kombaynçı, kosmos və s". Əlbəttə, bu nəzəri məlumatlar qısa və dolğundur. Bu məlumatları dərslərdə verilmiş çalışmalar əsasında şagirdlərə başa salmaq borcumuzdur. Şübhəsiz ki, bunlarla kifayətlənmək olmaz. Yeri gəldikcə, dərslərdə olmasa da, sözlərdə vurğunun işlənmə yeri haqqında şagirdlərə müəyyən məlumatları çatdırıram.

Onlara izah edirəm ki, Azərbaycan dilində vurğunun yeri sabitdir. Dilimizdə vurğu əsasən sözün son hecasındakı saitə üstünə düşür. Məsələn: **Dəvəçi, Aybəniz, qardaş, Bakı, kağız, Sevil, Aydın, qarabəniz, Qorxmaz** və s. Dilimizin doğma sözlərinə çevrilmiş, daşlaşmış sözlərdə də vurğu son hecanın üzərinə düşür; Məsələn, **proqram, aptek, aktiv, telefon, şərait, müəllim, Məshəti, İsmayıl, Mustafa** və s. sözlərin alınma olmasına baxmayaraq, onlar dilimizin fonetik qanunlarına uyğunlaşdırıldığından vurğu son hecanın üzərinə düşür.

Azərbaycan dili təlimində vurğu ilə bağlı şagirdlər tərəfindən çətin mənimsənilən məsələlərdən biri vurğusu sözün ilk və orta hecası üzərinə düşən sözlərdir. Şagirdlərə təlim prosesində izah edirəm ki, mənşəyinə görə alınma sözlərdə vurğu sözün ilk saiti üzərinə düşür. Məsələn, Türkiyə, Afrika, Asiya, bəlkə, amma, lakin, opera, balet, diktör, texnika və s.

Uzun illərin təcrübəsi göstərir ki, şagirdlərə orfoepiya qaydalarını düzgün və əsaslı şəkildə öyrətmədən vurğunu mənimsətmək çətinlik törədir. Buna görə də tədris prosesində sözlərin düzgün tələffüz olunmasına çalışıram. Şübhəsiz ki, tələffüz qaydalarını düzgün mənimsəyən şagird vurğusu orta hecanın üzərinə düşən sözləri də asanlıqla müəyyən edə biləcəkdir.

Bəzən şagirdlər təlim prosesində "Vurğunu öyrətməyin əhəmiyyəti nədir" sualı ilə müəllimə müraciət edirlər. Bu zaman onların sualını sadə və anlaşıqlı şəkildə cavablandırıram.

Başla salıram ki, sözlərdə vurğunu düzgün işlətmək, hər şeydən əvvəl, nitq mədəniyyəti baxımından əhəmiyyətlidir. Sözün vurğunu düzgün

işlətməmək orfoepik cəhətdən də ciddi nöqsan hesab edilir. Azərbaycan dilində sözlərdə vurğunun yerini dəyişəndə sözün mənası da dəyişir.

Tədris prosesində şagirdlərə vurğunun yerini tez və səmərəli başa salmağın ən asan və qısa yolu da var. Tutuşdurma və müqayisədən geniş şəkildə istifadə bu cür məlumatların öyrədilməsini asanlaşdırır. Belə ki, omonim sözlər tutuşdurulur. Məna baxımından müqayisə etdirilir və vurğunun yeri asanlıqla müəyyən edilir. Sözlərdə vurğunun yerini müəyyən etməyə üçün V sinifdə onun tədrisinə ayrılan 6 saat vaxt ərzində Azərbaycan dilində müxtəlif məqamlarda vurğu qəbul edən və ya etməyən şəkilçilər barədə də şagirdlərə dərin bilik, bacarıq vərdişi aşılamağa çalışıram. Belə ki, onlara **-am², -dir⁴, -arkən², -in⁴, -ma², -di⁴, -sınız⁴, -san², -iq⁴, -ca², -la², -miş⁴, -mi⁴, -dək², -lar², -sa²** və s. iki və dörd variantlı şəkilçilərin vurğu qəbul edib, etməməsi səbəblərini izah edir, şəkilçilərdə vurğunun yerini düzgün öyrətməyə çalışıram. Onlara başa salıram ki, **-am²** variantlı şəkilçi sifət və feldən isim düzəldən leksik şəkilçi kimi vurğu qəbul edir. Bu şəkilçi **I** şəxs tək xəbər şəkilçisi kimi işləndəndə vurğu qəbul etmir.

Şagirdlərə aşağıdakı müxtəlif variantlı şəkilçiləri qəbul edən sözlərdə vurğunun işlədilməsi barədə konkret misallar əsasında məlumat verirəm:

-arkən² variantlı şəkilçinin birinci tərəfi sözlərdə vurğu qəbul edir, ikinci tərəfi isə vurğusuz olur: oxuyarkən, dinləyərkən, yazarkən, pozarkən, vurarkən, döyərkən, yatarkən, eşidərkən və s.;

-in⁴ variantlı şəkilçi feldən isim düzəldən leksik və ismin hal, mənsubiyyət şəkilçisi kimi işləndikdə vurğu qəbul edir; qoşun, yayın, atanın, ananın, dəftərin, gülün, çiçəyin, yazın və s.;

-ma² variantlı şəkilçi feldən isim və sifət düzəldəndə vurğu qəbul edir: seçmə (qonaqlar), gəlmə, vurma, bölmə, qoşma, qovurma, çıxma və s.;

-di⁴ variantlı şəkilçi xəbər şəklinin sühudi keçmiş zaman şəkilçisi kimi işləndikdə vurğu qəbul edir: yazdıq, pozduq, oxuduq, aldıq, gəldim, gətirdim, vurdum və s. Bu şəkilçi felin mürəkkəb şəklinin hekayəsi kimi şəkilçiləşəndə müvafiq şəkillərdə vurğu qəbul etmir: biləydi, güləydi, qaçaydı, oxusaydı, dinləsəydi və s.;

-dir⁴ variantlı şəkilçi təsirsiz feldən təsirli fel düzəldən və icbar növ şəkilçisi kimi işləndəndə vurğu qəbul edir: alışdır, yandır, söndür, sildir, güldür, oxutdur və s.;

-san² variantlı şəkilçi III şəxs tək xəbər şəkilçisi kimi işləndəndə vurğu qəbul etmir: müəllimsən, şagirdsən, dülğarsən, gözəlsən, qəşəngsən, oyuncusan, sənətkarsən və s.;

-iq⁴ variantlı şəkilçi feldən isim və sifət düzəldən leksik şəkilçi kimi vurğu qəbul edir: qırıq, donuq, ucuq, dağınq, sönlük, buruq, qatıq, kəsik və s.;

-ca² variantlı şəkilçi sifətin çoxaltma dərəcəsi düzəldən şəkilçi kimi işləndikdə vurğu qəbul edir: gödəkca, zorbaca, ətlıca, canlıca, balaca və s.;

-la² variantlı şəkilçi isimlərdən fel düzəldən leksik şəkilçi kimi vurğu qəbul edir: işlə, başla, gözə, hazırla, dişlə və s.;

-sa² variantlı şəkilçi felin şərt şəkilçisi kimi vurğu qəbul edir: oxusam, gəlsəm, yazsam, dursam, işləsəm, oxusaq, dinləsək, yarsa və s.;

-mi variantlı şəkilçi fəlin xəbər şəklində qəbul edilə bilər. Bu şəkilçi kimi vurğu qəbul edilə bilər. Oxunmuşam, yazmışam, gəlmişəm, sevmişəm, gülmüşəm və s.

-m variantlı sənli ədiblər vurğu qəbul etmir: gülümüşü, ağlayışını, götürüşünü, oxuduşunu, verəcəmi, oxuyacağımı və s.

-m variantlı məsafə bildirən şəkilçiləşmiş qoşmalar da vurğu qəbul etmir: bəhərdəydik, evdədik, binyadındak, kəndədən, bəlgəyədək, dərəyədək və s.

-m variantlı şəkilçi ismin cəm şəkilçisi kimi həm ümumi, həm də xüsusi simalarla işləndirə vurğu qəbul edir. Sabirlər, Xətairilər, Füzulilər, Nəğməçilər, dəfərlər, kitablar, qələmlər və s. Bu şəkilçi fəlin əmr, xəbər şəklində qəbul edilə bilər. Bu şəkilçi fəlin xəbər şəklində digər zamanlarında arzu, vədə, lazım və şər şəkillərinin III şəxs cəmində vurğu qəbul edilə bilər. İşləməlidirlər, oxumalıdırlar, yazırlar, vururlar, alacaqlar, ökcəklər, qələmlər, pələnlər və s.

Eyni zamanda bu şəkilçi fəlin xəbər şəklində digər zamanlarında arzu, vədə, lazım və şər şəkillərinin III şəxs cəmində şəxs sonluqları vurğu qəbul edilə bilər. İşləməlidirlər, oxumalıdırlar, yazırlar, vururlar, alacaqlar, ökcəklər, qələmlər, pələnlər və s.

Beləliklə uzun illər təcrübəsinə əsaslanaraq deyə bilərəm ki, yuxarıda qeyd etdiyim kimi, vurğu Azərbaycan dili təliminin həm çətin, həm də maraqlı hissəsidir. Müəllimlərə şüurla öyrədilməsini V sinifdə keçilən materiallarla məhdudlaşdırmaq olmaz. Bu işi yerli gəldikcə Azərbaycan dili təlimində XI sinif qədər davam etdirmək lazımdır.

OXUCULARIN NƏZƏRİNƏ

Jurnalımıza 2011-ci il üçün abunə yazılışı davam edir.

Bəliqə şahəri üzrə abunə yazılışmaq istəyənlər aşağıdakı mətbuat yayımı firmalarına müraciət edə bilərlər:

1. "Qasid" Ünvan: Cavadlı, 21;	telefon: 4-93-16-43
4-30-02-24
2. "Səma" Ünvan: H. Cavadlı, 9, mənzil 63;	telefon: 4-94-09-59
4-94-02-52
3. "Kaspi" Ünvan: Mətbuat pr., 25;	telefon: 5-10-61-96
4. "Qasid" Ünvan: Akademik H. Əliyev küç., 82 "q";	telefon: 5-64-63-43
4-65-67-13

Rəylərdə və abunələri Azərbaycan Mətbuat Yayımı İstehsalat Birliyi ilə yerli yayım qüvvələri aparır.

MİRZƏ ƏLƏKBƏR SABİRİN PEDAQOJİ GÖRÜŞLƏRİ

Rüfət HÜSEYNZADƏ,
AMİ-nin pedaqogika kafedrasının müdiri,
pedaqoji elmlər doktoru, professor, akademik müəllim

Açıq sözlər: Mirzə Ələkbər Sabir pedaqoji fikirlər, məktəb, təhsil, tərbiyə

Görkəmli satirik şair, böyük pedaqoq və xalq müəllimi M. Ə. Sabirin 150 illik yubileyinin keçirilməsi haqqında Azərbaycan Respublikasının Prezidenti cənab İlham Əliyevin verdiyi sərəncamla tarixi keçmişimizdən miras qalan xalqımızın müdrik simalarına, onların ədəbi, fəlsəfi, pedaqoji irsinə, milli-mənəvi dəyərlərimizə göstərilən qiymətin parlaq təzahürüdür.

Sərəncamda deyilir: "Mirzə Ələkbər Sabir qədimlik poeziyamızın parlaq ənənələrini layiqincə yaşatmaqla bərabər, ədəbiyyatımızda keyfiyyətcə yeni mərhələyə yüksəldərək onu ictimai məfkərə baxımından daha da zənginləşdirən söz ustası kimi geniş şöhrət tapmışdır.

"Molla Nəsrəddin" jurnalı ətrafında formalaşmış ədəbi cərəyanın aparıcı simalarından olan mütəfəkkir şairin yüksək istedadla yaratdığı əsərlərin başlıca mövzusu mənəvi saflıq, mədəni yüksəliş və maariflənməyə çağırış təşkil etmişdir"(1).

Xalq içərisində böyük nüfuzla malik maarif vədəmləri arasında ictimai - bədii, fəlsəfi fikrin tərəqqisində müstəsna rol oynamış Mirzə Ələkbər Sabir Tahirzadə satirik şeirin böyük ustası kimi, Azərbaycan pedaqoji fikrinin inkişafı tarixində də mühüm rol oynamış, təhsil, maarif və mədəniyyətin tərəqqisinə xüsusi xidmətlər göstərmişdir.

Sabirin adı həmişə maarif, məktəb, gənclər təhsil və tərbiyəsi məsələləri ilə sıx bağlı olmuşdur. Sabir böyük mütəfəkkir, nəsrət satirik şair, böyük müəllim və tanınmış, mahir pedaqoq olmuşdur.

Sabir yalnız öz dövrünün rəzalət və cahalət dünyasını qəmçiləməmiş, həm də uzaq gələcəyin aktual problemlərini müəyyənləşdirmiş, yeni minilliyə gedən qüsurları bir-bir göstərmiş, onları aradan qaldırmaq üçün yollar aramasını qarşıya qoymuşdur. Cəsarətlə demək olar ki, ötən əsrin əla müdüm ictimai-siyasi hadisəsi, maarif, məktəb və yaxud məşqat məsələsi yoxdur ki, M. Ə. Sabir yaradıcılığında öz satirik qələmi ilə ona toxunmamış olsun. Ələkbər hələ 5-6 yaşında olduğu zaman atası ona dərviş paltarını geydirmiş, dini şeirlər oxumağı öyrətmiş və uşaq səkkiz yaşına çatdığı zaman onu molla məktəbinə qoymuşdur. Orta əsrlərdən qalmış olan bu məktəblərdə dünyəvi elmlər yox dərəcəsinə idi. Burada əsasən Quranı-Kərim, hadisələr,

dini rəvayətlər, Sadi Şirazinin "Gülüstan" və "Bustan"ı, daha sonralar Cəlaləddin Ruminin "Məsnəvi"si, Füzulinin "Divan"ı, öyrədilirdi. Oxumaq və yazmaqda şagirdlər üçün sort qaydalar, cəza üsulları qoyulmuşdu. Sabir bu məktəbdə oxuduğu zaman ilk üç misralıq şeirini yazmışdır ki, bu şeirdən o dövrün məktəbini, qaydalarını müəyyən qədər bilmək olur:

Tutdum orucu irəmazanda,

Qaldı iki gözüm qazanda.

Mollam da döyür yazı yazanda... (4,303).

O dövrün məktəblərində Quran şifahi öyrədilir, əzbərlədilirdi. Yalnız

Quranı oxuyub qurtarandan sonra yazıya keçilirdi. Görünür Sabir yazıya keçməkdə bir az tələsmişmiş.

Sabir bir-iki il bu məktəbə davam etdikdən sonra atası artıq oğlunun ana dilində və farsca yazıb oxuması ilə kifayətlənərək onu təhsildən ayırmaq və öz dükanında bir köməkçi işlətmək istəyirdi. Lakin Ələkbər məktəbə, ədəbiyyata elə bağlanmışdı ki, onu bu yoldan ayırmaq çox çətin idi.

Sabirin "Oxutmuram əl çəkin!" satirası da elə bir qədər avtobiografik mahiyətdə olub, uşaqların məktəbə qoymayanları tənqid edir, uşaqlıqda atası ilə özü arasında baş vermiş hadisə də bədii şəkildə öz əksini tapır.

"Oğul mənimdir əgər, oxutmuram əl çəkin,

Eyləməyin dəngəsər oxutmuram əl çəkin." (4, 222).

Sabir sonralar təhsilini Şamaxıda, Seyid Əzim Şirvaninin ana dilində açdığı "Yeni üsul" ("Üsuli-cədid") (1869) məktəbində davam etdirmişdir ki, onun da Sabirin yetişib formalaşmasında böyük təsiri olmuşdur. Bu məktəbdə ana dili ilə yanaşı rus dili, ərəb və fars dilləri də öyrədilirdi ki, bu dillər vasitəsilə Şərqi, rus və Avropa ədəbiyyatı öyrədilirdi.

Sabir 21-22 yaşlarında Şərqi getmək, dini mərkəzləri ziyarət etmək məqsədilə atasından razılıq almış və çox güman ki, müəllimi Seyid Əzimin Yaxın Şərqi ölkələri haqqında maraqlı söhbətləri də onun bu fikrinə təkan vermişdir. Bu ziyarət, oradakı ziyalılarla, elm adamları ilə görüşlər Sabirin dünyagörüşünün formalaşmasına qüvvətli təsir göstərmişdir.

Gənc nəslin təlimi, tərbiyəsi və təhsili Sabiri ən çox məşğul edən məsələlərdən biri olmuşdur. Təsadüfi deyildir ki, Sabir bir sıra əsərlərini, xüsusilə də satiralarını bilavasitə məktəb, tədris və tərbiyə məsələlərinə həsr etmişdir. Şair öz satiralarında, həm də publisist əsərlərində "Üsuli-Cədid" məktəblərindən vahiməyə düşən mürtəceləri, "övladı – vətənin" təlim-tərbiyəsi üçün bir qəpik pul verməyən varlıları, "Oğul mənimdir əgər, oxutmuram, əl çəkin!" – deyib, öz uşağını məktəbə qoymayan cahilləri tənqid etmişdir. "Sabir köhnə məktəblərin mahiyyətini ifşa etdiyi kimi, yeni üsullu məktəblər təşkil etmək üçün var qüvvəsi ilə çalışmış və özü də Şamaxıda 1908-ci ildə "Ümid" adlı belə yeni üsullu məktəblərdən birini açmışdır" (3, 75). Burada Sabir məktəbdarlıqla, müəllimliklə məşğul olmuş, uşaqlara oxutmaq üçün dərs vəsaitləri, mənzum şeir və hekayələr yazmışdır. "Ümid" məktəbində əsasən yoxsul, zəhmətkeş balaları oxuyurdu. O zaman varlı təbəqənin fikrinə görə yoxsul balaları yalnız sənət öyrənməli idilər. Guya yoxsul balalarının zehni işdən çox, fiziki işlərə qabiliyyəti varmış. Sabirin

bütün uşaqların zəkali və qabiliyyətli olması məsələsini irəli sürməsi mütərəqqi pedaqoji ideya kimi qiymətli olmaqla, onların bu fikirlərini heçə endirmişdir. Sabir uşaqlara xalqın, millətin gələcəyi, ümid çirağı kimi baxırdı: "Ey millətin ümidi, dilü-canı uşaqlar"- deyərək uşaqların parlaq gələcəyinə ümidlə baxırdı.

Xürafəti ruhanilər də öz növbəsində Sabirin yaratdığı yeni üsullu məktəbin əleyhinə təbliğat aparır, onun fəaliyyətinə mane olmağa çalışırdılar. Cəhalətpərəst din dəlləlləri də bağırırdılar:

"Bah!... bu imiş dərsi- üsuli-cədid?!

Yox!... Yo...x! oğul, məktəbi – üsyandı bu!

Molla deyil bundakı təlim edən!

Əlhəzər et, bir yeni şeytandı bu!

Dur qaçaq, oğlum, baş ayaq qandı bu!.. (4, 177).

Sonralar Sabir pedaqoji fəaliyyətini Balaxanıda Hacı Zeynalabdın Tağıyevin "Nəşri maarif" Xeyriyyə cəmiyyətinin açdığı ibtidai məktəbdə, sonra isə Sabunçu məktəbində davam etdirmişdir. Sabir bir müəllim və tərbiyəçi olaraq, çox müdrik, həssas və coşqun ruhlu adam olmuş, keçdiyi ədəbi qıraət dərslərində şagirdlərə mümkün qədər ətraflı bilik vermək və xüsusilə, onlarda bədii zövq tərbiyə etmək üçün böyük şövlə çalışmış. Nəgmə dərslərinə xeyli vaxt ayırması da maraqlı bir cəhət idi.

Qeyd edildiyi kimi M.Ə. Sabir öz yaradıcılığında, pedaqoji fəaliyyətində elmə, təhsilə xüsusi diqqət yetirmiş, "Yeni tipli məktəb", "Ana dili təhsili", tərbiyə və təhsil problemləri, uşaq ədəbiyyatı məsələləri Sabir yaradıcılığının ana xəttini təşkil etmişdir. Böyük mütəfəkkirin bu sahədəki fəaliyyətini əsasən dörd qismə bölmək olar: 1) elmə, təhsilə olan nadan münasibəti, cəhaləti tənqid edən satirik şeirlər; 2) şairin elm, tərbiyə, təhsil haqqında fikirləri və bu sahədə publisistik yazıları və şeirləri; 3) Sabirin məktəbdarlıq və pedaqoji fəaliyyəti; 4) Sabirin uşaqlar üçün yazdığı əsərlər.

Sabir "Uşaqdır" adlı əsərində avam, cahil, savad və mədəniyyətdən geri qalmış feodal-patriarxal ailədə aparılan tərbiyə işlərini, belə ailədə uşağın tərbiyəsi üçün zərərli olan tədbirləri satirik qələmlə tənqid etmişdir. Belə ailələrdə valideynlər uşağın təlim-tərbiyəsinə etinasızlıqla yanaşırlar. Uşaq söysə də, döysə də, sındırsa da olar, nə qədər nalayiq iş tutsa da qoy tutsun, böyüyəndə pis işlərdən əl çəkər. Bu cür ailələrdə "tərbiyə işi" Sabir satirasında belə qələmə alınmışdır:

"Ay başı daşdı kişi, dinmə, uşaqdır uşağım!

Nə ədəb vaxtıdır, qoy söysün, ufaqdır uşağım!

...Bir söyüşdən öləri etmə əziyyət balama,

Göyərək coşma, utan, qonşuları yığma dama,

Sənə söydükləri getsin başı batmış atama,

Qısqırıb bağrını da yarma, uşaqdır uşağım!

Nə ədəb vaxtıdır, qoy söysün, ufaqdır uşağım!" (4, 143)

Sabir ailədə uşaq tərbiyəsinin mənfi cəhətlərini tənqid etməklə bərabər, eyni zamanda ata-anaların övladlarının məktəbə getmələrini, elm, təhsil və tərbiyəsinə qayğı göstərdiklərini də təqdir etmişdir:

"Mənim bağım-baharım,

Fikri ziyah oğlum!

Məktəb zamanı gəldi,
Dur, ey vəfah oğlum!
Ey gözüm, ey canım!
Get məktəbə, cavanım!
...Elm öyrən, imtahan ver.
Öz fəzlini nişan ver,
Qədrin bil elmü fəzlin.
Elmin yolunda can ver!
Ey gözüm, ey canım!
Get məktəbə, cavanım!...”(4,376)

M.Ə. Sabirin dövründə təhsilə, maarif və mədəniyyətə qarşı əks duranlara münasibəti, o dövrün ictimai mühiti haqqında məlumatı elə Sabirin öz şeirlərindən, mənzum hekayələrindən almaq olur:

-Nə xəbər var Məşədi?
- Sağlğın!... az çox da yenə,
-Qəzet almış Hacı Əhməd də ...
-Pah! Oğlan nəməna? ...Sən özün gördün alanda?
-Belə nəql eylədilər!...
- Dəxi bir başqa xəbər?
- Hacı Cəfərin oğlu Vəli
- Qoyub uşqolaya oğlun...
- O qurumsaq da?
- Bəli!
- ...Öylə isə ona da min kərə lənət deməli!...”(4,215)

Sabir məqalələrində yazırdı ki, başqa millətlərdən geri qalmamaq üçün indi millətə oxumaq lazım, elm, bilik lazımdır, “Əcnəbi seyrə balonlarla çıxır, biz hələ avtomobil minməyirik”(4,272) – deyərək “Zaman nə istəyir” adlı məqaləsində yazırdı: “Hər bir dərdin, millətin çarəsinə baxmaq zamanı yetişdi. Əcəba, bizim də dərdimizin çarəsi varmı?...Çarəmiz, ən böyük çarəmiz məktəbdir. Məktəb, yenə məktəb! Hər şəhərdə, bacardıqca hər kənddə ... məktəb açmalı... Övladi-vətəni tərəqqiyə, mədəniyyətə çatdırmalı”.

Şeirlərində gənc nəsə nəcib əxlaqi, mənəvi keyfiyyətlər aşılamaq Sabir yaradıcılığının səciyyəsi idi. O, demək olar ki, bütün şeirlərində uşaq, yeniyetmə və gəncləri təhsil qazanmağa, elmə, maarif və mədəniyyətə yiyələnməyə səsləyir:

“Elmin izzəti payidar olur,
Cahilin nikbəti canşikar olur;
Hər kəs elm oxur, bəxtiyar olur,
Millət elm ilə bərqərar olur.
Oxuyun, əzizlər, oxumaq zəmanıdır!
Oxumaq hər adəmin ədəbi nişanıdır!” (4,378).

Sabir məktəb, maarif, təhsil məsələləri ilə məşğul olduğu kimi tərbiyə problemləri də onun daim diqqət mərkəzində olmuş və yazmışdır:

“Ümmətin rahnəması tərbiyədir,
Millətin pişvası tərbiyədir,
Tərbiyətlə keçir umuri – cəhan,
Hər işin ibtidası tərbiyədir.
...Tərbiyə elmsiz deyil məqbul
Ki, onun müqtəzası tərbiyədir!” (4,353).

“BİTƏRBIYƏLİLİKLA TİFİ-MƏSUM
Axırda olur səflü məşum”...”(4,355)

Sabirin məktəbə, elmə, tərbiyəyə, maarif və mədəniyyətə verdiyi qiymət, ana dili və rus dilinə verdiyi geniş mövqə – Azərbaycanda xalq maarifinin inkişafında böyük rol oynamış və xalq maarifi sahəsində müəyyən dönüş əmələ gəlməsinə kömək etmişdir. Sabirin təhsil haqqındakı fikirləri və onun əməli pedaqoji fəaliyyəti Sabiri Azərbaycanın böyük xalq müəllimləri sırasına qədər yüksəlmişdir. Sabir yetişən gənc nəsəlin tərbiyəsində, dünyagörüşünün formalaşmasında uşaq ədəbiyyatının roluna böyük əhəmiyyət vermiş, özü də uşaqlar üçün dəyərli, ibrətəməz şeirlər, təmsillər, nəsihətlər, mənzum hekayələr, nəğmələr yazmışdır. Onun “Yalançı çoban”, “Molla Nəsrəddin və oğru”, “Cütçü”, “Yaz günləri”, “Uşaq və buz”, “Ağacların bəhsi” və s. şeirləri Azərbaycan uşaq ədəbiyyatının ən yaxşı nümunələri olmaqla gənc nəsəlin tərbiyəsində, idraki inkişafında, dünyagörüşünün genişlənməsində xüsusi əhəmiyyət kəsb edir.

“Məktəb şagirdlərinə töhfə” adlı şeirində Sabir özünün kiçik həmvətənləri haqqında müqəddəs bir ideal bəslədiyini açıb deyir:

“Vəqtdən daim istifadə edin,
Elm təhsilini iradə edin;
Çalışın, biniyaz olun, çalışın!
Elm ilə sərfəraz olun, çalışın!”(4,367)

“Qoca bağban” adlı şeirində isə xudpəsəndliyi pisləyən şair ümumi mənəfeyin qorunmasını, xalq üçün çalışmaq lazım gəldiyini yetişən gənc nəsələ öyrədir. Yüz yaşlı bağban namuslu əməklə yaşayan, cəmiyyət üçün xeyirli iş görməyi özünə borc bilən, ata – babaların timsalı kimi sadə və əzəmətli bir insan kimi canlanır.

“Dedi: Yer şumlayıb cəfa çəkərəm,
Tərpəyə alma çərdəyi əkərəm.
Dedilər: Bundan bir səlahün yox,
Sən bu gün var isən, səbahın yox.
İndi əkdiklərin nə vaxt çıxar?
Bu çıxınca səni zəmanə yıxar.
Dedi: Əkmışlər, almışız, yemişiz,
Əkəris biz daha yeyənlər üçün!
Əhli-xeyrə dua deyənlər üçün!” (4, 389).

Sabir tərbiyə və təhsilin demək olar ki, bütün sahələri haqqında dəyərli pedaqoji fikirlər söyləmişdir.

M.Ə. Sabirin irəli sürdüyü, şeirlərində təbliğ etdiyi maarifçi-pedaqoji ideyalar müasirlik baxımından da, yeni təhsil quruculuğu üçün də xeyli əhəmiyyətlidir. Onun bu sahədəki fikirlərini aşağıdakı kimi qruplaşdırmaq olar:

1. Tərbiyənin məqsədi kamil insan formalaşdırmaq, onun mənəvi, fiziki və əqli qabiliyyətlərini ahəngdar surətdə inkişaf etdirmək və yüksək əxlaqi keyfiyyətlər tərbiyə etmək;

2. Tərbiyə prosesində insanda geniş dünyagörüş yaratmaq, onu müasir biliklərlə silahlandırmaq, onda sadəlik, təvazökarlıq, vətənpərvərlik,

ORTA MƏKTƏBDƏ MİRZƏ İBRAHİMOV YARADICILIĞININ TƏDRİSİ TARİXİNDƏN

Nəcəf NƏCƏFOV,
ADPU-nun Azərbaycan və dünya ədəbiyyatı
tarixi kafedrasının dosenti, əməkdar müəllim,
Azərbaycan Jurnalistlər Birliyinin üzvü

Söz sənəti tariximizdə özünəməxsus yer tutan sənətkarlardan biri olan Azərbaycanın xalq yazıçısı, dramaturq, ədəbiyyatşünas və publisist Mirzə İbrahimovun yaradıcılığı ümumtəhsil məktəblərində 70 ildən çoxdur ki, tədris olunur. Əsərləri ilə dövrün və zamanın dolğun mənzərəsini əks etdirən yazıcının yaradıcılığı orta məktəblərin ədəbiyyat proqramlarına 1940-cı ildə daxil edilmişdir. Şagirdlər onu ilk dəfə dərsliyə salınan "Həyat" pyesi ilə tanımışlar.

Aydındır ki, ümumtəhsil məktəblərində öyrədilən, əsas fənlər içərisində xüsusi yeri olan ədəbiyyat gənc nəslin tərbiyəsində əhəmiyyətli rol oynayır. Müstəqil Azərbaycan üçün müasir dünyagörüşlü, milli və ümumbəşəri mənəvi dəyərlərə yiyələnmiş, qloballaşan dünyanın hər yerində öz xalqını layiqli təmsil etməyi bacaran vətəndaşların yetişdirilməsində bu fənnin öz yeri vardır. Məhz bu səbəbdəndir ki, ədəbiyyat proqramlarının tərtibi həmişə geniş müzakirələrə səbəb olmuşdur. Xüsusilə müstəqilliyimizin ilk illərindən başlayaraq bu məsələ bir daha ön plana çıxarılmış və təhsil islahatının ilk nailiyyətlərindən olan digər proqramlar kimi, ədəbiyyat proqramı da yeniləşdirilərək geniş müzakirələrdən sonra 2002-ci ildən Təhsil Nazirliyinin əmri ilə qüvvəyə minmişdir. Ümumtəhsil məktəblərinin V-XI sinifləri üçün nəzərdə tutulmuş bu proqramın hazırlanmasına ən yaxşı mütəxəssislər və müəllimlər cəlb olunmuşdu. Proqramın yekun layihəsi "Azərbaycan müəllimi" qəzetində dərc edildikdən sonra ədəbiyyat müəllimləri onun oxunuşdan alim-metodistlər proqram haqqında müsbət rəylər söyləmişlər. Müəlliflər qrupu tərəfindən təkliflər və rəylər bir daha dəqiqləşdirilərək təhsil naziri, professor Misir Mərdanov, professor Pənah Xəlilov və bu sətirlərin müəllifinin iştirakı ilə proqramın yekun layihəsi Azərbaycan Yazıçılar Birliyində xalq yazıçısı Anarın başçılığı ilə bir qrup görkəmli sənətkarlarla birlikdə yenidən nəzərdən keçirilmiş və müəyyən düzəlişlərlə bəyənilmişdi. Ədəbiyyatın tədrisinin taleyi ilə bağlı olan bu maraqlı və məzmunlu görüş çox faydalı oldu, elə buradaca ədəbiyyatın tədrisinə dair bir sıra qiymətli fikirlər

əməksevərlik, insanpərvərlik, düzlük və doğruluq...
3. Təlim prosesində tərbiyəvi vəzifələri həyata keçirmək, təlim, tərbiyə və ictimai faydalı işləri kompleks şəkildə hər bir fərdin yaşına və psixoloji xüsusiyyətlərinə uyğunlaşdırmaq;
4. Tərbiyə və təlim işlərində müəllim əməyinə yüksək qiymət vermək, müəllim – şagird münasibətlərini humanist, demokratik və pedaqoji əsaslar üzərində qurmaq, müəllimin ixtisas biliyinə, elmi, pedaqoji, psixoloji və metodik biliklərə yiyələnməsinə, düzgün və səlis nitqə malik olmasını, yüksək əxlaqi, mənəvi keyfiyyətlərə sahib olmasını vacib hesab etmək;
5. Cahillik və نادانlıqdan uzaqlaşmaqda, insanların mütərəqqi biliklərə yiyələnməsində, məktəbin böyük rola malik olmasını dəyərləndirmək və xalq arasında məktəbin rolunu yüksəltmək, təbliğ etmək.

M.Ə. Sabirin şeirləri, yaratdığı nəğmələr, mənzum hekayə və təmsillər öz ictimai - əxlaqi, ədəbi-bədii tərəvətini bu gün də saxlayır, gənclərin yüksək ideya və əxlaqi, mənəvi və estetik tərbiyəsində mühüm rol oynayır.
M.Ə. Sabirin tərbiyə, təhsil, maarif və mədəniyyət haqqında fikirləri Azərbaycan məktəbinin fəaliyyətinə, maarif və mədəniyyətinin inkişafına, pedaqoji fikir tarixinə yeni məzmun gətirmiş və onu daha da inkişaf etdirmişdir.

ƏDƏBİYYAT:

1. Əliyev İ.H. Mirzə Ələkbər Sabirin 150 illik yubileyinin keçirilməsi haqqında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin sərəncamı. 1 iyun 2011-ci il. Bakı şəhəri. "Xalq qəzeti", 2 iyun 2011.
2. Azərbaycan Respublikası təhsil nazirinin Mirzə Ələkbər Sabirin (Məşədi Ələkbər Hacı Zeynalabdin oğlu Tahirzadənin) 150 illik yubileyinin keçirilməsi haqqında əmri. 24 iyun 2011-ci il, Bakı şəhəri.
3. Əhmədov H.M. Azərbaycan məktəb və pedaqoji fikir tarixi. Bakı, "Təhsil", elm, 2011.
4. Sabir. "Hophopnamə". Bakı, "Yazıçı", 1992.
5. Tağıyev Əmir. Azərbaycanda pedaqoji fikrin inkişaf tarixindən. Bakı, 1961.

XÜLASƏ

M.Ə. Sabirin pedaqoji görüşləri

Məqalədə böyük Azərbaycan satirik şairi Mirzə Ələkbər Sabirin maarifçilik işindən, təhsil uğrunda mübarizəsindən, pedaqoji dünyagörüşündən bəhs edilir.

РЕЗЮМЕ

Педагогические взгляды Мирзы Алекпер Сабиря

В статье указывается роль М.А. Сабиря в развитии истории педагогики Азербайджана. В его стихах, публицистических статьях анализируются мысли о воспитании и образовании. Также, в произведениях Сабиря раскрывается его школоведческая и учительская деятельность.

SUMMARY

Pedagogical views Sabir Mirza Alakbar

The article specifies the role M.A. Sabir in the development and history of educational thought of Azerbaijan examines ideas about the upbringing and education in her poems, nonfiction articles, it also shows and teacher activities.

söyləndi, təkliflər irəli sürüldü. Bütün bunlar isə, ədəbiyyatın tədrisinin gedişinə öz müsbət təsirini göstərməmiş qalmadı.

Hazırda ölkəmizin ümumtəhsil məktəbləri cüzi dəyişikliklərlə məhz həmin proqramla işləyir. Əvvəlliklərdən fərqli olaraq, bu proqramda ilk dəfə ədəbiyyat tarixi 9-cu sınıfdan deyil, 10-cu sınıfdan başlanır və ədəbiyyat tarixi üç il ərzində deyil, iki ildə - X-XI siniflərdə müxtəsər kurs şəklində öyrədilir və buraya yalnız o sənətkarlara ayrıca saatlar verilir ki, onlar ədəbiyyat tarixində məktəb yaratmışlar. Nizami, Füzuli, Vaqif, M.F.Axundov, C.Məmmədquluzadə, Sabir kimi klassiklərin adı çəkiləndə bu cəhət mübahisə doğurmur. Lakin bu yanaşmanı müasir dövrə tətbiq etmək istədikdə, yəni məsələyə həmin prinsiplərlə yanaşdıqda, təbii olaraq, bir sıra çətinliklər ortaya çıxır, daha doğrusu, eyni dövrdə yaşamış ayrı-ayrı görkəmli yazıçı və şairləri bir-birindən kəskin şəkildə fərqləndirmək asan olmur. Ona görə də, bu məsələ öz həllini ciddi məsləhətləşmələrdən sonra tapdı.

Bir məsələni də yada salmaq yerinə düşərdi. 1992-ci ildə Təhsil Nazirliyində ədəbiyyat proqramı və dərslərlərinin hazırlanması üçün xüsusi komissiya yaradılmışdı. Komissiyaya professor Rəfai Hüseynov başçılıq edirdi. Buraya qabaqcıl müəllimlərlə yanaşı, xalq şairi Bəxtiyar Vahabzadə, professor Xəlil Əlimirzəyev, dosent Soltan Hüseynoğlu, professor Bəhlul Abdulla və başqa alim və metodistlər də daxil edilmişdi. Bu sətirlərin müəllifi də nazirliyin məsul işçisi kimi həmin komissiyanın üzvü idi. Çox mürəkkəb bir şəraitdə, xüsusən mətbuatda S.Vurğuna, R.Rzaya, M.İbrahimova və digər böyük sənətkarlara, hətta C.Cabbarlıya qarşı hücumların başlandığı, onlara subyektiv münasibətlər bəsləndiyi bir dövrdə proqram komissiyası klassikləri bu haqsız basqılardan qorudu və onların tarixi xidmətlərinin ədalətsizcəsinə tapdanmasına yol vermədi. Məhz bu baxımdan illərin sınağından keçmiş ədəbiyyat proqramının bir sıra mühüm dəyişikliklərlə əsas götürülməsi məqbul sayıldı. Bu mübahisələrdə xüsusən Sosialist Əməyi Qəhrəmanı, SSRİ və Azərbaycanın Dövlət mükafatları laureatı, akademik Mirzə İbrahimovun adı daha tez-tez hallandırılırdı. Səbəbi də o idi ki, Mirzə İbrahimov hələ sağ idi, ona hücum etmək bəziləri üçün çox asan idi. Böyük yazıçının qarşısına haqsız tələblər qoyulurdu. "Gələcək gün", "Böyük dayaq" kimi əsərlərin dəyərləri bir qisim nədən tərəfindən lazımınca başa düşülmürdü. Bu hay-küy isə geniş oxucu kütləsinin şüuruna təsirsiz qalmırdı. Lakin ədəbiyyatımızın sağlam qüvvələrinin böyük zəhməti, səyi ilə adı çəkilən sənətkarlar zamanın sınağından çıxdı, onlar müstəqillik dövrünün ilk ədəbiyyat proqramında yəna də öz layiqli yerlərini tutdular. Bu mənada lap son vaxtlarda görülən işlər də təqdirəlayiqdir. Onu da qeyd etmək lazımdır ki, ədəbiyyat proqramı və dərslərləri ilə əlaqədar təhsil naziri Misir Mərdanov, bir qayda olaraq, tez-tez görkəmli yazıçılar, ədəbiyyatşünaslarla görüşlər keçirir, onların məsləhət və tövsiyələrini dinləyirdi.

Məhz bunların nəticəsi kimi, təhsil nazirinin müvafiq əmri ilə 2010-2011-ci ildən başlayaraq qüdrətli nasir və dramaturq Mirzə İbrahimovun həyat və yaradıcılığının yenidən ədəbiyyat proqramı və dərslərlərinə salınması, onun tədrisi üçün ayrıca saat ayrılması məsələsi həll

olundu və bu sahədəki çatışmazlıqlar ədalətli şəkildə sahmanlandı, yol verilmiş bəzi qüsurlar nizamlandı. Proqramda M.İbrahimovun həyat və yaradıcılığına dörd saat vaxt verilmişdir (M.İbrahimovun həyatı, "Böyük dayaq" əsərinin təhlili). Bununla da, necə deyirlər, hər şey öz yerini tutdu, proqram və dərslərimiz məzmunca çox şey qazandı, XI sinif şagirdləri isə mükəmməlliyi, orijinallığı ilə seçilən bir dərsləyə malik oldular.

Yəqin ki, tədqiqatçılar, metodistlər, müəllimlər, hətta ayrı-ayrı həvəskarlar ədəbiyyat proqramının keçdiyi mürəkkəb, ziddiyyətli və şərafli yoldan az-çox xəbərdardılar. Hələ 30-cu illərin sonunda ədəbiyyat dərslərləri yazılarkən mübahisəli məsələlərə daha çox rast gəlinirdi. O zaman dərslər yazanların vəziyyəti xeyli ağır idi. Sovet rejimi, repressiyalar bu işə az əngəl törətmirdi. Obyektiv mövqə tutmaq özü də qorxulu idi. Bundan əlavə, sistemli ədəbiyyat tarixi yaradılmadığından dərslər tərtib etmək təcrübəsi kifayət etmirdi. Onu da xatırladaq ki, 40-cı illərin sonunda belə bir praktika da vardı ki, əvvəlcə dərslər yazılır, sonra proqramlar tərtib edilirdi. O zaman məsul partiya-dövlət vəzifələrində işləmiş professor Əziz Mirəhmədovun bu sətirlərin müəllifinə dediyinə görə, belə qaydalara ədəbi ictimaiyyət və pedaqoqlar tərəfindən də ciddi iradlar tutulmurdu, hətta bir müddət bu təcrübə ən məqbul yol sayılırdı.

Müstəqil ölkəmizin müəllimləri və şagirdlərinin xoşbəxtliyidir ki, dərslər tərtibində indi müfəssəl qayda yaradılmış, dünya dərslər sistemində inteqrasiya öz nəticələrini vermiş, pedaqoji-psixoloji tələblərə cavab verən yeni prinsiplər işlənmiş, dərslər siyasəti kimi beynəlxalq ekspertlər tərəfindən bəyənilən sanballı bir sənəd ortaya çıxmışdır. Məhz bu baxımdan yanaşdıqda, həqiqətən, XI siniflər üçün "Ədəbiyyat" dərsləri (müəllifləri Nizami Cəfərov, İsa Həbibbəyli, Nurlana Əliyeva, Afət Bakıxanova; elmi redaktorları Nəcəf Nəcəfov, Saməddin İbrahimov) elmi-metodiki dəyərinə görə stabillik qazanmışdır. Ədəbiyyat müəllimləri bu dərsləri uğurlu hesab edirlər.

Adı çəkilən dərslərdə 12 görkəmli söz ustası haqqında portret-məlumat verilmişdir. Burada Cəlil Məmmədquluzadə və Mirzə Ələkbər Sabir XX əsrin əvvəllərindəki Azərbaycan ədəbiyyatını, Hüseyn Cavid, Cəfər Cabbarlı, Səməd Vurğun, Məhəmməd Hüseyn Şəhriyar, Mir Cəlil XX əsrin II onilliyindən 50-ci illərə qədərki dövrü, Rəsul Rza, Mirzə İbrahimov, İlyas Əfəndiyev, İsmayıl Şıxlı, Bəxtiyar Vahabzadə XX əsrin ortalarından bu günə qədər olan yarıməsrlər müddəti təmsil edirlər.

Hesablamalar göstərir ki, Azərbaycanda təkcə XX əsrdə 600-ə qədər yazar qeydə alınmışdır. Bunların böyük əksəriyyəti indi də fəaliyyətdədir. Hətta onların bəziləri haqqında az da olsa danışmaq olmur. Onların adlarını dərslərdə oxucular da görmək istəyirlər. Təsəffü deyildir ki, bu dərslərdə Ö.F.Nəmanzadə, Ə.Nəzmi, Ə.Qəmküsar, M.Ə.Möcüz, Ə.Haqverdiyev, M.Hadi, A.Səhhət, Ə.Hüseynzadə, F.Köçərli kimi yeni dövr ədəbiyyatını, Ə.Cavad, S.Rüstəm, M.Rahim, M.Müşfiq, O.Sarıvəlli, Ə.Vahid, M.Dilbazi, N.Rəfibəyli, S.Hüseyn, M.S.Ordubadi, M.Hüseyn, S.Rəhimov, Ə.Vəliyev kimi ən yeni dövr ədəbiyyatının I mərhələsini, həmçinin şairlərdən

H.Arif, N.Xəzri, B.Azərbaylı, Qabil, Səhəd, N.Həsənzadə, X.R.Ulutürk, M.Araz, C.Novruz, T.Bayram, S.Rüstəmxanlı, Z.Yaqub, nasirlərdən İ.Hüseynov, S.Əhmədli, V.Babanlı, Y.Səmədoğlu, Ə.Əylisli, Anar, Elçin, H.Mirələmov kimi II mərhələni təmsil edənlər xatırlanır və onlar haqqında qısa arayışlar verilir. Olduqca zəngin və qədim tarixə malik olan Azərbaycan ədəbiyyatını. söz yox ki, hər hansı bir proqramda tam əks etdirmək, həttə ən məşhurlarını belə əhatə etmək imkan xaricindədir. Ona görə də daha müasir, daha aktual seçimlər üzərində dayanmaq lazım gəlmişdir. Oxuculara onu da xatırlatmaq lazım bilirik ki, 30-cu illərin sonunda repressiyalar tüğyan etdiyi zaman dərslilər tam siyasiləşmişdi.

Bir faktı yada salmaq ki, 1936-cı ildə dərslirik müəlliflərini yalnız Azərbaycan KP MK-nın birinci katibi M.C.Bağırov təsdiq edirdi. O zaman dərsliriklərdəki pantürkizm, panislamizm təsirinə ehtiyatlanan rejim, bu məsələni də öz əlinə almışdı. Məsələni; 1936-cı ildə Mir Cəlal, F.Qasımzadə, Ə.Sultanlı, M.Rəfil, H.Araslı V-XI siniflərin ədəbiyyat dərsliriklərinin müəllifi kimi xüsusi sərəncamla müəyyənəndirilmişdir. Çox zaman bunun acı nəticələri də olurdu. Kiçik bir səhv müəllifin taleyini həll edə bilirdi.

Bu gərgin vəziyyətdən ustalıqla baş çıxaran S.Vurğun, S.Rüstəm, R.Rza, Mir Cəlal kimi, Mirzə İbrahimov da öz yaradıcılıq fəaliyyətini uğurla davam etdirir, müasir həyatla ayaqlaşan, mövcud rejimin qəzəbinə düşər olmaqdan qoruna bilən əbədiyaşar əsərlər yaradırdılar.

Ötən əsrin 30-40-cı illərində ədəbi yaradıcılığı ilə yanaşı, elmi fəaliyyətlə də məşğul olanlar vardı. Bu cəhətdən Mirzə İbrahimov daha çox fərqlənirdi. Onun "Böyük demokrat" adlı monoqrafiyası (1939) Azərbaycan ədəbiyyatında tənqidi realizmin banisi sayılan C.Məmmədquluzadənin çoxcəhətli fəaliyyətinə həsr edilmiş ən yaxşı elmi əsərlərdən idi. Görkəmli ədəbiyyatşünasın sonrakı illərdə yazılmış "Həyat və ədəbiyyat" (1947), "Xalqilik və realizm cəhbəsindən" (1961), "Böyük şairimiz Sabir" (1962), "Aşıq poeziyasında realizm" (1966), "Tufanlarda bərkியən qələm" (1987) kimi kitabları özünün ilk monoqrafiyasında qoyulan problemlərin yeni dövrdəki ifadəsi idi.

Şərait nə qədər mürəkkəb olsa da istedad və zəhmət öz bəhrəsini verirdi. Yaradıcılığa adi fəhlilikdən başlamış M.İbrahimov 30-40-cı illərdə artıq ümidverici gənclərdən sayılırdı. Onun şeir və hekayələri, dram əsərləri yeni yazılan proqram və dərslirik müəlliflərinin də diqqətindən kənar qalmırdı. Artıq ədəbi ictimaiyyət M.İbrahimov tanınmış ziyalılardan biri kimi baxırdı. Böyük Vətən müharibəsinin başlanması ərəfəsində - 1941-ci ilin 12 iyunda alim-metodist Ə.Qarabağlı və Z.Abdullayev tərəfindən hazırlanmış orta məktəblər üçün Azərbaycan dili və ədəbiyyat proqramında "Mirzə İbrahimovun həyat və yaradıcılığı" ayrıca mövzu kimi verilir, müvafiq təhlillər aparılır, "M.İbrahimov dramaturqdur, "Həyat" pyesinin süjeti və tərbiyəvi əhəmiyyəti vardır", - kimi fikirlər də söylənirdi. Proqramda böyük sənətkarın öyrədilməsinə 3 saat vaxt ayrılırdı. Mətbuatda olduğu kimi, artıq proqramda da Mirzə İbrahimovun adı C.Cabbarlı və S.Vurğunla yanaşı qoyulur və o adı çəkilən üç dramaturqdan biri kimi təqdim edilirdi. Həm də

proqramda vurğulanırdı ki, "Son zamanlar ədəbiyyat dərslirində şübhəsiz bir sıra müvəffəqiyyətlər əldə edilmişdir". Göründüyü kimi, Azərbaycan ədəbiyyatı Stalin repressiyasının dəhşətli itkilərindən sonra yenidən dirçəlməyə başlayırdı. Ə.Qarabağlı tərəfindən 1944-cü ildə tərtib edilib çap olunmuş "Azərbaycan dili və ədəbiyyat proqramı"nda o qədər də əsaslı dəyişikliklər edilməmişdi. "Azərbaycan sovet ədəbiyyatı" bölməsində C.Cabbarlı, S.Vurğun, S.Rüstəm, M.S.Ordubadı ilə yanaşı, Mirzə İbrahimov da yer verilmiş, o zaman dramaturqun çox məşhur olan "Madrid" və "Məhəbbət" pyeslərinin də adı çəkilmişdi. Lakin nədənsə, ona ayrıca saat ayrılmamışdı, icmalda isə geniş məlumat verilmişdi. 1944-cü il proqramına, o cümlədən dərsliriklərə Cənub mövzusu kimi ilk dəfə M.S.Ordubadinin "Dumanlı Təbriz" romanı daxil edilmişdi.

Qeyd etmək lazımdır ki, müharibədən sonrakı dövrdə Cənubi Azərbaycandakı vəziyyət, beynəlxalq aləmdə baş verən hadisələr gündəmdən düşmürdü. Xüsusən 1946-cı ildə Cənubi Azərbaycanda Milli hökumətin süqutu, xalqımıza dəyən ağır mənəvi zərbələr yaşlı nəsillər kimi, uşaqlar, gənclər tərəfindən də faciəvi hadisələr kimi qavranılırdı (çünki onlar hər gün küçələrdə onlarla Cənubi Azərbaycandan gələn qaçqınlarla rastlaşırdılar). Bu mənada orta məktəblərin proqram və dərsliriklərinə salınan Cənub mövzusu daha doğma qarşılanırdı. Odu ki, 50-60-cı illərdəki proqramlarda bu mövzu yenə də qabardılırdı. O da məlumdur ki, bu illərdə şair və yazıçılar üçün Cənub mövzusu geniş vüsət almışdı. Azərççü, Əli Tudə, Hökümə Billuri, Söhrab Tahir, Mədinə Gülgün kimi cənublu şairlərlə yanaşı, bu mövzuya S.Rüstəm, S.Vurğun kimi böyük şairlər də əsərlər həsr edirdi. M.S.Ordubadinin "Dumanlı Təbriz" romanı isə aktuallığını itirmirdi. Bu da təbii idi. M.S.Ordubadinin bir neçə cildəndən ibarət olan böyük tarixi romanını oxuyanlar bu əsərdəki hadisələrdən ayrılı bilmirdilər. Ordubadi Cənubi Azərbaycan xalqının qəhrəmanlıq tarixində parlaq bir səhifə olan Təbriz inqilabını, həmişə həsrətini çəkdiyimiz Təbriz şəhərini böyük məharətlə qələmə almış, hadisələri yaxşı bilən ədib gözəl bir tarixi epos yaratmışdır. Romanda təsvir olunan hadisələr sanki XX əsrin əvvəllərində deyil, ortalarında, Milli hökumətin süqutundan sonra da davam edən hadisələri də xatırladırdı. Təbrizdə isə vəziyyət heç də dəyişmirdi. Cənubi Azərbaycan xalqı yenə də ağır iqtisadi-ictimai həyat keçirirdi. Yoxsul və yarınc güzəran keçirən xalqın narazılığı gündən-günə artırdı. Ona görə də ölkəmizin məktəblərində "Dumanlı Təbriz"ə maraq sönmür, onun təhlili müasir vəziyyətə dair fikirləri daha anlaşılqılı edirdi.

Lakin zaman bir yerdə dayanıb durmurdu, ədəbi aləm başqalaşır, ədəbiyyat zənginləşir, yeni-yeni əsərlər yaranır, daha ciddi problemlərin həllinə yol açılırdı. Təbrizdə milli hökumətin qurulması və məğlubiyyəti ilə bağlı hadisələrin canlı şahidi olan Mirzə İbrahimovun yazıları daha oxunaqlı təsir bağışlayırdı. Xatırladırdı ki, 1941-1942-ci illərdə Azərbaycanın bir qrup ziyalıları, o cümlədən Əziz Əliyev, Mirzə İbrahimov, R.Rza, S.Rüstəm, Ə.Məmmədخانlı, Cəfər Xəndan, Qulam Məmmədli, Seyfəddin Dağlı və başqaları Cənubi Azərbaycana göndərilmişdilər. Mirzə İbrahimov orada

"Vətən yolunda" qəzetinin redaktoru idi. O, hadisələrin mərkəzində dayanırdı. Bu fəaliyyəti illərində böyük ictimai xadim kimi yetişən yazıçı özünün elmi-publisistik fəaliyyətini də genişləndirir, gələcək yaradıcılığı üçün müşahidələr aparırdı.

Artıq ədəbiyyat aləmində böyük nüfuz sahibi olan Mirzə İbrahimov 1945-ci ildə Azərbaycan SSR Elmlər Akademiyasının həqiqi üzvü seçilir. Onu görkəmli ədəbiyyatşünas kimi tanıdan "Böyük demokrat" əsəri kimi, digər dəyərli ədəbi-bədii yazıları və tədqiqat əsərləri ilə yanaşı, o həm də, tədqiqatçı alim kimi Xaqani Şirvani, Səməd Vurğun, İsmayıl Şıxlı və başqa sənətkarlar haqqında elmi məqalələr də dərc etdirirdi.

Xalqın gələcəyi, maariflənməsi yolunda əzmlə çalışan Mirzə İbrahimov 1942-ci ildə Azərbaycanın xalq maarif komissarı vəzifəsinə irəli çəkilməmiş və 1946-cı ilə qədər bu vəzifədə çalışmışdır. Qeyd etmək lazımdır ki, "Azərbaycan müəllimi" qəzetinin, "Azərbaycan məktəbi" jurnalının yenidən fəaliyyətə başlaması da məhz bir nazir kimi bu illərdə onun köməyi ilə mümkün olmuşdur. 80 illik ömrünə yaxınlaşan bu jurnala "Azərbaycan məktəbi" adını da o vermiş, "Azərbaycan məktəbi"ni "İdrak və ədəb çırağı" adlandırmışdır. Tükənməz enerjisi və erudisiyası ilə ciddi problemlər haqqında düşünən yazıçı, ictimai xadim dərslək, dərslər vəsaitlərinin çatışmadığı illərdə bu vəzifənin öhdəsindən cəsarətlə gəlirdi. Azərbaycan müəllimlərinin VI qurultayında (1946-cı il) çıxış edərək, təlim-tərbiyənin keyfiyyətinin yaxşılaşdırılması məsələsini günün aktual məsələsi kimi qarşıya qoyurdu. O yazırdı: "Məktəb həmişə, hər yerdə müqəddəs sayılıb, işıq, insanlıq, səadət beşiyi olub, bütün xalqların yolu üstündə çıraq kimi yanıb. İnsanların ibtidai dövrlər vəhşiliyindən, geriliyindən, cəhəlliyindən, nadanlığından xilas olub, maarifə, mədəniyyətə qovuşmasında məktəb müstəsna rol oynamışdır".

Dünyanın böyük korifeyləri səviyyəsinə yüksəlməsi, beynəlxalq sahədə, ölkə daxilində vəziyyətə yaxşı bələd olması yazıçının 1948-ci ildə çap olunan "Gələcək gün" romanını ərsəyə gətirdi. Qüdrətli yazıçının qələmi ilə yeni bir əsəri sınaqdan çıxdı. Cənubi Azərbaycanda gedən ictimai-siyasi proseslərdə yaxından iştirak edən, oradakı hadisələri izləyən Mirzə İbrahimovun bu əsəri ən yaxşı roman kimi SSRİ Dövlət mükafatına layiq görüldü. "Gələcək gün" tezliklə ən çox oxunan bir əsərə çevrildi, ölkənin hər yerinə səs saldı. Demək olar ki, o zaman az-az adam tapırdı ki, bu romanı oxumasın. Tezliklə, "Наступит день" adı ilə rus dilinə çevrilən roman Cənub mövzusunda yazılan ən uğurlu əsər oldu. Mətbuat onu "Dumanlı Təbriz"dən sonra bu mövzuda yazılmış ən müasir roman kimi qiymətləndirirdi. Əsərə oxucu diqqəti də bunu təsdiq edirdi. Ona görə də o zaman Azərbaycanın maarif naziri vəzifəsində çalışan akademik Mehdi Mehdiyə ictimai rəyi nəzərə alaraq akademik Məmməd Ariflə eyni düşüncə müstəvisində dayanaraq ədəbiyyat proqramına "Dumanlı Təbriz" in əvəzinə Cənub mövzusunda bəhs edən ən yaxşı əsər kimi "Gələcək gün" romanını daxil etməyi məsləhət bildilər. Bundan sonra "Gələcək gün" ailələrə də yol tapdı, ədəbiyyat müntəxəbatına salındı, "Ədəbiyyat" dərsliyində isə öz yerini ildən-

ilə möhkəmlətdi. İllər və hadisələr iki böyük akademikın yanılmadığını bir daha təsdiqlədi.

Doğma dilin müdafiəsinə dair qaldırdığı problemlərlə bağlı Mirzə İbrahimovun Azərbaycan SSR Ali Soveti Rəyasət Heyətinin sədri vəzifəsindən azad edilməsi, onun yuxarılar tərəfindən mənəvi sıxıntılara məruz qalması da "Gələcək gün"ə məhəbbəti azaltmadı. Böyük iradə sahibi olan ədib bu gərginliyə dözərək yeni-yeni əsərlər yaratmağına davam etdi.

Xalq da öz mətin oğlundan ancaq bunu gözləyirdi. Bu, belə də oldu. Hələ 1935-ci ildə C.Cabbarlının dəfn mərasimindən sonra, yəni sənət dramaturgiyasının fəzası boş qaldığı vaxtda Mirzə İbrahimov "Həyat" pyesini yaratmaqla bu boşluğu doldurmuşdu. Ona bəslənən bu inam ümidləri qırmadı. Çap olunan kimi "Həyat" müsabiqədə qalib çıxdı və Azərbaycan Dövlət Dram Teatrında tamaşaya qoyuldu.

Yazıçının bir sıra hekayələri də işıq üzü gördü. Az sonra onun İspaniyada faşizmə qarşı mübarizədən bəhs edən "Madrid" (1937) və ictimai-məişət planında yazılmış "Məhəbbət" pyesi (1941) də nəşr olundu. Bu əsərlər dramaturqun sonralar yazdığı "Közərən ocaqlar", "Kəndçi qızı" və "Yaxşı adam" pyeslərinin ilk təməl daşları idi. Bu pyesləri ilə o, Azərbaycan dramaturgiyasına sanballı töhfələr vermiş, onu zənginləşdirmişdir. Yazıçının tərjüməçilik fəaliyyəti də davam edir, dünya klassiklərinin ən yaxşı əsərləri onun zəhməti ilə xalqımızın malı olurdu.

Böyük yazıçı bütün sahələrdə zamanla ayaqlaşdı. Artıq onun şöhrəti ölkə miqyasından kənara çıxmışdı. XX əsrin 50-ci illərinin mürəkkəb ictimai-siyasi hadisələri püxtələşmiş yazıçını daha aktual mövzulara əl atmağa sövq edirdi. Bu illərdə Azərbaycanın dünya ədəbiyyatı klassikləri ilə əlaqələri də genişləndirdi. Lakin yuxarıda deyildiyi kimi, ana dili məsələsi ətrafında başlanan qalmaqallar Mirzə İbrahimovun mövqeyinə təsirini göstərməmiş qalmamışdı. Lakin mənəvi sıxıntılar güclənsə də, bu qüvvələr onu meydandan çıxara bilmədi. Ədibin yaradıcılığına maraq heç də soyumurdu, həm də şəxsiyyətə pərəstişin tənqidindən sonra ölkədə vəziyyət bir qədər dəyişmiş, mülayimləşmə prosesi başlanmışdı.

Bu şəraitdə 1962-ci ildə çap olunan ədəbiyyat proqramına Mirzə İbrahimovun "Azad" və "İnsan ürəyi haqqında" adlı hekayələri salındı. Aydın səmada şimşək kimi çaxan "Böyük dayaq" romanı isə (1957) ona ölkədə daha geniş şöhrət qazandırdı. Maraqlıdır ki, ədəbi ictimaiyyətin bu əsərə marağı bu günədək sönməmişdir. "Böyük dayaq" filminə indi də maraqla baxılır, ondan misallar götürülür. Əsər xalqa böyük və yaradıcı qüvvə kimi yanaşan yazıçının dərin həyatı müşahidələrə malik olduğunun bariz ifadəsidir. Bu əsər pedaqoji fikrin, maarif təşkilatçılarının da diqqətindən yayınmadı və 1966-cı ildən müasir həyatla səsleşən ən yaxşı roman kimi ədəbiyyat proqramına və "Ədəbiyyat" dərsliyinə salındı. O da "Gələcək gün" kimi ailələrə ayaq açdı. "Gələcək gün" isə yenə də kölgədə qalmadı, əlavə oxu materialı kimi proqramda saxlandı.

Zaman isə yazıçının xeyrinə işləyirdi. Ona bəslənən bəzi subyektiv münasibətlər artıq öz əhəmiyyətini itirmişdi.

Beləliklə, Mirzə İbrahimovun ədəbi-elmi fəaliyyəti, Azərbaycanın milli ədəbi-estetik fikirlərin inkişafı sahəsindəki xidmətləri onu nəinki Azərbaycan ədəbiyyatının, həmçinin dünya ədəbiyyatının tanınmış xadimlərinə səviyyəsinə kimi ucaltdı. Görkəmli ictimai xadim, bacarıqlı tənqidçi və ədəbiyyatşünas kimi onun elmi-ədəbi fəaliyyəti ədəbi prosesin istiqamətləndirilməsində aparıcı rol oynadı. Zəngin bədii yaradıcılığı, nəsr və dram əsərləri ilə Azərbaycan ədəbiyyatı tarixinin ən yeni dövründə öz müvqeyi olan bir sənətkar kimi o, əsrin nəhəng mədəniyyət korifeyləri ilə bir sırada dururdu.

Mirzə İbrahimov eyni zamanda çox cəsarətli adam idi. Onun Dağlıq Qarabağ məsələsi ilə əlaqədar Moskvada SSRİ deputatlarının qurultayındakı çıxışı yəqin ki, qədirdilən xalqımız tərəfindən heç zaman unudulmamaqdadır. O, bütün dünya xalqlarının gözü qarşısında müdrik kəlamları ilə ermənilərin bu mənfur hərəkətlərini ağılsızlıq adlandırdı, öz fikrini tutarlı dəlillərlə sübuta yetirə bildi. Böyük zal onun ağsaqqal kimi əsl söz sahibi olduğunu tam yəqin etdi. İttifaq miqyasında ədəbiyyatımızla əlaqədar ən ciddi iradlara ilk növbədə M.İbrahimov cavab verirdi. Onun Nazim Hikmətə, Mirzə Tursunzadəyə verdiyi dostcasına cavablar da bu qəbildəndir.

Bir daha ona qayıdıram ki, Mirzə İbrahimovun "Böyük dayaq" romanının yenidən XI sinfin proqramına və dərslərinə salınması yerinə düşmüşdür, bununla, hər şeydən əvvəl, yazıçının haqqı özünə qaytarılmışdır.

Qeyd etmək lazımdır ki, XI sinfin "Ədəbiyyat" dərslərində Mirzə İbrahimova ayrılmış 10 səhifədə onun haqqında görkəmli ictimai xadim, tanınmış tənqidçi və ədəbiyyatşünas kimi aydın təsəvvür yaradılmış, yazıçının zəngin bədii yaradıcılığı ilə yanaşı, ana dilinin, milli-mənəvi dəyərlərin qorunması uğrunda apardığı mübarizə vətəndaş yangını ilə öz şərhini tapmışdır. Artıq növbəti nəşri üçün "Ədəbiyyat müntəxəbatı"nın müəllifləri Nizami Cəfərov, Nəcəf Nəcəfov və Bilal Həsəni tərəfindən "Böyük dayaq"dan müntəxəbatda gedəcək parçalar hazırlanmış və "Kövsər" nəşriyyatına təqdim edilmişdir. Tezliklə şagirdlərin bu arzusu da həyata keçəcəkdir. Son olaraq, demək lazımdır ki, Mirzə İbrahimovun ədəbiyyat proqramında olması bir də ona görə ədalətlidir ki, o, klassiklərimiz içərisində, məktəblə, təhsillə hamıdan çox bağlı olan şəxsiyyətlərdəndir. O, maarif işindən ayrıldıqdan sonra da müntəzəm olaraq müəllim və onun əməyi, məktəb və onun müqəddəs vəzifəsi, ana dilinin işlək dilə çevrilməsi, ədəbiyyat və ana dilinin tədrisi və öyrənilməsi, gənc nəslin yetişdirilməsinə dair mülahizələr söyləyib, pedaqoji mətbuatımızı yeni fikirlərlə zənginləşdirmişdi. O yazırdı ki, "təlim-tərbiyə insanı xeyirxah etməlidir". O qeyd edirdi ki, məktəb şagirdlərə həqiqi-bilik verməli, uşaqların hərtərəfli ahəngdar inkişafını təmin etməli, onları əsl vətənpərvər vətəndaşlar kimi yetişdirməlidir. Bu sözlər onun öz sələfi olan C.Məmmədquluzadənin "Hər bir millət üçün nicat yolu tapmaq balaca uşaqları məktəbə göndərərək tərbiyə verməklə əmələ gəlir" sözləri ilə necə də həmahəngdir!

Mirzə İbrahimovun həyat və yaradıcılığının orta məktəbdə tədrisi sahəsindəki görülən işlərdə Təhsil Nazirliyi, onun dərslər və nəşriyyat şöbəsinin xidməti xüsusi qeyd olunmalıdır. Bu bir daha göstərir ki,

dərslərimizdə milli-mənəvi dəyərlərə ardıcıl fikir verilir, dərslər vaxtaşırı təkmilləşdirilir, ədəbiyyatımızın həqiqi qiymətinin öz yerini tutmasına diqqət qətiyyətlə azaldılmır.

Mirzə İbrahimovun 100 illiyi ərəfəsində, yubiley haqqında qərardan xeyli əvvəl onun yenidən "Ədəbiyyat" dərslərinə daxil edilməsi, "Böyük dayaq" romanının tədrisi oxucular, mirzəibrahimovsevənlər tərəfindən rəğbətlə qarşılanmışdır. Ümid etmək olar ki, ədəbiyyat proqramı və dərslərlərin ildən-ilə yeniləşdirilməsi gənc nəslin milli-mənəvi dəyərlərə yiyələnməsinə öz köməyini göstərəcəkdir.

Bir daha xatırladıq ki, "Böyük dayaq" romanının tədrisə gətirilməsi Mirzə İbrahimovun 100 illiyinə ən dəyərli töhfədir və ilk proqramları tərtib edən sələflərimizə də bəslənən dərin hörmətin ifadəsidir.

ƏDƏBİYYAT

1. Mərdanov M. Azərbaycanın təhsil nazirləri. Bakı: Bakınəşr, 2010.
2. Arif M. Seçilmiş əsərləri. I cild, Bakı, 1967.
3. Hüseyn M. Ədəbiyyat və sənət məsələləri. Bakı: Azərənəşr, 1958.
4. İbrahimov M. İdrak və ədəb çırağı. // Azərbaycan məktəbi, 1999, № 6.
5. Cəfərov N., Həbibbəyli İ., Əliyeva N., Bakıxanova A. Ədəbiyyat, Ümumtəhsil məktəblərinin 11-ci sinifləri üçün dərslik. Bakı: Çapaşoğlu, 2010.
6. Qarabağlı Ə. Orta məktəbdə ədəbiyyatın tədrisinə dair. Bakı, 1963.
7. Mikayılov Ş. Orta ümumtəhsil məktəbində ədəbiyyatdan proqramın məzmununun müəyyənləşdirilməsinə dair bəzi qeydlər. // Şərqi səsi, 2002.
8. Həsəni Bilal. Ədəbiyyatın tədrisi metodikası. Bakı: Müəllim, 2011.
9. Ədəbiyyat proqramı. Bakı: Azərənəşr, 1940.
10. Orta məktəb proqramları: Azərbaycan dili və ədəbiyyat. Bakı: Azərənəşr, 1941.
11. Orta məktəb proqramları: Azərbaycan dili və ədəbiyyat. Bakı: Azərənəşr, 1944.
12. Azərbaycan dili və ədəbiyyat proqramı. Bakı: Azərtədrisənəşr, 1962.
13. Ümumtəhsil məktəblərinin V-XI sinifləri üçün ədəbiyyat proqramı. Bakı, 1999.
14. Ümumtəhsil məktəblərinin V-XI sinifləri üçün ədəbiyyat proqramı. Bakı, 2002.

XÜLASƏ

Orta məktəbdə Mirzə İbrahimov yaradıcılığının tədrisi tarixindən

Məqalədə xalq yazıçısı, akademik Mirzə İbrahimovun əsərlərinin orta məktəb proqramlarında zaman-zaman tutduğu yerdən, onların gənc nəslin tərbiyasındakı rolundan danışılır.

РЕЗЮМЕ

Об истории преподавания творчества Мирзы Ибрагимова

В статье говорится о жизни и деятельности народного писателя, академика Мирзы Ибрагимова, об истории введения его произведения в литературную программу средних школ. Показывается, что в школах преподавание пьесы "Хаят" реализуется с 40-х годов, роман "Наступит день" с 50-х годов, роман "Большая опора" с 60-х годов прошлого века.

SUMMARY

From the Teaching History of Creative Activity of Mirza Ibrahimov in Secondary Schools

The article is dedicated to the folk writer, academician Mirza Ibrahimov's life and literary activity and to the history of his plays which is included in the literature programme of secondary schools. It is noted that Mirza Ibrahimov's plays "Hayat" from the 40 th of the last century, "Gelecek gun" from the 50 th, and Boyuk dayaq" from the 60 th of the last century are being taught in secondary schools.

TƏBRİK EDİRİK!

Müasir Azərbaycanda təhsil sisteminin qurulmasında, yeni pedaqoji ideyaların tətbiqində xidmətləri olan insanlardan biri də Ənvər Məhəmməd oğlu Abbasovdur. O, Azərbaycan Respublikası Təhsil Problemləri İnstitutunun direktor müavini, Kurikulum Mərkəzinin direktoru, əməkdar müəllim, pedaqoji elmlər üzrə fəlsəfə doktorudur.

Bir alim kimi Təhsil Problemləri İnstitutunun yetirməsi olan Ənvər Abbasov otuz ildən çoxdur ki, bu elmi məbəddə işləyir. O, uzun illərdir "Rus məktəblərinin IV – VII siniflərində Azərbaycan dili təlimi məzmununun təkmilləşdirilməsi" mövzusunda tədqiqat aparır. Bu tədqiqatın nəticəsi kimi ortaya çox sayda proqram, dərslik, dərs vəsaiti və metodik tövsiyələr qoymuşdur.

Ənvər müəllim həm də dil-ədəbiyyat müəllimlərinin problemlərinə yaxından bələd olan metodist alimlərdəndir. O, həmin müəllimlərlə daim təmasda olmağa, onlara yaxından kömək göstərməyə çalışır. Ə. Abbasov ötən əsrin 90-cı illərindən başlayaraq dil-ədəbiyyat müəllimləri üçün tövsiyələr hazırlayır, il ərzində onların fəaliyyətinin başlıca istiqamətlərini müəyyənləşdirir, təlim və tədris resurslarının yaradılmasında yaxından iştirak edir.

Ə. Abbasovun elmi yaradıcılığının bir istiqamətini də ümumpedaqoji problemlərlə bağlı araşdırmalar təşkil edir. O, Azərbaycanda yeni təhsil quruculuğunun həyata keçirilməsi, yeni pedaqoji fikrin formalaşması, kurikulumların nəzəri və praktik problemlərinin öyrənilməsi, yeni milli və fənn kurikulumlarının hazırlanması istiqamətində tədqiqatlar aparır. Təhsil islahatının həyata keçirildiyi illərdə bu məsələlərlə ardıcıl və sistemli şəkildə məşğul olur. Yeni pedaqoji innovasiyaların ilkin tədqiqatçısı kimi tanınır.

Yaradıcı insan tək tanıdığımız, bir dost kimi sevdiyimiz Ənvər müəllim eyni zamanda "Azərbaycan dili və ədəbiyyatı tədrisi" jurnalının redaksiya heyətinin üzvüdür. Əməkdaşlarımız onunla tez-tez məsləhətləşir, oxucularla görüşə gedir, bu səmimi münasibətdən mənəvi zövq alırlar.

Biz Ənvər Abbasovu anadan olmasının 60. elmi-pedaqoji fəaliyyətinin 40 illiyi münasibətilə ürəkdən təbrik edir, ona möhkəm cansağlığı, uzun ömür, yeni-yeni yaradıcılıq uğurları arzulayırıq.

Redaksiya.

KÖHNƏLMƏYƏN SUAL VƏ YA HƏMİŞƏ TƏZƏTƏR POEZİYA

Firəngiz İSKƏNDƏRQIZI,
Sabirabad rayonundakı Qəzli kənd orta məktəbinin müəllimi

Bildiyimiz kimi, bu il Azərbaycan ozan-aşıq sənətinin azman nümayəndəsi, Göyçə ədəbi mühitinin, yetirməsi Aşıq Ələsgərin anadan olmasının 190 illiyidir. 2011-ci il ölkəmizdə Aşıq Ələsgər ili elan edilmişdir. Əsas mövzuya keçməzdən əvvəl bir faktı xatırlatmaq vacib hesab edirəm. 1972-ci ildə ustad sənətkarın anadan olmasının 150 illiyi Azərbaycanın böyük elm və sənət adamlarının keçmiş İttifaq və dünya miqyasında tanınmasında müstəsna xidmətləri olan ulu öndərimiz Heydər Əliyevin təşəbbüsü və böyük səyi nəticəsində Moskvanın Böyük Sütunlu salonunda keçirilmişdir. Yəni həmin ildə yubiley ulu öndərin səyi ilə indi Ermənistan adlandırdığımız İrəvanda da qeyd edilmişdir.

Hər zaman Aşıq Ələsgər yaradıcılığından söz düşəndə, həm sırayı oxucunu, həm də tədqiqatçıları bir sual düşündürür: Doğrudanmı Aşıq Ələsgər savadsız olmuşdur? Belə bir sualın yaranmasının iki səbəbi var. Birinci ən mühüm səbəb ondan ibarətdir ki, Ələsgər yaradıcılığı məzmun dərinliyi, janr-forma gözəlliyi, dil-üslub xüsusiyyətləri ilə bədii sözü duyan, anlayan hər kəsi heyran edir. İkinci səbəb ondan ibarətdir ki, Ələsgər yaradıcılığının tədqiqatçıları da, bu gün yaşayan qohumları da birmənalı şəkildə Aşıq Ələsgərin məktəb təhsili görmədiyini, oxuyub yaza bilmədiyini söyləyirlər. Aşığın nəvəsi İslam Ələsgərov da bunu dəfələrlə qeyd etmişdir. Əgər ustad sənətkar daha əvvəlki yüzilliklərdə yaşamış olsaydı, yəqin ki, birmənalı şəkildə belə deyilərdi: yaradıcılığında belə məlum olur ki, Aşıq Ələsgər mükəmməl təhsil görmüş, dövrünün elmlərinə yiyələnmişdir. Nəzərə alsaq ki, o zamankı təhsil mollaxana məktəbindən ibarət idi və bu məktəblərdə də şagirdlərə «Qurani-Kərim»i, ərəb və fars dillərini öyrədir, maraqlananlar bu dillərin vasitəsilə Şərq ədəbiyyatına yiyələnirdilər. İndi baxın, Ələsgər yaradıcılığı bunların hansından məhrumdur ki?! Təbiətə dürüst və təvazökar bir insan olan Aşıq Ələsgər özü haqqında deyir:

Dərsiazlar Ələsgərdən dərs alsın,

Altı min altı yüz aya məndədir.

Özü deməsə də belə, aşığın şeirləri bu fikri təsdiq edir.

Doğrudan da, Ələsgərin bir çox şeirləri «Quran» ayələrinin sadə dillə təfsiri və şərhindən ibarətdir.

Və yaxud bu misralara diqqət edək:

Firdovsi, Füzuli, Hafiz, Nəsimi,

Onlar da yazmış, aya, məndədir.

Həqiqətən, şeirlərini oxuyanda aydın görünür ki, Aşıq Ələsgər zəngin şifahi ədəbiyyatımız, aşıq yaradıcılığımızla bərabər, həm də Şərqi klassiklərinin yaradıcılığından, bu zəngin ədəbi qaynaqdan ustalıqla yaradıcı şəkildə bəhrələnmişdir. təkrar etməmişdir. Əgər təkrar etsəydi, bu gün sözün Ələsgər zirvəsindən danışa bilməzdik.

Aşıq Ələsgərin ustadnamələrində, bağlamalarında fikirlərlə, suallarda qoyulan Füzuli, Nəsimi yaradıcılığı ilə səsleşən çoxlu məqamlar var. M. Füzulinin bir beytinə nəzər yetirək:

*Gör qara daşı qızı qan ilə zəngin edəsən,
Təbə təzyir verər, ləli-bədatçan olmaz.*

Təxminən eyni fikir Ələsgər yaradıcılığında xalq deyimi tərzində aşağıdakı şəkildə verilib:

*Sarraf yür bəzə səngi-siyahı,
Ündən mütəllədir, ləl ols bilməz.*

Əlbəttə, müxtəlif insanların, sənətkarların bu cür oxşar, bənzər fikirləri ola bilər. Hər halda, onlarla misallar gətirmək, paralellər aparılması mümkündür ki, Aşıq Ələsgərin klassiklərimizin yaradıcılığına yaxından bələd olduğunu təsdiqləsin.

Aşıq Ələsgər həmişə öyrənməyə ehtiyac duymuşdur:

*Adım Ələsgərdi, azdı kamalım,
Vəcibdir ki, bir ustadın dars alım.*

Ələsgər neçə il ustada qulluq etmiş, Aşıq Alıdan öyrənmiş, saysız-hesabsız səfərləri zamanı ziyalılarla söhbət etmiş, bütün bunları qulaq hafızası ilə yaddaşına həkk etmişdir. Aşığın dərin, fitri istedadı bunlarla birləşib gözəl bəhrəsini vermişdir.

Savadsız bir Adam «Əlif-lam» şeirini yazsa bilərdimi?!

*İbtidəki «Əlif» -allah,
«Bey» - birliyə dalalətdi.
«Tey» - təkdə, vahidi-yekta,
Arif bu elmə bələddi.
«Sey» - sabitdə doğru yola,
«Cim» - ucadı, bax calala.
«Hey» məhribandı halala,
Münkir ondan xəcalətdi.*

Və yaxud:

*İsmim üç hərfdi, ay çeşmi-xumar,
Biri «nim»di, biri «nun»du, biri «sin».*

Bütün böyük sənətkarlar kimi, ustad aşıq Ələsgər də öz dəyərini çoxlarından qabaq və yaxşı bilirdi:

*Ələsdüdan bəli dedim,
Ə-əb xoş həldi yüküm.
Beş gözəlin aşıqiyəm,
Vəsfi-camaldı yüküm.
Həm dərinə, həm dəyazdı,
Həm acıdı, həm şirin.
Zəhmətdə zəhri-hələhil,
Ləzzətdə baldı yüküm.*

Şeirin digər iki misrasına diqqəti çəkmək istəyirəm:

*Əhli-ruhan məlisində,
Gövhər misaldı yüküm.*

Ustad sənətkar yükünü, bazasını dəyərləndirmək üçün ürfa sahiblərini çağırırdı. Ümumiyyətlə, Ələsgər şeirləri əhli-hallara, ariflərə ünvanlamb:

*Ay ariflər, gəlin sizə söyləyim,
Kəsilib üstümdən yar nişanəsi.*

Və ya:

*Bizdən salam olsun arif olana,
Haqq nə gündə xalq eylədi dünyanı?*

Və yaxud:

*Arif olan, bir od düşüb canıma,
Əridib döndürür a, yağa mənə.*

Arif olmayan bu oddan nə anlaya bilər ki?! Nadanlarla əzəldə Ələsgərin işi yoxdur:

*Dərd bilməzdən, dil qanmazdan, nadandan,
Nə qandım əzəldən, nə qanam indi.*

Aşıq Ələsgərin zamanında dilçiliyimizlə bağlı iki kitab var idi. Mirzə Kazımbəyinin məşhur «Türk-tatar dilinin qrammatikası» və N. Nərimanovun «Türk dilinin müxtəsər sərf-nəhvi». Çox böyük ehtimalla nəinki bu kitabların içindəkilərdən, bəlkə varlığından belə Ələsgəri xəbəri olmamışdır. Lakin Azərbaycan dilinin fonetikasi bütün ahəngdarlığı ilə, leksikası bütün zənginliyi və çoxçalarlığı ilə qrammatikası bütün mükəmməlliyi ilə onun yaradıcılığında əks olunmuşdur. Aşıq yaradıcılığı şifahi ədəbiyyat hadisəsi olduğu üçün bütün ustad aşıqlar kimi, Ələsgər də şeirlərinin səs, ün gözəlliyinə daha çox fikir vermiş, obrazlılığın fonetik səviyyədə göstəricilərindən daha çox istifadə edərək, ünkəl şeir nümunələri yaratmışdır. Örnəklərə fikir verək:

*«Can deməklə candan can əskik olmaz»,
«Şirinə dövlət, şirinə varın,
Axırı zəhirmərə döndü, nə döndü».
«Narın çalxan, narın silkin, narın üz».
«Zəməm zümzüməli göllərin dağlar».*

Şeirlərində təkrir və alliterasiyalardan bu cür ustalıqla istifadə etmiş Aşıq Ələsgər doğrudanmı savadsız olmuşdur? Bu sualla bağlı alim Qəzənfər Paşayevin son televiziya çıxışlarının birindən eşitdiklərin belədir: «Mən uzunillik tədqiqatlarımla nəticəsi olaraq bu fikrə gəlmişəm ki, Aşıq Ələsgər həqiqətən mərhələsini keçmiş bir sufidir. Bir sufi üçün «o savadlımı, savadsızımı olmuşdur» sualını verməyin özü gülüncdür, absurddur». İllərdən bəri mənim özümü də çox düşündürən bu sualı yeganə qaneedicisi cavabını öyrəndikdən sonra ustad Aşıq Ələsgərin yaradıcılığına bir daha nəzər saldım və Qəzənfər müəllimin qənaətinin təsdiq edən onlarca misra oxudum (sanki yenidən oxudum). Son haqq aşıqlarından olan Aşıq Ələsgərin biliklərinin haradan gəldiyini açıqlayacaq bir divanısından aşağıdakı sətirləri nəzərdən keçirmək kifayətdir:

*Ölməyincə bu sevdadan,
Çətin dönməm, usanam.
Həqiqətdən dars almışam,
Təriqətdən söz qanam.
Şahi-mərdan sayəsində,
Elm içində ümmənam.
Daryaların qaydasıdır,
Ümməna baş endirir.*

XURŞUDBANU NATƏVANIN HƏYAT YOLDAŞI XASAY XAN USMIYEV KİMDİR?

Arif FƏRZULLAYEV

1815-ci ildə Musa xan öz qohumlarının və ona yaxın olan yeddi knyazın torpaqlarını birləşdirərək, ömürlük bu torpaqların knyazı seçilir və Rusiya imperiyası tərkibinə daxil olunması sənədini imzalayır. O, rus ordusunda general-leytenant rütbəsində xidmət edir. Böyük oğlu Xasayı əmanət verib, Peterburqa yola salır.

Xasay xan Usmiyev Peterburqda Paş kadet korpusunu bitirəndən sonra əlaçılar sırasında Fransaya göndərilir və Paris Sen-Sir hərbi məktəbinə daxil olur, müvəffəqiyyətlə oranı bitirir (həmin məktəbdə Napoleon oxumuşdur), rus ordusuna daxil olur, general-mayor rütbəsinə qədər yüksəlir. Lakin müəyyən qüvvələr (başda erməni Loris-Melikov olmaqla) onun savadından, parlaq karyerasından narahat olaraq Xasay xanı rus imperator hakim dairələrinin gözündən salmağa çalışırlar və buna nail də olurlar. Bu dövrdə çar Rusiyası işğal olunmuş torpaqlardan Qafqaz dağlarının və Azərbaycan xanlıqlarının müsəlmanlarını İran və sonralar Türkiyə sərhədləri boyu zorla köçürüb, boşalmış torpaqlara rus kazaklarını, Türkiyə və İrandan köçürülən erməniləri yerləşdirirlər.

Böyük köçürülmə prosesinin rahat keçməsi üçün Terek vilayətinin rəisi erməni Loris-Melikovun "məsləhəti" ilə Qafqaz müsəlmanlarının içərisindən çıxan rütbəli şəxsləri, o cümlədən Xasay xan Usmiyevi bu işə cəlb edirlər. Loris-Melikova görə, Xasay xanı bu "böyük köçürülmə"yə cəlb etmək lap yerinə düşərdi – nəticədə həm də "imperiya sirri"nin üstü açılmasın deyə bir bahənə tapıb aradan götürmək asan olacaqdı. Çünki Xasay xan çoxdan polkovnik deyil (A.Bakıxanov, M.F.Axundov və s. bu rütbədən yuxarı qalxa bilməmişlər), general-mayordur, general-leytenant olmağına isə yol açıq idi. Xasay xan Qafqaz ordusunun baş komandanı və Qafqaz canişininin svitasındadır. Sonralar daha aydınlaşacaq ki, Xasay xanın azərbaycanlı olması və A.Dümanın "Qafqaz səfəri"ndə onun haqqında və ümumiyyətlə azərbaycanlılar haqqında yaxşı fikirdə olması da Xasay xanın təqib olunmasına, onun ətrafında intriqalar yaradılmasına əsas verərdi.

A.Dümanın "Qafqaz səfəri"ndə oxuyuruq: "Xasayvurtdan səkkiz-doqquz kilometr aralanmışdıq ki, birdən döngədən altmışa qədər atının bizə tərəf gəldiyini gördük. Bu, Əli Sultanın dəstəsi idi. Onun evinə qonaq gedirdik. Bu, bizim qədəm basdığımız ilk xalis azərbaycanlı kəndi idi. Kənd nədənsə

Andreyev adlı bir avropalının adını daşıyır. Sonralar Bakıda tanış olduğum milliyətçə tatar (azərbaycanlı) olan Xasay xan da bu kənddəndir".

A.Düma Çuxuryurd yaxınlığında Elli və s. kəndlərin xalis tatar (azərbaycanlı) kəndləri olduğunu və bu yerlərdə azərbaycanlıların yaşadıklarını göstərir. Məlumdur ki, XIX əsrdə və XX əsrin əvvəllərində Azərbaycan dili Dağıstan xalqları arasında əsas ünsiyyət vasitəsi olmuşdur və bəzən də tatar dili adlandırılmışdır. "Qafqaz səfəri"nin başqa yerində oxuyuruq: "Gənc xanımın (Xurşudbanu Natəvan. – A.F.) həyat yoldaşı Xasay xan Usmiyev – ürəyətatan, gözəl insanlarla yolda baş çəkdiyimiz Andreyev kəndində anadan olmuşdur".

Daha sonra oxuyuruq: "Səhəri gün saat doqquz tamamdə xəbər verdilər ki, Xasay xan Usmiyev gəlmişdir. Dəqiqliyi ilə avropalılardan da üstün olan Xasay xan bizim xidmətimizdə duracağını bildirmişdi. Parislilərin hər hansı bir azərbaycanlı bəy haqqında təsəvvürləri belədir: qaba, bir və ya iki qoyun dərisindən kürk və ya arxalıq geymiş, başında metal papaq, anlaşılmaz və boğaz səsləri ilə danışan, siyasətimiz, ədəbiyyatımız, mədəniyyətimiz haqqında təsəvvürü olmayan, silahlanmış bir adam! Qətiyyənlə belə deyilmiş.

Azərbaycanlı Xasay xan Usmiyevdə də yuxarıda saydıqlarımızdan əsər-ələmət yox idi. Xasay xan otuz beş yaşında çox yaraşlıq, üzünün cizgiləri gözəl, qaynar və ağıllı gözlərinin dərinliyində nəşə bir narahatlıq hiss olunan, sədəf ikmi incə dişləri ağappaq görünən bir adam idi".

A.Dümanın Xasay xan Usmiyevi milliyətçə azərbaycanlı göstərməsi maraqlı doğurur və "Qafqaz səfəri"ndə bunu dörd yerdə qeyd edir (səh.21; 45; 50; 139. Tərcüməçilər: Qəzənfər Paşayev və Həmid Abbasov. Bakı, 1985-ci il). Lakin çox tədqiqatçılar onun ləzgi, avar və ya osetin olduğunu qeyd edirlər.

B.Məmmədova görə, Xasay xan qaraqaytaqlar. H.Zeynallı isə onun Tarku (Dargi) aulundan, Babayev (Babayan) onun Dağıstanın Yoxsay kəndində olduğunu qeyd edir. Halbuki A.Düma bilavasitə Bakıda iki gün dalbadal Xasay xanla görüşmüş və onun azərbaycanlı olduğunu və Azərbaycan kəndi Andreyevoda doğulduğunu göstərmişdir. Azərbaycanlı kəndi nə səbəbə Andreyev adlandırılıb, - bu gün heç kimdə şübhə oyatmır. Çox maraqlısı budur ki, bütün tədqiqatçılar, xüsusən Sovet dövrünün tədqiqatçıları Xasay xanın azərbaycanlı olmasını qaribliyə salmağa səy göstərmişlər. Xasay xanın azərbaycanlı olmasını onun özü yaxşı bilib, A.Düma ilə görüş zamanı hansı milliyətə mənsubluğunu söyləyib ki, Düma da onu azərbaycanlı göstərir.

A.Düma kimi dahi bir yazıçıya – tarixi romanların – "Üç müşketyor", "Kraliça Marqo", "Qraf Monte-Kristo" və s. əsərlərin müəllifinə nə olmuşdu ki, öz əsərində Qafqaz xalqları içərisində çox nüfuzlu olan Xasay xanın milliyətini özündən soruşmaya, onu başqa bir millətin nümayəndəsi kimi əsərində verə, özü də dörd dəfə?

Tədqiqatçılar elə bil bir nöqtədən sifariş alıblar ki, Xasay xan Usmiyevi azərbaycanlı yox, Qafqazın başqa azsaylı millətlərinin nümayəndəsi kimi göstərsinlər. Bu məsələ də dərinləndirəndə heç şübhə oyatmır. Əfsus,

biz bu gün başa düşürük ki, hələ XIX əsrdə azərbaycanlıların yarım vəhşi xalq kimi qələmə verilməsi və bu stereotipin ta bizim günlərə qədər davam etməsi hansı mənbələrdən gəlir, bu çoxsaylı tədqiqatçılara kimlər sifariş veriblər ki, tədqiqatlar bu istiqamətdə aparılır? Doğrusu, buna tədqiqat deməzlər, həqiqətən üzünü pərdələmək deyərlər. İndi gəl, Xasay xan Usmiyevi təqib edənləri (XIX əsrdən başlamış ta bu günə kimi) başa sal ki, qütbün bir tərəfində Xasay xan kimi nəhəng bir şəxsiyyət durursa, onun milliyyətini, fəaliyyətini və faciəli ölümünü pərdələmək mümkün deyil, həqiqət əvvəl-axır öz yerini tapır. Xasay xan Usmiyev nəinki A.Dümanın diqqətini cəlb etmişdi, hətta ondan qabaq Peterburqda fransız yazıçısı Xavye Marmye ilə də dost idi. Öz dövrünün bütün qabaqcıl adamları ilə əlaqə saxlamış və çoxlarına köməklik göstərmişdir. M.F.Axundovla onu A.Bakıxanov tanış etmiş, Varsavada, fransız dilində çap olunan İ.Qutqaşınlının "Rəşid bəy və Səadət xanım" əsərini Tiflisə gətirib M.F.Axundova bağışlamışdır.

A.Düma Xasay xanla dostluq münasibətini əbədləşdirərək ona məşhur fransız silah ustası Devin hazırladığı tapançanı, həmçinin fil sümüyündən hazırlanmış şahmat bağışlayır. Əvəzində Xasay xan ona iki arxalığ və həyat yoldaşı, şairə Natəvan tərəfindən toxunmuş pul kisəsi bağışlayır. O, Aleksandr Çavçavadzenin dəfn mərasiminə dəvət olunur və hüçüründə iştirak edir. Lakin qütbün başqa tərəfində Terek vilayətinin rəisi erməni Loris-Melikov durur – müasirləri onu "məxmərli cəllad", "pambıqla baş kəsən" adlandırırdılar. O Loris-Melikov ki, vaxtilə Xasay xanla dostluq münasibəti yaratmaq üçün dəridən-qabıqdan çıxırdı. Xasay xan M.F.Axundova danışacaq ki, Loris-Melikov özü haqqında "ürək sirlərini" ona söyləyərkən demişdir: axı mən kim idim, yarım vəhşi bir kəndlinin oğlu, atam ermənicə öz familiyasını güclə yazırdı, rus dilini heç bilmirdi.

İllər keçəcək, Rusiya imperiyası işğal olunan torpaqlarda böyük köçürmələri aparanda, Xasay xanı və başqa müsəlman xalqların içərisindən nüfuzlu adamları bu işə cəlb etməsini və sonralar qondarma "çara qarşı müsəlmanların beynəlmiləl qəsdini"ni aşkar etməsini öz adına çıxaracaq, general Yermolovun, Sisiyanovun və başqalarının "müsəlmanlara etibar yoxdur" siyasətinin davamçısı və "Qafqaz russevən ermənilərin olmalıdır" nəzəriyyəsinin müəlliflərindən biri olacaq. Hiddətlə Xasay xana "Ba! Mən səni belə tapança bilmirdim", deyəcək. "Rus çarına qarşı beynəlmiləl qəsdə" kimlərin adlarını verəcəklər: müsəlman-osetin Mussa Künduxov (sonralar türklər tərəfindən Balkan müharibəsində iştirak edəcək, çeçen Sədulla Osmanov, inqış Çurov, azərbaycanlı Xasay xan Usmiyev, kabardalı Atacukin (guya donos yazan, "qəsd" in üstünü açan, sonralar öldürüləcək). Amma erməni şairi Xaçatur Abovyanın guya ki, xəbərsiz-soraqsız itməsini elan edəcəklər və fərziyyə də yaradacaqlar ki, Kür çayına düşüb-boğulub, cəsədi tapılmayacaq. Bu iş heç vaxt tədqiqatçıları "maraqlandırmayacaq" (1918-ci ildə S.Şaumyanın izi itən kimi).

Loris-Melikov "beynəlmiləl qəsdçilərin" axırına çıxandan və Xasay xanın faciəli ölümündən sonra, rus imperiyasının Qafqazda bütün xəbis

niyyətlərini yerinə yetirilməsi üçün gələcəkdə Rusiya imperiyasının daxili işlər naziri olacaq.

İndi isə qayıdırıq Xasay xan Usmiyevin faciəli ölümünə. 10 fevral 1866-cı ildə 1 nömrəli məktubla Xasay xan müraciət edir ki, istefaya çıxsın, Türkiyədə daimi yaşamaq üçün ona icazə versinlər. Səbəbini soruşanda: 12 fevral 1866-cı ildə 2 nömrəli məktubunda göstərir ki, onu bu addımı atmağa Qafqaz mahalında yerli müsəlmanlarla hakim dairələrin münasibətlərinin pisləşməsi, bunun onu ciddi narahat etməsi olmuşdur. "Savadıma görə və rütbəmə görə mən hakim dairələrin tərəfini saxlamaqla Qafqazda özümün böyük rolumu saxlaya bilərdim. Lakin əqidəm, milli adətım, bu işə mənim təbiətimin əsas hissəsidir, onu məhv etmək olar, ancaq dəyişmək mümkün olmadığı üçün mən yuxarıda qeyd etdiyim rolunu öz üzərimə götürə bilmərəm".

Başqa məktubunda göstərir ki, haqq yolunda iztirab çəkmək, məhv olmaq – kişi olan şəxsin borcudur. İndi və ya sonra dilənçi halında da olsa, mən gedəcəyəm.

31 may 1866-cı ildə Loris-Melikov Qafqaz canişininə və ordunun baş komandanı general-abyutant Mixail Nikolayeviç Romanova (çar I Nikolayın 4-cü oğlu) məktubunda yazacaq: "Xasay xan Usmiyevin vətəndə qalması günü-gündən yeni çətinliklər yarada bilər. Onun fikirləri və hərəkətləri zərərli, onun həmvətənlərinə pis təsir edə bilər. Onu Türkiyəyə buraxmaq olmaz və rütbəsini saxlamaqla da Stavropola sürgün etmək məsləhət deyil. Onu yalnız Rusiyanın içərisinə sürgün etməyi məqsəduyğun sayıram. Yaxında saxlamaq yaxşı nəticə verməz ki, hökumət dairələri dəyişilsə, Xasay xan Usmiyev kimi nüfuzlu bir adamı həmvətənlərinin, qohumlarının xahişi ilə yenidən vətəninə qaytara bilərlər. Bu işə daha pis nəticə verə bilər.

Rusiyanın dərinliyinə sürgün edilərsə, onun bizə çatacaq torpaqlarından rus kazaklarını və ya bir başqa köçkünü (yəni erməniləri. – A.F.) yerləşdirərik ki, yığılan gəlir bizim müəyyən xərclərimizi ödəsin. Əlahəzrət böyük knyaz bu işi mənim öhdəmə buraxsa, Xasay xanın zidd hərəkətlərinin qabağını alaram".

6 iyun 1866-cı il Borjomdan; 7 iyun 1866-cı il Tiflisdən Böyük knyaz Mixail Nikolayeviç Loris-Melikovun adına teleqram göndərəcək ki, Xasay xan Usmiyevin müqəddaratını tam onun öhdəsinə buraxır.

Torpaqları müsadirə olunmuş, vəzifəsindən azad edilmiş Xasay xan Usmiyev Stavropola göndərilir ki, gələcəkdə Rusiyanın dərinliyində itibatsın. Lakin 10 sentyabr 1866-cı ildə Loris-Melikovun adına gələn teleqramda xəbər verilir ki, Xasay xan özünü alından tapança ilə vurub. Yarası qorxulu deyil. Loris-Melikovun adına vurulmuş 16 noyabr 1866-cı il tarixli teleqramda Xasay xanın Voronejə yola salındığı bildirilir.

29 aprel 1867-ci ildə Loris-Melikova adına göndərilən teleqramda xəbər verilir ki, 21 aprel 1867-ci ildə Xasay xan Usmiyev uzun sürən xəstəlikdən sonra Voronejdə vəfat etmişdir. Bu teleqramları araşdırarkən hadisələri qəribliyə salmaq səyi meydana çıxır. Əvvəla, ömürboyu hərbiçi olan general-mayor alından özünü tapança ilə necə vurur ki, yarası ağır olmur və 36

gündən sonra uryadnik Maksim Dementyev... (yaşında nə ailəsi, nə uşaqları, nə də bir qohumu olur)?

Bir də Xasay xanın vəziyyətində son dərəcə maraqlı olan fakt ölümünün Loris-Melikova 8 gün sonra teleqramla xəbər verilməsidir. Belə çıxır ki, Xasay xan Usmiyevin dəqiq harada və nə şəraitdə ölməsi ya öldürülməsi "tədqiqatçıları" maraqlandırmayıb və bu məsələ bugünkü günə qədər qaranlıq qalır. Amma "tədqiqatçılar" onun milliyətini müəyyən etmək üçün külli miqdarda "əsər" yazıblar. General-leytenant Musa xanın oğlu general-mayor Xasay Usmiyev "istefaya" çıxanda hərbi rütbəsi alınmayıb. Paris Sen-Sir hərbi məktəbini bitirən generalı ən azı o vaxtın hərbi nizamnaməsinə əsasən böyük bir təmtəraqla dəfn etməli idilər.

Əfsus, bu günə qədər də heç kimin ağına gəlməyib ki, belə bir şəxsiyyətin ölümünü tədqiq etsinlər və heç olmasa, qəbrini müəyyənləşdirdinlər. (Gürcülər elə o dövrdə şair Barataşvilinin sümüklərini Yelizavetpoldan (Gəncədən. – A.F.) çıxartıb aparır, Tiflisdə dəfn edirlər). Düşmən sonralar gör necə məharətlə işləyib ki, Xasay xanın milliyətini saxta yollarla dəyişdirməklə (düşmən elə həmin üsulla da bu gün bizim torpaqlarımızı qarış-qarış əlimizdən almırmı? – A.F.) onu bizdən "ayırmışdır".

MƏLUMAT (AZƏRBAYCAN DİLİ VƏ ƏDƏBİYYAT PROQRAMLARI BARƏDƏ)

Oxucuların sorğusuna cavab olaraq bildiririk ki, Azərbaycan Respublikası Təhsil Nazirliyinin 09.10.2002-ci il tarixli, 967 nömrəli əmri ilə təsdiq edilmiş "Ümumtəhsil məktəblərinin V-XI sinifləri üçün Azərbaycan dili proqramı" və 17.07.2003-cü il tarixli, 716 nömrəli əmri ilə təsdiq edilmiş "Ümumtəhsil məktəblərinin V-XI sinifləri üçün ədəbiyyat proqramı" 34 tədris həftəsindən ibarət dərslər üçün nəzərdə tutulmuşdur. "2011-2012-ci il üçün ümumtəhsil məktəblərinin tədris planları"nda göstərdiyi kimi, bu dərslər 32 tədris həftəsindən ibarətdir. Bu səbəbdən də son illər nəşr olunmuş dərslərə proqram materiallarının 32 tədris həftəsi üçün uyğunlaşdırılmış variantları əlavə edilmişdir. "Azərbaycan dili və ədəbiyyat proqramlarına edilmiş əlavə və dəyişikliklər" "Azərbaycan dili və ədəbiyyatı tədrisi" jurnalının 2010-cu il 3-cü nömrəsində dərc edilmişdir. Proqram materiallarının təxmini bölgüsünün təkmilləşmiş variantı 01-07 sentyabr 2010-cu il (ədəbiyyat), 08-15 avqust və 16-23 sentyabr 2010-cu il (Azərbaycan dili) tarixlərdə "Təhsil problemləri" qəzetində dərc olunmuşdur. Cari tədris ilində proqramda heç bir dəyişiklik nəzərdə tutulmadığından həmin bölgü qüvvədə qalır. Proqram materiallarının təxmini bölgüsü bu il yenidən "Təhsil problemləri" qəzetinin 24-31 avqust 2011-ci il tarixli nömrəsində verilmişdir.

**Gülərə Xudiyeva,
Sevil Yusifova,
Təhsil Problemləri İnstitutunun əməkdaşları.**

QARABAĞ HƏSRƏT

I
Qarabağ göyləri hələ dumandı,
O, yolu itirər, ay anam-bacım.
Nəçə ərən doğan yurd anaları,
Ağatlı yetirər, ay anam-bacım.

Demirəm başına qaralar bağla,
Demirəm həmişə yas tutub ağla.
Az qalıb, sökülər dan Qarabağda,
Ümid bar gətirər, ay anam-bacım.

Sən qərar sənindi, yadların deyil,
Baxma uzaqlarda o, bu, nə deyir.
Söylə Qarabağdan "sabahın xeyir!"
Bir gün birər-birər, ay anam-bacım!

II
Dəryadan ilxı çıxar,
ağzından od püskürər.

Dəlidağlı oğullar
minər dəli atlara,

Çapar yağının üstə.
Qılıncı ildirdən,
qalxanı dəmirəgac,
Yığar leşi leş üstə,
yığar başı baş üstə.

Ruhumda dolaşan
bu qeyrətimlə
qalxaram ayağa
seltək, torpaqtək.

Gedərəm üstünə şarın, nakəsin,
Odlardan rəng alan
bir al bayraqtək!
Qarşımda dayanmaz

nə bənd, nə bərə.
"Əlvida" deyərəm
Yurdsuz günlərə.

III
Haydı, "vətən daşları",
Vaxt keçir, ömür yarı.
Qaytar gedən qatarı!

Bu qatar Vətənimdir,
Aman vermə düşməmə.
Bu bərc sənin, mənimdür.
Bu Vətənə, bu yurda,
Sabahki nəsillərə

Qarabağ borcumuz var.
Tarixə, gələcəyə
Ödəncim, əmanətim
Qarabağ adındadır.
Düzünə qalsa, qardaş,
Lap elə səadətim
Qarabağ adındadır.

IV
Çaqqal aslanı təkləyə bilməz,
Qartal zirvəsinə qarğa yaraşmaz.
İgidlər igidlə cəngə çıxarlar,
Qıratla, Düratla yabı yarışmaz.

Gurlayan çayımın, gur bulağımın,
Mənim vazkeçilməz Qarabağımın.
Sən elə doğmasan, elə yaxınsan
Sənsiz bu dünyayla könlüm barışmaz.

Bu qələm mənimdür, bu varaq mənim,
Bu torpaq, bu ellər, bu bayraq mənim,
Mən ki, Qarabağam, Qarabağ – mənəm,
Onsuz Günəş doğmaz, ulduz sayrışmaz.

Sən söz deyiləcək, sən söz bizimidür,
O dağlar dağımdür, o düz düzümdür.
Burdan Qarabağa yola düzəldim
Yoxdur bir keçilməz, yoxdur bir aşmaz.

V
Sən söz bizimidür,
hərzə-hədyan danışana,
Gədə-güdə söhbətinə elə baxma.
Canım Qarabağda
sən söz bizimidür!
O söz deyiləcək –
qadim – qayım söz!

Mən sənə demirəm
ömür boyu döz.
Deyiləcək günü var,
söz də güllə kimdir,
Məqamı var, amı var,
O söz mənim sözümdür,
Sən söz sənindir, canım,
Sən, Azərbaycanım!

VI

Varlığa şah sənəddir,
Onsuz açılmaz səbəhim
Keçmişimdən əmanətdir,
Gələcəyə hesabətəm,
Qarabağım, Qarabağ!

Yolunda başım sadağa,
Qoy eşitsən doğmam, yadım.
Ünvan budur – Qarabağa!
Gələcəyə hesabətəm,
Qarabağım, Qarabağ!

Dağları arxamda mənim,
Onsuz işləməz sautım.
Dosta dost, düşməne qənim,
Gələcəyə hesabətəm,
Qarabağım, Qarabağ!

VII

Mən ümid oğluyam, mən balası,
Bayrağım, Günəstək doğ Qarabağda!
Bunu dost da bilir, düşməni də bilir,
Yağı çıxımayacaq sağ Qarabağdan!

Bir də görəcəksən yol çiçək açdı,
Qurumuş budaqlar, kol çiçək açdı.
Dərdlərim gör necə arıy-arıyaçdı,
Qara Qarabağda, ağ Qarabağda!

Keçər qoşunların dağdan, dərədən,
Titrəyər qayalar, daşlar nərədən.
Baxma taleyimə dar pəncərədən,
Sən bütün ələmə bax Qarabağdan!

VIII

Nahaq meydan sulasa da,
Keçər dövrən, ələ gəlməz.
Yalan-palan, hiriltilər

Köhnə yatmaz, dilə gəlməz.

Qarabağın aşığıyam,
Haqqam, bir haqq aşığıyam.
Baxma baştaşağıyam,
Bela işlər belə qalmaz.

Özün bılarsən hər işi,
Dönər dünyanın gərlişi,
Dillən, dillən, köhnə kişi:
Qarabağsız üzüm gülməz.

IX

At oynada bilməz
yağı yurdumda.
Kükürəyib gələrəm,
daşib gələrəm.
Qarşımda dayanmaz
nə bənd, nə bərə,
Mən bütün sədləri
aşıb gələrəm.

Həsret dağlarıma,
bulaqlarıma

Diz çöküb, baş əyib,
"salam" deyərəm.

Salavat çevirib
doğan Günəşə,

Baxıb Qarabağa,

"Ay mənim alınmaz
qalam!" – deyərəm.

X

Toyum da toy deyil ki,
Gülə bilmərəm.

Qarabağa yürüşdəyəm,
Dayana bilmərəm, qala bilmərəm.

Doğru kasad, yalan çox,
Nə çəkirəm, bilən yox.

Nə olsun ki, Qalam çox,
Şuşadan savayı Qala bilmərəm.

Tarix bağışlamaz,
Bela xəyallara dala bilmərəm.

"Qələbə!" sözünü çiytməyincə
Mən ölə bilmərəm, ölə bilmərəm...

Rasif İMANOĞLU.

ƏDƏBİ ALƏMDƏ

Dahi Azərbaycan şairi və mütəfəkkiri Nizami Gəncəvinin məqbərəsində əsaslı təmir işləri gedir. Gəncə şəhər Mədəniyyət və Turizm İdarəsinin rəisi Mina Məlikova demişdir ki, inşa olunmasından keçən 30 il ərzində məqbərə bu səviyyədə təmir edilməmişdir. Məqbərənin kümbəz hissəsinin və binasının yenidən qurulmasına təcrübəli mütəxəssislər cəlb olunmuşlar. Bundan əlavə, ərazidə yenidənqurma və abadlıq işləri ilə yanaşı, müasir işıqlandırma sistemi də yaradılır. Bakı-Gəncə magistral yolunun şəhərə giriş hissəsində dahi söz ustasının əsərlərinin motivləri əsasında abidələr və fəvvarələr inşa edilir. Təmir və yenidənqurma işləri başa çatdırıldıqdan sonra məqbərənin yaxınlığında mağazanın açılması da nəzərdə tutulur. Burada Nizami Gəncəvinin əsərlərini əks etdirən hədiyyələr, eləcə də şairin nəfis şəkildə çap olunmuş kitabları satılacaqdır.

Unudulmaz xalq şairi Bəxtiyar Vahabzadənin anadan olmasının 86-cı ildönümü münasibətilə şairin doğulduğu Şəki şəhərində xatirə tədbiri keçirilib. Tədbirdə AMEA-nın Tarix İnstitutunun direktoru, Milli Məclisin deputatı Yaqub Mahmudov, Bakı Dövlət Universitetinin professorları Şirməmməd Hüseynov, Fərman İsmayılov, Azərbaycan Yazıçılar Birliyi Şəki bölməsinin sədri Vaqif Aslan və başqaları çıxış edərək xalq şairi Bəxtiyar Vahabzadənin Azərbaycan söz sənətinin inkişafındakı böyük xidmətlərindən danışaraq, onun yaradıcılığının müxtəlif məqamlarına toxunub, şairlə bağlı xatirələrini bölüşüblər. Şairin ailə üzvləri adından həyat yoldaşı Dilərə xanım və qızı çıxış edərək göstərilən diqqət və qayğıya görə minnətdarlıqlarını bildiriblər. Tədbirdə şairin sözlərinə bəstələnmiş mahnılar ifa olunub, şeirlər söylənilib.

Azərbaycan yazıçılar Birliyində tanınmış tərcüməçi-ssenarist, əməkdar incəsənət xadimi, Dövlət mükafatı laureatı əla Axundova ilə görüş keçirilib. "Cırdan", "Şorikli çörək", "Var olun, qızlar...", "Alma almaya bənzər", "Şir evdən getdi", "Bizi bağışlayın" və s. filmlərin, bir çox şeir kitabının müəllifi olan, qədim türk eposları ilə yanaşı, Azərbaycan, ingilis, ərəb, gürcü dillərindən bədii nümunələri rus dilinə yüksək peşəkərliklə çevirən, əsərləri bir çox dünya xalqlarının dilində işıq üzü görən A.Axundova görüş zamanı çağdaş Azərbaycan ədəbiyyatının uğurlarını maraqla izlədiyindən danışdı, şeirlərini oxudu. Sonra çıxışlar oldu.

Amerika, Yaponiya və fransa alimləri soğanın insana daha bir xeyrini üzə çıxarıblar. Alimlər bu tərəvəzin insanı yalnız infeksiyadan qorumadığını, həm də onun intellektinin güclənməsinə kömək etdiyini müəyyənləşdiriblər. Araşdırma nəticəsində məlum olub ki, soğan yeməklə insan beynindəki hüceyrələr təmizlənir. Nəticədə beyin sanki cavanlaşır. Bu halda xüsusilə yaddaş güclənir, emosiyalara müsbət təsir göstərir.

Almaniya alimləri dezodorant və antiperspirantların (*tər əleyhinə mazlar*) insan orqanizminə zərərini müəyyənləşdiriblər. Yerli mətbuatın yazdığına görə, araşdırma bu məhsulların tərkibində böyük həcmdə alüminiumun olduğunu, məhz bu səbəbdən onların insanın tərləməsinə imkan vermədiyini bildirdi. Alimlər hesab edirlər ki, bu üzdən dezodorant və antiperspirantlar qadınlarda süd vəzinin xərçəngi xəstəliyini yarada bilər. "Mütəmadi olaraq belə maddələrdən istifadə zamanı zərərli maddələr süd vəzilərinin hüceyrələrində toplanıb qalır. Sonda onun bu vəzilərdə şişlər yaratması ehtimalı yüksəkdir".

Alimlər aydınlaşdırıblar ki, su təkcə susuzluğu yatırmır, o həm də orqanizmi fəal saxlamağa, qan təzyiqini tənzimləməyə qadirdir. Devid Robertson Vanderbilt Universitetinin Tibb Mərkəzindən olan həmkarları ilə birlikdə barorefleksi (təzyiqi normada saxlayan refleks) itirmiş xəstələrin timsalında suyun orqanizmə təsiri məsələsini 10 il ərzində öyrənib. Su simpatik sinir sisteminin fəaliyyətini sürətləndirir. Simpatik sinir sistemi onurğa beyində yerləşən mərkəzi və bir-biri ilə birləşmiş çoxsaylı sinir qolları və düyünlərindən ibarət periferik sinir sistemlərinə ayrılır. Fəallığı, qan təzyiqini və enerji sərfini də artıran məhz simpatik sinir sistemidir. Qızıl Xaç Cəmiyyətinin ABŞ bölməsi öz növbəsində müəyyən edib ki, qan verməzdən əvvəl yarım litr su içən adamlarda bayılmaq riski 20 faiz azalır. Su simpatik sinir sisteminin fəallığını və deməli, enerji sərfini artırdığı üçün çəkinin azalmasını da təmin edir.

Stress insanın ürək-damar sistemindəki çatışmazlıqdan dünyasını dəyişməsi riskini düz 5 dəfə artırır. Rusiya mətbuatının verdiyi məlumata görə, bunu hollandiyalı alimlər müəyyənləşdiriblər. Alimlər onu da üzə çıxarıblar ki, əgər insan xüsusilə 65 yaşından sonra stress keçirirsə, onun növbəti 6 ildə ürək tutmasından ölməsi riski 5 dəfə artır. Bu halda ölümə insult, infarkt, kəskin ürək çatışmazlığı səbəb ola bilər. Alimlər xərçəng xəstəliyinin əmələ gəlməsində stressin rolunun olduğunu da müəyyənləşdiriblər.

Böyük fransız yazıçısı Aleksandr Dümanın Qafqaz xalqlarının tarixindən, coğrafiyasından, adət-ənənəsindən, psixologiyasından, həyat tərzi və mədəniyyətindən ətraflı bəhs edən "Qafqaz" əsəri yenidən çapdan çıxmışdır. Əsəri fransızcadan filologiya elmləri üzrə fəlsəfə doktoru şair Şamil Zaman tərcümə etmişdir. Kitaba akademik Bəkir Nəbiyev "Əlamətdar hadisə" adlı giriş məqaləsi yazmışdır.

Filologiya elmləri üzrə fəlsəfə doktoru Məhəmmədəli Mustafayevin "XIX əsr ədəbi irsi ədəbiyyatşünaslıqda" adlı monoqrafiyası keçən il oxucuların ixtiyarına verilmişdir. Monoqrafiyada tənqid və ədəbiyyatşünaslığın klassik ədəbi irslə bağlı müxtəlif dövrlərdəki metodoloji mövqeyi, elmi konsepsiyaları öyrənilir, yeni dövr ədəbiyyatının bədii düşüncə tariximizə gətirdiyi yeniliklər, milli şüur və təfəkkürümüzün yaranması və təşəkkülündəki rolu tarixi mövqedən izah edilir, milli ədəbi-tarixi prosesə münasibətdə elmi-nəzəri fikrimizin ədəbi meyarları təhlil olunur. Kitabın elmi redaktoru və "Ön söz"ün müəllifi filologiya elmləri doktoru, professor Nizaməddin Şəmsizadədir.

Görkəmli Azərbaycan yazıçısı Məmməd Səid Ordubadinin "Qanlı illər. 1905-1906-cı illərdə Qafqazda baş vermiş erməni-müsəlman davasının tarixi" əsəri Avropa-Azərbaycan Cəmiyyəti (AAC) tərəfindən Rusiyada Mədəniyyətin Tədqiqi Akademiyasının nəşriyyatında ("Krovavie qodi. İstoriya armyano-musulmanskoj voyni na Kavkaze"), Britaniyanın tanınmış "Qarnet" nəşriyyatında isə tarixi-elmi nəşrlər seriyasından ingilis dilində nəşr edilib (2010-cu il). Bu qiymətli əsərin ingilis dilində ilk dəfə dünyada şərqşünaslıq üzrə ən böyük akademik nəşriyyatlardan olan "Qarnet Publishing"də çapı Azərbaycan həqiqətlərinin dünyada, xüsusilə Qərbi elmi dairələrində tanınması işinə mühüm dəstəkdir. Bu nəşrlər rus və ingilisdilli oxucuların Ermənistan-Azərbaycan-Dağlıq Qarabağ münaqişəsinin tarixi köklərini öyrənmələrində, Azərbaycanın ədalətli mövqeyinin dünya ictimaiyyətinə çatdırılmasında böyük əhəmiyyəti vardır.

Zeynal Xəlil (1914-1973) Azərbaycan sovet ədəbiyyatının ilk nəslinə mənsub şairlərdəndir. Ədəbiyyatşünas Sona Xəyalın keçən il çapdan çıxmış "Zeynal Xəlil" monoqrafiyasında həmin şairin ömür yolu, sənət fəaliyyəti, poeziyası, dramaturgiyası və ədəbi-tənqidi yaradıcılığı araşdırılır. Şair Kələntər Kələntərli kitaba "Biz unutsaq, bizi də unudarlar" adlı ön söz yazıb.

İstedadlı satirik şair, mərhum Baba Pünhanın "Hər kəlmədə mənə yükü var" kitabı yenidən çapdan çıxmışdır. O, müəllifin 2009-cu ildə nəşr olunmuş "Pünhannamə" toplusu əsasında hazırlanmışdır.

BAS REDAKTOR:
Məhəmməd BAHARLI

MƏSUL KATİB:
Vəqif ALKƏRƏMOV

ŞƏBƏ REDAKTORLARI:
Oqtay ABBASOV
Soltan HÜSEYNOĞLU

REDAKSIYA HEYƏTİ:

ANAR
Ağamusa AXUNDOV
Ənvər ABBASOV
Nizami CƏFƏROV
Nurlana ƏLİYEVƏ
Qənirə ƏMİRCANOVA
Tofiq HACIYEV
İsa HƏBİBBƏYLİ
Nizami XUDİYEV
Qəzənfər KAZIMOV
Əsgər QULİYEV
Şəmistan MİKAYİLOV
Bəkir NƏBİYEV
Yusif SEYİDOV

Ünvan: Bakı-10, Dilarə Əliyeva küçəsi, 227, 6-cı mərtəbə, otaq 608.

Telefonlar: 498-55-33; 493-06-09. **Faks:** 498-55-33.

E – mail: azdilededbiyyattadrisi@yahoo.com (YAHOO com)

Kağız formatı 60x84 1/8. **Uçot nəşr vərəqi** 5.

Şərti çap vərəqi 6,3. **Tiraj** 800.

Jurnal Azərbaycan Respublikası Mətbuat və İnformasiya

Nazirliyində qeydə alınmışdır. Qeydiyyat nömrəsi 191.

Lisənziya V 236.

Jurnal Azərbaycan Respublikası Prezidenti yanında Ali Attestasiya Komissiyasının "Azərbaycan Respublikasında dissertasiyaların əsas

nəticələrinin dərc olunması tövsiyə edilən dövrü

elmi nəşrlərin siyahısı"na daxildir.

Jurnal ildə 4 dəfə çıxır. O, redaksiyanın kompüterində yığılır, «Avropa»

nəşriyyatında çapa hazırlanır və işıq üzə görünür.

Çapa imzalanıb: 30.09.2011.

Jurnala abunə mətbuat yayımı şöbələrində aparılır.

Bir nüsxənin abunə və satış qiyməti 2 manatdır.

